

Anmeldelser

H. V. Gregersen: Slesvig og Holsten indtil 1830. Danmarks Historie – uden for Danmark.

Under redaktion af Svend Ellehøj og Kristof Glamann. Politikens Forlag, 1981. 487 s.

Lorenz Rerup: Slesvig og Holsten efter 1830. Danmarks Historie – uden for Danmark.

Under redaktion af Svend Ellehøj og Kristof Glamann. Politikens Forlag, 1982. 449 s.

Den seneste fremstilling af Sønderjyllands historie er udsendt som to bind i Politikens Forlags serie, »Danmarks Historie – uden for Danmark«. Det vil sige, at Slesvigs historie i det perspektiv behandles på linie med de områder, der en gang var dele af det danske rige, men ikke er det mere: Skåne, Halland og Blekinge. Også de danske koloniers historie i Vestindien, Asien og Afrika er taget med i denne serie.

Ved første øjekast kan det virke overraskende for en traditionel tankegang at se i hvert fald Slesvig placeret i dette selskab. Både Slesvigs og Holstens historie, specielt naturligvis Slesvigs, dukker jo da også hyppigt op i alle de 14 bind af Politikens »Danmarks Historie«, som denne serie er et supplement til.

Alligevel er der gode grunde til at prøve at give en samlet og fælles fremstilling af Slesvigs og Holstens historie. Tiden er også i flere henseender inde til det, og netop dette faktum gør det rimeligt at give værket et par principielle ord med på vejen.

At et samlet overblik over Slesvigs og Holstens historie er en naturlig ting, skyldes, at de to områders historie gennem århundreder har været så tæt forbundet og indbyrdes afhængig. Det er rammende udtrykt af dr. Gregersen i indledningen til værkets første bind (s. 9).

Han kalder her de forskellige folkeslag, der var bosat i landet mellem Kongeåen og Elben, »sammenbragte børn«, og han skriver, at de »ved et af historiens luner kom til at dele skæbne sammen«. Det er netop dette historiens lune, der giver de to hertugdømmers historie et særpræg, både når de tages hver for sig og i sammenhæng.

Slesvigs historie, og bag den Danmarks historie, er dybt påvirket af den nære forbindelse gennem tiderne med Holsten. Omvendt er Holstens historie i store dele bestemt ikke blot af tilknytningen til Slesvig, men måske specielt af integrationen med dansk historie. De holstenske

grevers indflydelse på Danmark i middelalderen, Holsten som hertugdømme med den danske konge som hertug, er de ydre markeringer af skæbnefællesskabet.

Imidlertid har der ikke i hverken den danske eller den tyske historieskrivning været særlig tilbøjelighed til at lade disse sammenhænge være ledetråden for behandlingen af de to hertugdømmers historie. Tendensen er nærmest gået i modsat retning, og forbindelsen, den gensidige afhængighed hertugdømmerne imellem har netop været det stridspunkt, som har markeret forskellen mellem den danske og den tyske (slesvig-holstenske) opfattelse af hertugdømmernes historie.

Tilspidset kan man sige, at striden mellem tyske og danske historikere i henvend 150 år har været en strid om en bindestreg, nemlig bindestreg eller ikke bindestreg mellem hertugdømmernes navne. Tyske historikere har været optaget af at vise, at der historisk var belæg for den statsdannelse, Slesvig-Holsten, man søgte at realisere i forrige århundrede, mens danske historikere lige så energisk har gransket kilderne for at fastslå, at der ikke har eksisteret en statsretlig forbindelse mellem hertugdømmerne, og at Slesvig var en del af den danske konges danske besiddelser.

Generationer af danske historikere og historielærere har billedligt talt smækket de formastelige over fingrene, der talte om Slesvig-Holsten før 1949. Det hedder Slesvig og Holsten, har vi fået at vide, på samme måde som vi belæres om, at man ikke må sige »fordi at«.

Også titlen på Gregersens og Rerups værk er »Slesvig og Holsten«. Men man skal nok lægge mærke til, at Lorenz Rerup mod slutningen af andet bind (s. 401) konstaterer, at der 1946 med delstaten Slesvig-Holsten var skabt en meningsfuld enhed.

Man kan strides med professor Rerup, om han har ret i, at det også blev det land i den ny forbundsrepublik fra 1949, »der mest svarede til en historisk given ramme« – hvad med Bayern f.eks.? Men man må samstemme i, at der er en god historisk begrundelse for, at der i nutiden med rimelighed kan tales om indre sammenhænge i forbundslandet Slesvig-Holsten. Denne historiske begrundelse ligger i Holstens gamle forbindelse med Slesvig og derigennem med dansk historie, ikke i dets tyske tilknytning. Det har gjort bindestregen mulig i nutiden, selv om vi stadig ikke vil sætte den i fortiden.

Når tyske historikere hidtil har været tilbøjelige til at overbetone en historisk sammenhæng mellem hertugdømmerne, mens deres danske kolleger lige så stærkt har understreget det modsatte, skyldes det, at historieskrivningen har afspejlet de nationalpolitiske modsætninger i

grænselandet. Historien har været et arsenal for argumenter i den nationalpolitiske strid, og det har uundgåeligt bestemt både emnevalg og synsmåde.

Det betyder ikke, at alle studier af slesvigsk og holstensk historie indtil nu er værdiløse eller rene parti-indlæg i nationalitetsstriden. Der ligger både fra dansk og tysk side værdifulde bidrag til hertugdømmernes historie, som i kvalitet og omfang udmærker sig fremfor den forskning, der findes om andre områder af samme størrelse. Netop fordi Slesvigs og Holstens historie har haft en så central plads og har grebet ind i både Danmarks og Tysklands nationale historie.

Men trods alt er synsvinklen i denne historieskrivning præget af den baggrund, den er skrevet på. Den danske side har naturligt nok interesseret sig for den nordslesvigske danskhed og for Slesvigs danske præg. På den tyske side har man peget på Slesvig-Holsten som en enhed og været optaget af at vise den historiske baggrund for sammenhængen.

I løbet af den sidste menneskealder, i perioden fra 1955 til i dag, er klimaet i grænselandet skiftet. Det har givet sig mange forskellige udslag, og som et af dem kan man se forsøget på nu at skrive Slesvigs og Holstens historie under ét og ud fra de to hertugdømmers egne, specielle forudsætninger.

Spørgsmålet om bindestreg eller ikke bindestreg har mistet en del af sin politiske brod. Ældre problemstillinger er mindre påtrængende, og det bliver muligt at anlægge en synsvinkel, som tager udgangspunkt i de to hertugdømmers særpræg mere bredt og ikke blot på det statsretlige og sproglige område.

Det giver nye muligheder, men rejser også nye spørgsmål og problemer. Et af dem er det materiale, man skal bygge på, når man skal skrive en syntetisk, historisk fremstilling på de nye præmisser. Et andet er, hvilke synspunkter man overhovedet skal lægge til grund.

Med hensyn til materialet er det givet, at forfatterne til et værk som det foreliggende naturligvis er bundet til den forskning, der rent faktisk foreligger. Derfor vil sammenfattende fremstillinger altid være præget af toppe og dale, alt efter hvor forskningen har sine tyngdepunkter. Det mærkes også i de foreliggende to bind.

Men hertil kommer det særlige problem, at et synspunkt, der vil se Slesvig og Holsten under ét, ikke før konsekvent har været anlagt fra dansk side og fra tysk side med et noget problematisk udgangspunkt. De to forfattere har derfor været sat på en særlig vanskelig opgave.

Det fremgår ikke af bøgerne, hvilke overvejelser dette har givet dem anledning til. Men man kan se, at de har løst opgaven noget forskelligt.

Umiddelbart indicerer værkets titel, at man vil få en fremstilling dels af Slesvigs dels af Holstens historie. Men med de særlige forudsætninger, der gælder for hertugdømmernes historie set i relation til både dansk og tysk historie, har dette ikke været meningen – og bør heller ikke være det. Der er formentlig også grænser for, i hvilket omfang danske læsere vil interessere sig for detaljer i Holstens historie.

Det interessante vil være at betragte de elementer i de to hertugdømmers historie, som har forbindelse med de gamle relationer mellem dem. For Slesvigs vedkommende vil det være relevant at pege på den særegne udvikling både internt og i forhold til kongeriget, som bestemtes af forbindelsen med Holsten. Af den holstenske udvikling må det umiddelbart være relevant at udsondre de dele, som har deres præg af forbindelsen med Slesvig og dermed med det danske kongerige.

Disse betragtninger er det selvsagt lettere at formulere end at føre ud i praksis. Men da der i de to bind er søgt anlagt en synsmåde af denne type, havde man gerne set nogle overvejelser over målsætningen for værket. Eller man kunne have ønsket, at målsætningen havde vist sig lidt tydeligere i fremstillingen af stoffet.

Som det nu er blevet, er H. V. Gregersens bind nærmest at karakterisere som en ny og grundig fremstilling af Sønderjyllands historie, stort set inden for den ramme, der hidtil har været lagt for den slags fremstillinger. En optælling af stoffet vil formentlig vise, at der er taget lidt mere af den holstenske udvikling med end vanligt. Men en gennemgående ny synsvinkel er der ikke tale om.

Det må understreges, at det kun er, når en sådan ny synsvinkel efterlyses, at Gregersens bog kan få en kritisk note med på vejen. Inden for sin ramme er der tale om en grundig, lærd og selvstændig fremstilling af Sønderjyllands historie. H. V. Gregersen har alle forudsætninger for at levere et sådant værk, og han har gjort det med ypperlig udnyttelse af sin egen omfattende primær-forskning i slesvigsk historie.

Specielt har han naturligvis bygget på sin disputats om plattyskens fremtrængen i behandlingen af den sproglige udvikling, og han har med udbytte for læseren viet den kirkehistoriske side af Slesvigs historie betydelig interesse. Også landboforhold, studehandel og økonomisk udvikling er integreret i fremstillingen, hvis skelet dog nok må siges at være den politiske historie.

Gregersens dybe fortrolighed med alt, hvad der er skrevet og forsket om hertugdømmernes historie, har sat ham i stand til overalt at bygge

på den nyeste forsknings resultater. Hans bind er derved blevet en kompetent, grundlæggende fremstilling af Slesvigs og i et vist omfang altså også Holstens historie frem til 1830.

Sønderjyllands historie, specielt i middelalderen og senere i tiden med hertugdømmernes deling, er svær at overskue. Så formentlig er det historiens mere end Gregersens skyld, at den heller ikke altid i hans bog er helt let at få hold på.

Han har valgt at tage detaljerne med og give os alle sider af de komplicerede forhold omkring delingerne, omkring inkorporationen i 1721 osv. Det kan nok hæmme overblikket for den, der ikke på forhånd er inde i problemerne. På den anden side er bindet derved blevet en hånd- og opslagsbog, hvor alle væsentlige begivenheder og personer kan findes og ses i en sammenhæng.

Lorenz Rerup har grebet andet bind med perioden fra 1830 op til nutiden noget anderledes an. Hans bind er mere overskueligt, om end dispositionen stedvis klipper hændelsesforløbene så meget op, at læseren skal være på vagt for at fastholde overblikket.

Overskueligheden lettes af, at stoffet for denne periode lettere lader sig strukturere omkring helstatens opløsning, nationalfølelsens vækst, de nationale modsætningers kulmination og udviklingen frem mod sameksistens mellem dansk og tysk i grænselandet. Men det er lykkedes Rerup uden at sætte overblikket til at få væsentlige dele af den økonomiske, sociale og administrative udvikling med.

Holsten, Holstens og Slesvigs indbyrdes relationer samt hertugdømmernes relation til dansk og tysk udvikling fylder mere i andet end i første bind. Det har at gøre med, at disse relationer kommer mere op til overfladen efter nationalismens frembrud og i perioden 1864–1920. Men det skønnes også, at det er udtryk for forfatterens ønske om at pointere specielt forbindelsen mellem den holstenske og den slesvigske udvikling.

Bindet giver en sober fremstilling af sønderjysk historie i perioden, men samtidig et indblik i den parallelle holstenske udvikling. Specielt er tiden frem til 1864 vel behandlet, og det samme gælder udviklingen efter første verdenskrig, hvor en række demografiske og økonomiske data er inddraget. I betragtning af status med hensyn til fremstillingen af det slesvigske og holstenske områdes historie i moderne tid er der her præsteret lidt af et pionerarbejde.

Også Rerup bygger på den forskning, der er fremkommet på en række delområder i de seneste årtier. Bl.a. spores Gottlieb Japsens

betydelige indsats, Henrik Fangels væsentlige forskning i Haderslevs historie og de mange spredte indsatser med befolknings- og sociale studier.

Efter en tæt læsning af de to bind har en anmelder naturligtvis en række enkeltpunkter, han gerne ville diskutere med de to forfattere. Det er imidlertid detaljer, der oftest kan føres tilbage til, at vægten altid kan fordeles og vurderes forskelligt, når et stort stof skal samles på en begrænset plads.

Væsentligere end en sådan detail-diskussion er det derfor at fastslå, at vi med disse to bind har fået en gedigen, moderne fremstilling af Sønderjyllands historie med betydelige dele af vægten lagt på Slesvigs specielle forhold. Bredere og mere dybtgående end Troels Finks »Rids af Sønderjyllands Historie«, overskueligere og å jour-ført i forhold til den store, gamle »Sønderjyllands Historie«, frigjort fra tidligere tiders vanskelighed med at finde blancen mellem historisk og nationalt engagement.

Dette to-binds-værk vil være det, alle interesserede i fremtiden vil ty til for at sætte sig ind i grænselandets historie, og det vil kunne bruges med udbytte også af tyske læsere, der kan overvinde sprogbarrieren. Også denne sobre balance er et positivt udtryk for den tendens, der ligger i værkets ikke helt realiserede ønske om at se Slesvig og Holsten i sammenhæng på hertugdømmernes egne præmisser.

H. P. Clausen

Manfred Jakobowski-Thiessen: Der frühe Pietismus in Schleswig-Holstein. Entstehung, Entwicklung und Struktur.

Arbeiten zur Geschichte des Pietismus Band 19, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1983, 188 s.

Pietismen er den vækkelsesbevægelse, der i pagt med Speners og Franckes arbejde i Halle slog rod i Hertugdømmerne i slutningen af 1600-årene. Tilhængerne opfattede tidens udbredte nød og elendighed som Guds straf over gejstlighedens mangler og befolkningens syndige levede. De forudså verdens snarlige undergang og krævede reformer i kirke og menigheder. Adskillige forfattere – J. Brodersen, F. Elle Jensen, Hans Hejselbjerg Paulsen, H.F.Petersen med flere – har beskæftiget sig med emnet og har især hæftet sig ved bevægelsens udbredelse i Vestslesvig. Den her omtalte bog giver for første gang en samlet frem-

stilling af pietismens opståen, udvikling og regionale udbredelse i Sønderjylland frem til 1730, det år da Christian 6.'s tronbestigelse gav pietisterne en beskytter på højeste sted.

Forfatteren bygger på et meget bredt kildemateriale af brevsamlinger og andre akter i Rigsarkivet, Det kongelige Bibliotek, landsarkiverne i Åbenrå og Slesvig, Francke-stiftelsen i Halle, Stats- og Universitetsbiblioteket i Hamborg og lokale arkiver, og såvel den danske som den tyske litteratur er inddraget. Efter en kort redegørelse for den politiske og økonomiske baggrund belyser forfatteren med hvilke midler, pietismen vandt frem. En omfattende brevveksling (som har bevaret en rigdom af oplysninger af kirkehistorisk, personal- og lokalhistorisk interesse) mellem Spener og Francke og tilhængere i Sønderjylland og mellem disse indbyrdes var med til at propagere ideerne. Pietistiske skrifter, reformer i uddannelsen, lærere uddannet i Halle og et betydeligt antal studenter fra Sønderjylland, som efter uddannelse i Halle fandt ansættelse i hjemstavnen, samt rejser til Halle virkede i samme retning. Læseren får et levende billede af Halles betydning for de tidlige pietister, og man får belyst de private kontakter meningsfællerne imellem. Af betydning var det også, at den gottorpske generalsuperintendent Muhlius og amtmand v. Holstein og provst Reimarus i Tønder støttede pietismen. Bevægelsen slog især rod i Flensborg og Tønder amter og byer, og den kan karakteriseres som en præstebevægelse. Enkelte fremtrædende borgerlige i Flensborg, Tønder og Husum sluttede sig også til og var bl.a. med til at skabe vajsenhusene. I Vestslesvig (Højst, Døstrup m.v.) blev også den jævne landbefolkning vakt, mens adelen overalt holdt sig på afstand. Indgående berettes om de mange radikale pietister, som søgte tilflugt i de tolerante »fristæder« Altona og Frederiksstad, hvorfra deres ideer satte spor i omegnen og kaldte øvrighederne til modforholdsregler. Vi hører f.eks. om flensborgeren Otto Strandiger, som efter stormfulde år på Nordstrand, i Flensborg og i Frederiksstad blev landsforvist i 1716.

Bogen er lærd og forudsætter forhåndskendskab hos læseren. Det kniber også med en nærmere definition og afgrænsning af begrebet »pietisme«. Til gengæld er sproget klart, og gode sted- og personregistre gør det let for lokal- og personalhistorikeren at finde de mange nye oplysninger, som her er fremlagt. Takket være den intensive benyttelse af tidens brevsamlinger i ind- og udland har vi her fået ny viden om den tidlige pietisme. Bogen bør vække opmærksomhed i Sønderjylland, for det var her bevægelsen slog tidligst og kraftigst igennem.

Lars N. Henningsen

Frühindustrialisierung in Schleswig-Holsterin, anderen norddeutschen Ländern und Dänemark.

Udg. af Jürgen Brockstedt. (Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 5) 1983. 368 s.

I september 1981 gennemførte »Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins«, der har eksisteret i nogle år, en konference om den tidlige industrielle udvikling i det nordtyske og danske område før 1870. Der deltog både danske og tyske historikere og de fleste indlæg er i noget omarbejdet form gengivet i denne publikation. Indlæggene er ret forskellige, både med hensyn til kriterierne for industrialiseringen og den måde, undersøgelserne er lagt an. Nogle bygger på grundige arkivstudier, mens andre stort set holder sig til det trykte materiale.

Deltagerne havde på forhånd arbejdet med forskellige lokale områder. I publikationen er disse punktundersøgelser nærmest opfattet som en dyd, der er gjort af nødvendigheden, idet den nyere forskning viser, at industrialiseringen ikke var en bred national udvikling, men snarere skete inden for bestemte regioner. Hele området, både Danmark og Nordtyskland, var et agrart samfund og først, efter at landbrugskrisen var overstået i slutningen af 1820'erne, opstod der et økonomisk overskud i samfundet, så en industriel udvikling kunne begynde. Nogle steder kom de første eksempler på industriel produktion i 1830'erne, andre steder i 1840'erne eller først efter 1870'erne, som det kunne være tilfældet i de mest udpræget agrare områder. I årene før den økonomiske krise i 1857 var den tidlige industrielle udvikling ved at komme særlig godt i gang.

Udgiveren af publikationen, Jürgen Brockstedt, sammenfatter udviklingen i hertugdømmerne Slesvig og Holsten på den måde, at begyndelsen på industrialiseringen skete langsomt og med opbremsninger. Den koncentrerede sig om områder som jernstøberier og maskinfabrikker, tekstilproduktion, jernbanebygning og indsatsen af dampmaskiner. Udviklingen foregik især i områder som Altona, Kiel, Flensborg, Neumünster, men der var også områder, som forblev næsten helt uberørte. Efterspørgselen efter de ny industriprodukter skyldtes både den voksende befolkning og den øgede købekraft, og hovedparten af produkterne solgtes i hertugdømmerne.

Bogen slutter med Ove Hornbys oversigtsartikel over den tidlige industrielle udvikling i kongeriget Danmark 1830–70, der synes at have haft historikernes interesse længere end det tilsvarende i hertugdøm-

merne. I Hornbys skildring genfinder man nogle af de samme almene træk ved den tidlige industrialisering, f.eks. med hensyn til indførelsen af udenlandsk teknologi og den forskelligartede baggrund for de ny industrielle foretagender, som også skildres i artiklerne om de slesvigske og holstenske forhold. Det synes at være en industrialisering af samme type. Nogle af lighedspunkterne kan måske også skyldes, at der fandtes en fælles statsledelse, hvis holdning til fremme af industrien det kunne have været interessant at få uddybet. Nogle af de tyske historikere opfatter hertugdømmerne som en del af det tyske område, og synes af den grund at se lidt overfladisk på dette aspekt.

Det gælder dog ikke for Peter Wulfs spændende fremstilling af Marcus Hartwig Hollers oprettelse i 1828 af det første jernstøberi i hertugdømmet Slesvig, Carlshütte ved Rendsborg. På grundlag af breve og indberetninger skildrer han, hvordan det lykkedes Holler at sikre sig myndighedernes støtte, som ville være nødvendig for at undgå for hård udenlandsk konkurrence og for høje priser på råstoffer, hvis ikke projektet skulle kuldsejle fra starten. Holler gik frem med stor omhu, både ved financiering af foretagendet som aktieselskab og ved fremskaffelsen af den bedste tekniske viden fra udlandet. I den første tid produceredes kun til virksomheden, som byggedes op på denne måde, og først derefter var man parat til at levere til andre. Fremstillingen af en enkelt virksomheds start letter forståelsen for problemerne ved opbygningen af datidens jernindustri i almindelighed.

Gerd Vaagt har skrevet om anlæggelsen af jernindustrien 1840–70 i Flensborg, der var hertugdømmet Slesvigs største by. Det var firmaer som Anthon og sønner, Dittmann og Jensen, og Jepsen, der gik i gang her. Vaagt skildrer baggrunden for disse igangsættere, fremskaffelsen af kapital og råstoffer, dampmaskinerne og arbejderne, og så den produktion, der blev resultatet. Tilsvarende har Lars Henningsen skrevet om jernstøberier og maskinfabrikker i Nordslesvig 1840–1920. Denne industri opstod i dette område først i Haderslev, men snart derefter også i de øvrige nordslesvigske købstæder. Han påviser bl.a. de familiemæssige bånd, der kunne være mellem virksomhedernes igangsættere. Men også ude på landet opstod der overraskende nok et maskinbyggeri på et tidligt tidspunkt. Det var på Broager og ved Rinkenæs, områder der i forvejen var præget af teglproduktion. Efter 1864 kom en periode med stilstand i jernstøberivirksomheden i byerne og mod århundredets slutning koncentrerede man sig der om maskinbyggeriet.

Om en del af samme område, nemlig Haderslev købstad, handler

Henrik Fangels artikel, der er uddrag af hans meget grundige byhistorie. Han giver en bredere fremstilling af industrialiseringen end blot en gennemgang af nøgleindustrien med jernstøberi og maskinfabrik. Det er hele forskydningen inden for fremstillingsfagene, fra håndværk over mod det industriprægede, der findes hos de masseproducerende og kapitalkrævende virksomheder, og hvor det tidligere snævre forhold mellem principal og nogle ganske få ansatte er ophævet, der ses på. De sociale følger af udviklingen omtales også.

Walter Asmus har skrevet om de økonomiske og samfærdselsmæssige forandringer i et udpræget agrart område på den mellemholstenske geest. Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt om den tidlige industrialisering i nedre-Elbe-området mellem Itzehoe og Hamborg. Her kan også konstateres nogen fabriksproduktion, f.eks. af sukker, cikorie og cement, hvorimod metalindustrien ikke havde nogen nøglestilling, og det industrielle gennembrud kom først efter 1880. Reinders og Hinrichs har skrevet om, hvor forskelligt udviklingen forløb i Oldenburg. Hansjörg Zimmermann har skildret, hvordan udviklingen forløb i Lauenborg.

Mest særpræget synes forholdene at have været i fyrstendømmet Lippe, som Peter Steinbach omtaler. Det var et landbrugsområde, hvor den overskydende arbejdskraft oprindeligt anvendtes til linnedfremstilling, uden der dog kom nogen industriel udvikling i gang. Senere opstod de sæsonvise vandringer af teglværksarbejdere ofte langt bort fra hjemstavnen. De sparede penge sammen til at erhverve sig et landbrug derhjemme. På den måde tog Lippe trykket af sin betydelige befolkningstilvækst i det 19. århundrede. Statsmagten var ikke kun passiv i forhold til en industrialisering, men direkte imod en sådan udvikling, og den kom da også først sent i gang.

Sammenfattende vil jeg om denne publikation sige, at det er uhyre nyttigt at samle mange forskellige bidrag til et mønster om industrialiseringen. Man er trods forskelle i fremstillingsform nået langt hermed; dog mange af artiklerne er tung læsning, som kun enkelte steder lettes af grafiske fremstillinger.

Jørgen Witte

Lars N. Henningsen: Aabenraa Skyttelaug. 1734–1984.

Åbenrå 1984. 207 s. ill.

I »Åbenrå bys historie«, et værk på tre bind, er Aabenraa Skyttelaug næsten kun nævnt. Det er derfor nyttigt og af betydelig historisk værdi,

at Skyttelaugget i anledning af dets 250 års jubilæum har ladet udgive foreningens brogede historie. Broget – ja til tider dramatisk har skyttelaugets tilværelse formet sig. Fra begyndelsen levende engageret i hverdagen i Åbenrå, og senere tagende stærkt parti i den nationalpolitiske strid, skiftevis med dansk og tysk fortegn. Festskriftet er på denne måde blevet »Et bidrag til Åbenrå bys nationale historie«, som det er anført på titelbladet.

Skyttelaugget har truffet et heldigt valg ved at bede arkivar Lars N. Henningsen skrive festskriftet. Det er lykkedes ham at løse opgaven uden at lade »varme kartofler« ligge, og med forståelse for både danske og tyske synspunkter at rede alle tråde ud.

Skønt 250 år er en betragtelig alder, så er Aabenraa Skyttelaug ikke blandt de første i Sønderjylland, men bortset fra Sct. Knuds gildet i Flensborg, det eneste der stadig lever. Det har sine rødder tilbage til et brand- og skyttegilde, der stiftedes i 1706, men som mange andre gilder ophørte under den store nordiske krig.

Tanken om et skyttegilde var dog stadig levende, og 1734 oprettedes Aabenraa Skyttelaug, hvor borgerne under hyggelige former samledes for »– at skyde til skiven med lange rør«. Stifterne tænkte nu ikke kun på det fornøjelige. Lauget havde et ideelt sigte. Skyttelaugget skulle ved skydningen uddanne våbenduelige mænd, der var parate til at møde, om fædrelandet kom i fare. Det skulle tillige, som det hedder i vedtægterne: »– fremme venskab, fred og kristelig velmenende fortrolighed«. Disse smukke formål fra de første vedtægter er ikke overført til de nugældende, men der er næppe tvivl om, at det er venskab og kammeratskab, der stadig samler medlemmerne. Den næste passus, »fred og kristelig velmenende fortrolighed«, som vel bedst kan dækkes af ordet tolerance, skulle det senere vise sig at knibe med.

Skyttelaugget blev stiftet af 34 borgere af håndværkerstanden. De vedtægter, man havde udarbejdet, indsendtes til kongen, Christian VI, der konfirmerede dem med sin underskrift den 6. august 1734, og denne dato blev således laugets fødselsdag, men ikke laugets største festdag. Det var og er stadig første hverdag efter pinse, hvor laugets siden – bortset fra nogle år efter anden verdenskrig – mødes på rådhuset, før man drager ud til Hjelm skov for at kappes om kongeværdigheden, der tilfalder den bedste skytte.

Pinseskydningen forløber stort set efter det ritual, der har været fra laugets begyndelse med kåring af konge og kronprins og afsluttende med middag og bal, hvor der hverken savnes mad eller drikke, det sidste dog nok mere behersket end i 1805, hvor der til laugets ca. 20

medlemmer var indkøbt 1½ tønne øl og 10¼ kande brændevin, så laugets medlemmer har næppe lidt af tørst, selv om festen strakte sig over det meste af et døgn. Men lystigt er det gået til, så det har for laugets værdigheds skyld været nødvendigt med lidt ordensregler, og i artikel 32 hedder det – her i oversættelse – »Hvis nogen i gildet spilder mere øl, end han kan dække med en fod, så skal han bøde 1 sk., den halve til de fattige og den anden halve til gildet«.

Fra Skyttelaugets begyndelse og op til midten af 1800-tallet var det besjælet af troskab mod det danske kongehus og helstaten. Men en ny tid var på vej. Fra Kiel bredte sig tanker om et Slesvig-Holsten, der skulle knyttes nært til Tyskland. Disse ideer fandt ikke straks genklang blandt skyttebrødrene, der stadig var kongetro. Når der var kongebesøg i Åbenrå, blev majestæten hyldet af Skyttelaugets medlemmer med en parade, og det tåltes ikke, at et tysksindet medlem udeblev fra hyldesten. Han blev idømt en bøde på 1 rdl. til fattiggassen. At Skyttelaugets medlemmer bevarede en klar dansk holdning i den begyndende nationale strid, skyldtes ikke mindst smedemester Andreas Tyroll. Han var en dominerende skikkelse i lauget og stærk modstander af den slesvig-holstenske bevægelse.

Helt til oprøret i 1848 kunne kammeratskabet i Skyttelaugets medlemmer bære forskellige nationale holdninger. Under krigen gik al aktivitet i stå. I tre år 1848–50 blev der ikke afholdt skydning. Efter krigen begyndte man igen, men nu fik lauget et stærkt dansk præg. 25 nye danske medlemmer blev optaget, og mens det hidtil især havde været håndværkere, der havde udgjort medlemskredsen, så trådte nu byens honoratiores ind: alle rådmændene, en del deputerede samt apoteker og amtsforvalter. Det blev vedtaget, at protokollen skulle føres på dansk, og den sort-gule kokarde afskaffes og erstattes med den danske i rød-hvide farver.

Den stærkt danskorienterede kurs, der blev anlagt, tog ikke meget hensyn til tysksindede, der i en lang årrække havde stået i Skyttelaugets rækker. Et betydeligt antal meldte sig ud, og »den hårde linie« var også årsag til, at nogle danske udtrådte. Skyttelaugets kurs skulle ikke være politisk, men op til 1864 var Skyttelaugets kurs afgjort dansk. Man fejrede den folkekære Frederik VII's fødselsdag ved en særlig skydning, og i 1856 havde man rejst en æresport ved pinseskydningen med følgende inskription:

Troskab mod Kongen.
Kjærlighed til Fædrelandet
Vær Borgers Pryd.

Denne indskrift var bortset fra sproget ret identisk med det motto, man i 1843, hvor den nationale spænding dog var begyndt, festede under ved ballet på rådhuset. Her hed det:

Treue dem Könige.
Liebe zum Vaterlande
sey stetz des Bürgers Zier.

Lige så brat som Skyttelaugets i 1852 blev udpræget dansk, lige så afgjort blev det efter 1864 et slesvig-holstensk skyttelaug. I 1865 meldte så at sige alle dansksindede sig ud, og de få, der blev tilbage, måtte marchere til tonerne af »Schleswig-Holstein meerumschlungen«.

Selv om Skyttelaugets medlemmer var slesvig-holstenere og tilhængere af hertugen af Augustenborg, så accepterede man hurtigt, at man blev en provins i Preussen, og som laugets tidligere havde hyldet danske konger, hyldede man nu med begejstring kong Wilhelm. I de følgende år fortrængte man helt og aldeles laugets danske fortid. Sammen med Kampfgenossen Verein og Kriegerverein deltog man i Sedanfesten og andre tyske festdage.

Men et nyt blad i laugets historie blev vendt med første verdenskrig. Krigen medførte stilstand. Skydninger fandt ikke sted 1915–18. Mange af medlemmerne blev indkaldt, og nogle kom ikke tilbage.

Straks efter våbenstilstanden samledes man igen for at tage stilling til Skyttelaugets politik under dansk styre, som man efter afstemningen ville komme ind under. Det vedtoges at udskifte kokaraden i de slesvig-holstenske farver med en kokarde med de slesvigske blå og gule. Man bejlede også til den nye øvrighed ved at indbyde amtmand og borgmester, men begge var forhindrede. Mens amtmanden i de følgende år deltog som gæst, nægtede borgmester Holger Fink stadig at have noget at gøre med Skyttelaugets, som han og de fleste danske i Åbenrå fremdeles betragtede som en tysk forening.

Skyttelaugets var nu også indstillet på at optage danske medlemmer, men helst ikke for mange, så de kunne forandre foreningens tyske præg, og en bestemmelse om, at der skulle være 2/3 flertal for optagelse af et nyt medlem skulle hindre, at der blev dansk flertal. Det var en politik, hvor man bar kappen på begge skuldre. Tilsyneladende åben over for det danske, men ikke så åben, at man ville miste magten.

Denne politik skulle komme til at skabe uro i laugets. Bestyrelsen, der var for en liberal linie, kom i så stærk modsætning til »den hårde kærne« blandt medlemmerne, at den truede med at gå. Denne trussel

virkede. Der blev læmpet til en mere moderat holdning, og flere danske blev optaget i laugene, og bestyrelsens ønske om, at foreningen ikke blev et led i den nationale kamp, blev til en vis grad opfyldt, men neutral blev Skyttelaugene ikke, så fra dansk side så man stadig med mistro på det, og bedre skulle det ikke blive i trediverne, hvor smitten fra Tyskland også bredte sig ind i Skyttelaugene.

Og så kom der igen krig. Anden verdenskrig og Danmarks besættelse forhindrede, at Skyttelaugenes traditionelle pinseskydning kunne afholdes, og kongeskydning fandt ikke sted i årene 1940–46. Men sammenkomster under anden form afholdtes. Amtmanden blev ikke inviteret mere, men Åbenrås tyske Ortskommandant, så hvor laugenes sympati lå i krigsårene, herskede der ingen tvivl om. Derfor skulle udsoningen mellem Skyttelaugene og danske kredse blive både langvarig og vanskelig.

Ganske vist blev der hurtigt gjort forsøg fra Skyttelaugenes side. I 1947 fremsendte skyttekongen fra 1939, Boy Birch sammen med tyve medlemmer et forslag til generalforsamlingen, hvor han foreslog, at kommando- og protokolsprog samt laugenes tyske navn ændredes til dansk.

Et så stort skridt til dansk side kunne der ikke opnåes enighed om, skønt man erkendte, at kursen måtte ændres, hvis Skyttelaugene fortsat skulle bestå. Resultatet blev et kompromis, hvor sprogene blev gjort ligeberettigede. Desuden optog man en gammel tradition, der var ophørt ved genforeningen, at det første skud blev affyret for landets drot. Endelig indbød man amtmand, borgmester og politimester til pinseskydningen, men alle tre betakkede sig. Besættelsestiden stod endnu klart i erindringen.

Fra tysk side var der således på forskellig måde rakt hånden frem, og året efter kom der en hånd fra dansk side. Farver Jacobsen, der havde været dybt engageret i modstandsbevægelsen, og som var vendt hjem til Åbenrå som kaptajn i den engelske hær, modtog valg som stedfortrædende oldemand, og han blev valgt med stort flertal. Året efter kom der en kurre på tråden, så han meldte sig ud. Endnu stod danske og tyske skarpt over for hinanden, og det var ikke let på en studs at viske tavlen ren.

»Farveren« kom atter ind i Skyttelaugene. Det var for ham en hjertesag at bevare Skyttelaugene, der var byens ældste forening med rige traditioner. Han fik overbevist en række førende danske om, at de måtte gå med. Det lykkedes, og medlemstilgangen af danske blev omkring 1955 så stor, at man nærmede sig det maksimale antal på 100

medlemmer. Men vi skal hen til 225 års jubilæet i 1959, hvor Frederik IX sagde ja tak til at deltage i festen, før rådhuset åbnede sine døre, og amtmand og byens øverste myndighed med deres tilstedeværelse erkendte Skyttelaugets ændrede nationale holdning.

Lars Henningsen har efter studier i Skyttelaugets arkiver og andre steder nøje redegjort for laugets omskiftelige tilværelse, og han har delt sol og vind lige. Det er blevet en yderst læseværdig bog, der fortrinligt giver et billede af Skyttelaugets, ja byens historie og forholdet mellem danske og tyske i krig og fred.

Bogen er forsynet med en fortegnelse over medlemmerne nu i jubilæumsåret, ligesom navnene på oldermænd og skyttekonger siden 1734 er anført. Man nikker genkendende til gamle Åbenråslægter, og i adskillige tilfælde har søn afløst fader i Skyttelaug.

Bogen er rigt illustreret med billeder af glade, kjoleklædte skyttebrødre på march, ved skydning og ved bordets glæder, billeder af laugets sølvtøj og smukke farvebilleder af de mange faner. Billederne supplerer teksten på bedste måde. Alt i alt en smuk og god bog, som forfatter og Skyttelaug har ære af.

Poul Andersen

Bjørn Svensson: Tyskerkursen.

Serien Ny Indsigt. Forlaget Centrum, Aarhus. 1983. 160 s.

Der er gået mere end et år, siden Bjørn Svenssons bog udkom, det er lovligt meget. På den anden side giver den lange ventetid nu mulighed for at vurdere bogens modtagelse i anmelderkredse. Den har unægtelig været blandet.

Flere gode navne har enten ikke ønsket at anmelde bogen eller kun skrevet korte og ret intetsigende noter. Enkelte steder har bogen fået en hård medfart, vel også forårsaget af, at forfatteren ikke kender kunsten at lide i stilhed, men traditionen tro har taget kraftigt til genmæle.

To anmeldelser skiller sig ud: Henrik Becker Christensen i Sønderjydske Månedsskrift og Arthur Lessow i Der Nordschleswiger. De to indlæg rummer kritik, men de er fyldige og saglige. Henrik Becker Christensen vogter æren på dansk side. Man må jo ellers jævnlige konstatere, at tyske journalister og kritikere har et mere indgående kendskab til Sønderjylland end deres danske kolleger. Vi har den noble Eskild Bram, men mangler i betænkelig grad eftergrøde.

Bjørn Svensson har fået akademiske klø; det bør næppe tages så højtideligt. Faghistorikernes kreds er lille, og det sønderjyske kan aldrig blive et blodløst, akademisk emne, der kun kan dissekeres af doktorer og skønånder.

Der er endnu store, historisk interesserede kredse, der interesserer sig for alt, hvad der vedrører det dansk-sønderjyske. Har man haft en far, der var H. P. Hanssen-mand, og en mor, der var Jens Jessen-kvinde, ved man, at de sønderjyske emner skal anskues fra mere end én side. Vi er for resten også så langt fra Fremmedherredømmets tid, at man skal kunne se med tolerance på det ene og det andet. Sejrherrene skriver altid historien, men de bør ikke være for arrogante, det turrer gode sønderjyske egenskaber som modsigelyst, stædighed og stivind. Man bør kort og godt ikke forsøge at tie en mand som Bjørn Svensson ihjel eller bagatellisere ham til det latterlige.

Bogens titel er polemisk, den er også provokerende. Den kursændring i retning af større konformitet, den danske regering med stort bagland i Rigsdagen og private kredse foretog i forholdet til det tyske kejserrige fra omkring 1905, var velbegrundet og nok uundgåelig. Massiviteten i kejserrigets magtbrynde var overvældende. Pirreligheden og magtrusen gjorde den store nabo til en næsten uberegnelig størrelse. Danmark lå nu engang i skyggen af Tyskland, ingen ansvarlig i regering og rigsdag kunne frigøre sig af denne pinagtige afhængighed. Det var da også en Venstreregering under I. C. Christensen, der tog de betydningsfulde skridt til militære forhandlinger med tyske embedsmænd og officerer.

Spektret på dansk side rakte vidt: Fra udtalte tyske sympatier og ønsker, om at alt »Sønderjyderi« ville forsvinde hen, hvor peberet groede, til overvejende allierede sympatier. Alligevel gik yderlighederne ikke over gevind til landsforræderi i den ene ende og tanker om krigsdeltagelse på allieret side i den anden.

Vil man vurdere Tyskerkursen eller rettere den danske konformitetspolitik over for det tyske kejserrige, må man erkende, at de forskellige holdninger var lovlige og beroede på forstandige overlæg. Man kan naturligvis granske motiver og risici, men som helhed kan man næppe gå videre end til en påstand om, at man gik vidt, måske også for vidt. Men det er længe siden, interessen i vore dage er begrænset. Bjørn Svenssons bog lider samme skæbne som andre i disse år: Den er kommet for sent.

Det er blevet skrevet, at Tyskerkursen egentlig kun er en sammenstilling af en række værker, der har beskæftiget sig med dansk-tyske

forhold. Om så skulle være, har den i høj grad været tiltrængt. Den historisk interesserede, men læge, læser har sjældent mulighed for at læse så bredt og grundigt i sammenhæng, som tilfældet er her. Bogen animerer til at tyre litteraturlisten igennem og her nævnes særligt Gerd Callesens: *Die Schleswig-Frage og Flugers: Den socialdemokratiske partiledelse for ikke at tale om Scharlaus: Freibeuter der Revolution.*

Man sidder som mørbanket efter læsningen af kapitlerne om de danske og tyske socialdemokratiers forhold før og under første verdenskrig. Der er næppe mange, der har læst noget af betydning herom før. Svensson er knivskarp og burde vel nok have indrømmet noget mere forståelse for, at socialdemokratierne alene anså verdenskrigen for en imperialistisk/kapitalistisk affære i hvert et stykke henne i krigen. Tyskland var jo også socialismens hjemstavn, tysk var dens internationale sprog og den navnkundige arbejderhøjskole i Jena dens ufejlbarlige Rom.

Men i et dansksindet, sønderjysk hjerte smerter det ved skildringen af det tyske socialdemokratis partiarbejde, der førte til danskhedens tab af Flensborg. De socialdemokratiske rejser under krigen til Tyskland og det besatte Belgien forekommer ubegribelige og helt uforståeligt forholdene omkring Arbejdernes Fællesorganisations Brændselsforretnings monopol på import af tyske kul.

Under krigen var der gentagne forsøg på at nå til en dansk-tysk forståelse på grundlag af en grænserevision til dansk fordel. Tanken havde vel også danske tilhængere, men tiden var længst forpasset. Fristelsen var kortvarig og overfladisk. Var den gået igennem, ville Danmark automatisk være indrulleret som tysksympatiserende. En taknemlighedsgæld var i modstrid med neutralitetspolitikken.

I krigen sidste tid var den danske regering i en svær pine. Tysklands nederlag tegnede sig uomtvisteligt, men en modtagelse af det nordlige Sønderjylland som en følge af de allieredes sejr måtte forventes at skabe hævn og hadlyst i Tyskland, selv som socialdemokratisk republik. En direkte aftale mellem Danmark og Tyskland ville vække svære antipatier i de allieredes lejr. Alligevel udsendtes den 12. oktober 1918 den berømte appel til det tyske højsind med Aage Friis, H.V.Clausen o.a. som ophavsmænd. Den var ligesom Junggreens appel med samme adresse nyttesløs.

Umiddelbart – men måske naivt – kan der findes noget tiltalende i den tankegang, der lå bag appellen. Vel var Tyskland slået, men det kunne rejse sig igen. Efter mere end fire års forfærdelig krig var det forstandigt at tragte efter international fred og forståelse. Kunne man

opnå sin ret ved forhandling, var der håb om, at et ældgammelt had kunne glemmes.

Svensson står stærkt, når han hævder, at Danmark ved denne officielt sanktionerede appel opgav sin neutralitet. Man vendte på sin vis ryggen til de allierede, der ved deres militære sejre havde skabt mulighed for, at sønderjyderne kunne vende hjem. Kunne man gå helt til bunds i visse hjerter og nyrer var der sikkert mange, der helt ville have givet afkald på en genforening i forbindelse med et tysk nederlag. Man kan lege med tanken om, hvad der så ville være sket, hvis det var blevet sådan, i Danmark og i Sønderjylland. Hernede måske et oprør, forsøgt bekæmpet af tyske friskarere i lighed med forholdene ved den tysk-polske grænse?

Det kom til at gå anderledes.

På siderne 154 og 155, bogens sidste, er Svensson endelig ved det, der er hans egentlige hensigt med Tyskerkursen. Han hævder, at med appellen til det tyske højsind var grunden lagt til den strid og mistænk-somhed, der kom til at præge grænsestriden. Det er givet, at han har nogen ret, hvor meget kan ikke afgøres her. Visse kredse blev tituleret chauvinister, andre fik at vide, at de havde fremstillet en genforening som en uønsket begivenhed, ja en ulykke, hvis den kom som følge af et tysk nederlag.

Denne mistænk-somhed blussede yderligere op, da H.P.Hanssen i 1919 gik ind i den radikale regering, og derefter gik tingene deres kendte gang.

Denne strid var dybt ulykkelig, men hvem ville den egentlig, og hvem var mere eller mindre tilfældigt skyld i den? Svensson har sit konsekvente, kompromisløse syn på denne tid. Den er ikke længere nærværende for det store flertal af det danske folk. Som så mange gange før er han en fremragende polemiker. Efter læsning af Tyskerkursen sidder der en fornemmelse af, at konformitetspolitikken havde stirret sig blind på den store nabo. Det store udsyn, der til stadighed skulle melde, hvad politikken slutteligt kostede, kunne måske have været større.

Der er barokke enkeltheder: Et eksempel er tanken om, at Danmark skulle overlade Tyskland Aarø som marinebase i tilfælde af en afståelse af den nordlige del af Sønderjylland. En anden er Marcus Rubins berømte artikel i Preussische Jahrbücher. Her falder en tysk vending ind: Von allen guten Geistern verlassen.

Man kunne konkludere, at konformitetspolitikken aldrig blev drevet så langt ud, at den bragte Danmarks selvstændighed i fare. Men den

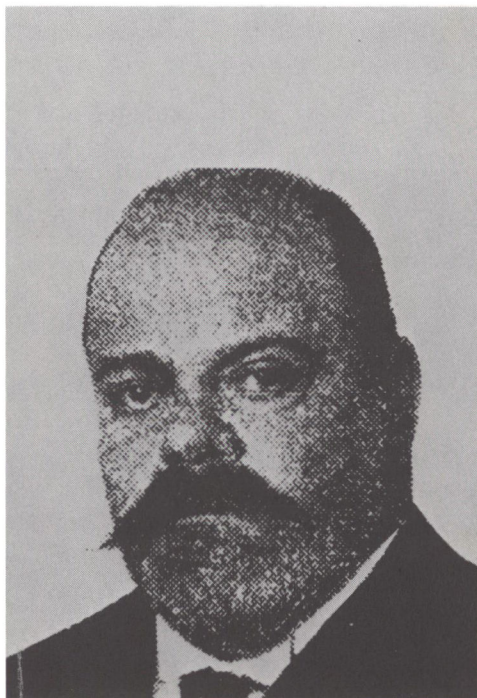
kunne have vanskeliggjort det nuværende Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark, så paradoksalt det lyder. I sine eftervirkninger bidrog den til den oprivende strid, der skæmmede meget på Genforeningens glæde. Om strid eller glæde, så glemte man i bevægelsen et afgørende forhold: Overgangen fra tysk krigsøkonomi til dansk efterkrigs lavkonjunktur. Den var en af årsagerne til kriserne i tyverne og trediverne med risiko for politisk og national vildfarelse.

Svenssons bog er godt disponeret, velskrevet og klar i tankegang og udtryk. Den er pakket med detaljer, som det er fristende at plukke i. Mest opsigtvækkende er nok oplysningerne om den tyske spionage i Danmark og forholdene omkring den bekendte Arbejdernes Fællesorganisations Brændselsforretning. De kunne være suppleret af en mand, der døde i Møgeltønder for få år siden, og som ung havde været kontormand i den berømte kulforretning. Han havde mange gange truffet dr. Parvus, Jacob Fürstenberg og andre og fulgt deres *Leben*. Det gik på *Wein, Weib und Gesang*. Han burde have skrevet sine erindringer.

Alexander Helphand, alias dr. Parvus (1867–1924)

Gode billeder af den berømte dr. Parvus er svære at finde. Afdøde antikvitetshandler Valdemar Thomhav, Møgeltønder, der som ung mand mange gange havde set og talt med dr. Parvus, huskede hans store, hvalvede pande og de svære ansigtstræk, der svarede til en dyb stemme.

Engang fremtrædende socialistisk agitator og teoretiker blev han den tyske generalstabs vigtigste håndlanger i arbejdet for at fremkalde en russisk revolution. Parvus var samtidig med navne som Lenin, Trotzki, Karl Liebknecht, Karl Kautsky og Karl Radek. Hans virke bl.a. i Danmark er aldrig fuldstændigt gennemskuet, kontaktmanden her var den tyske gesandt grev Brockdorff-Rantzau. Redaktør Anders Vigen skabte sit ry ved heftige og glimrende angreb på dette mærkelige maskepi i Kongens København.

Et tiltalende træk er, at Bjørn Svensson denne gang har fraveget den meget hårde polemiske tone, han ofte har anvendt. Det skyldes nok alderens livsvisdom, der jo siger, at bekymret velvilje altid slår hårdere end en direkte udfordring.

Der er gode henvisninger og mange citater, litteraturlisten er lille, men tilstrækkelig. Af økonomiske grunde er billeder og person- og emneregistre udeladt. Det er forståeligt og til at bære. Alligevel kan det ikke skjules, at selv et lille billedtal ville have livet op på de mange ensformige tekstsider. Billederne burde have været af de små aktører – de store er jo så velkendte – men navne som dr. Parvus, Marcus Rubin, Emil Marott, Anders Vigen, Sigvald Olsen og andre ville have interesseret meget.

Bogen kan på det bedste anbefales til køb og læsning og som slutreplik denne: Når en af de sidste, der kan ytre sig med format og vægt om den sønderjyske historie, skriver en bog som Tyskerkursen, så bør den hilses velkommen og ikke forsøgt tiet ihjel.

De, der mener at besidde den evige og fulde sandhed, bør huske på, at Nemesis træffer dem ved, at de bliver rædsomt kedelige.

Det er kætterne, der er interessante.

H. P. Jensen

»Wir bauen das Reich«. Aufstieg und erste Herrschaftsjahre des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Band 81.

Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1983. Udgivet af Erich Hoffmann og Peter Wulf.

Vore politiske og historiske forudsætninger er en vigtig del af vor egen bevidsthed og selvforståelse. Det gælder ikke mindst delstaten Slesvig-Holsten, der efter århundreders omskiftelser selv i efterkrigstiden med den voldsomme flygtningeinvasjon i endnu højere grad end den tyske befolkning i øvrigt har indbyggere, der kan have det svært ved at finde kontinuitet og sammenhæng. For skal man i det moderne Slesvig-Holsten råde over en regional selvbevidsthed, og det vil både myndigheder og hjemstavnsorganisationer, så er det ikke nok med regionale sange og festligheder. Så må der mere systematisk forskes også i stærkt problemfyldte nyere perioder. Det er ikke nok med Bismarck, de wilhelmske kejsere og vikingeskibene i Hedeby. Det hele skal med, og dertil hører naturligvis perioden 1933–45. Året 1983 har set forskellige

interessante tyske udspil til nazismetolkninger. Det spores, at nye generationer kæmper sig frem, mens de ældre historikere gennemgående ikke forhaster sig med samtidshistoriske eksperimenter. Men vi må glædes over det, der kommer eller er på vej.

Bogen »Wir bauen das Reich« er en broget samling af handlinger om nazismens fremmarch og sejr i den daværende præjsiske provins Slesvig-Holsten. Det drejer sig til dels om isolerede studier i forskellige sider af den politiske, økonomiske og sociale udvikling, og vel kan det samlede værk virke som lidt spredt fægtning, men der er megen interessant læsning at hente, ikke mindst undervisningsmæssig inspiration til både danske og tyske undervisningsinstitutioner.

Det er værd at nævne, at der bliver en hel del plads til nazismens ideologiske forudsætninger, både i politiske sekter, yderliggående bevægelser såvel som kunst og kultur samt det kirkelige opgør for og imod nazismen. Der levnes ingen tvivl om, at nazificeringen af Slesvig-Holsten, der jo skete forholdsvis tidligt, var mere end et teknisk uheld i historien. Den canadiske historiker Lawrence Stokes har gjort meget for udforskningen af nazismen i de små bysamfund. Det er også Stokes, der har æren for at minde om, at der har været lidt flere koncentrationslejre, end man ellers kan læse sig frem til i Slesvig-Holstens historiske litteratur. Således havde Eutin en af de berygtede »wilde Lager«. Lejren i Eutin 1933-34 var noget speciel, hjælpepolitisk og Arbeitsdienst drev den som en forretning. Afpresning af fangerne samt udnyttelse af den billige arbejdskraft gjorde lejren økonomisk rentabel. Den politiske vold fra nazister, kommunister og andre under Weimarrepublikkens sidste år belyses udførligt. Det samme sker med den betydelige antisemitisme, der fra nazismens første måneder i 1933 førte til forfølgelse og drab på jøder, siden til udryddelse af den jødiske befolkningsdel. Professor Kurt Jürgensen beskriver nazificeringen af forvaltningen, men giver kun et svagt indtryk af undertrykkelsesapparatets effektivitet og grusomhed også i Slesvig-Holsten. Gauleiter Hinrich Lohse og hans bedrifter hører vi nok for lidt om.

Til gengæld er det uhyre væsentligt, at det slesvig-holstenske landbrug, de slesvig-holstenske landmænd blev tidligt nazistiske, får en grundig behandling, både med hensyn til ideologi og praktisk landbrugspolitik i Slesvig-Holsten efter 1933.

Det er nævnt, at der godt kunne være gjort mere ud af nazisystemets bestialitet. Men det skal understreges, at vi for en gangs skyld hører noget til behandlingen af krigsfanger og deporteret arbejdskraft fra de besatte områder. Behandlingen af fangerne varierede meget fra

landmand til landmand, russere og polakker rangerede lavest. Fanger kunne få pisk, andre straffe eller blive henrettet. Den slags kunne også forekomme i Slesvig-Holsten.

Alt i alt er den foreliggende udgivelse om nazismen i Slesvig-Holsten et såre prisværdigt initiativ. Den bidrager med ny viden og en mere nuanceret forståelse af perioden 1933–45. Derfor fortjener slesvig-holstenske forskere fortsat stærkere opbakning og færre bureaukratiske hindringer i det fremtidige arbejde med nazismen i Slesvig Holsten 1933–45. For der er stadig nok at tage fat på.

Anders Ture Lindstrøm

Det unge Grønseværn. DUG.

Udgivet af Knud Fanø, Fr. Rudbeck og Inger Bjørn Svensson, Sønderborg 1983, 328 sider, ill.

Alle de nationale og kulturelle foreninger har efterhånden fået deres jubilæums- og festskrift – mere eller mindre selvcentreret, ifølge sagens natur, navnlig mere. Det største og hidtil bedste må nok Skoleforeningens siges at være med H. Jepsen Christensens om ikke spændende så i hvert fald grundige beretning om den lange periode, hvor han stod som foreningens myndige leder. Der er her ydet en på førstehåndskendskab beroende skildring af overgangen fra tysk til dansk skole og i øvrigt givet et vægtigt bidrag til belysning af den kulturelle udvikling i de første årtier efter genforeningen. Sprogforeningens, Danske Samfunds og Sønderjysk Idrætsforenings festskrifter giver også gode oplysninger om de vanskelige genforeningsår, og der er ligeledes kommet selvstændige skrifter eller større eller mindre afhandlinger om Landeværnet, Historisk Samfund for Sønderjylland og Dansk Samråd, sidstnævnte en paraplyorganisation for en række af de nationale foreninger. I hvert af disse skrifter er der ydet bidrag til belysning af forskellige sider af den nationale og kulturelle udvikling efter 1920; men endnu savnes den sammenfattende fremstilling, som hverken Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920–1942 eller Nordslesvigs åndelige Genforening med Danmark giver tilfredsstillende.

Et nyt og væsentligt bidrag til belysning af udviklingen er bogen om Det unge Grønseværn, der er udsendt 1983 i 50-året for oprettelsen. Bogen er udgivet af Knud Fanø, Fr. Rudbeck og Inger Bjørn Svensson, tre navne, der borger for en god og sober fremstilling, og den er da med sine 328 sider i smukt tryk og med mange illustrationer blevet et

meget fornemt jubilæumsskrift. Arbejdet mellem de tre udgivere har været delt på den måde, at Knud Fanø har skrevet den grundlæggende, historiske del, og at Inger Bjørn Svensson ved hjælp af spørgeskemaer har indsamlet erindringer fra gamle tillidsmænd og andre medarbejdere. Endvidere har hun været bogens fremragende billedredaktør, medens Frederik Rudbeck dels har udarbejdet valgstatistikkerne og dels medvirket ved indsamling af andet materiale.

Og materialeindsamlingen har været nok så besværlig, idet hovedforeningens arkiv, når bortses fra forhandlingsprotokollerne, der stort set kun indeholder kortfattede beslutninger, er blevet tilintetgjort 8. og 9. april 1940 sammen med hovedparten af amtsforeningernes sager. Varme sager blev successivt tilintetgjort under besættelsen, og endvidere blev mange arkivalier destrueret sammen med Folkungarkivet ved opgivelsen af Folkunghus i Gråsten. Ud over de få privatarkiver, der angives at være benyttet, ville det nok have været lønsomt at undersøge andre private personers og institutioners arkiver. I Martin Hammerichs store privatarkiv, der opbevares i Rigsarkivet, i H.P.Hanssens, H. Jepsen Christensens, Jacob Petersens og A. Svenssons vil der lige så vel som i Skoleforeningens, Sprogforeningens og Grænseforeningens arkiver sikkert også være materiale, der kan belyse DUGs virksomhed eller i hvert fald sider af denne, f.eks. forholdet til de andre sønderjyske foreninger. Der kan også henvises til arkivalier hidrørende fra Seksmandsudvalget, hvoraf DUG var medlem fra 1934. Mon der ikke også i embedsarkiverne skulle kunne findes oplysninger af værdi, f.eks. i politiadjutantens arkiv? Men det skal villigt indrømmes, at en gennemgang af alt dette materiale ville have været ret så tidkrævende og også må siges at have været uoverkommeligt for de i forvejen travlt beskæftigede udgivere. Her er der imidlertid en opgave for en ung historiker.

Det, der har den store værdi ved udarbejdelsen af værket, er derfor ikke så meget, at de få bevarede arkivalier er blevet samlet, men udgiverne bør roses for, at de, medens tid endnu var, har indsamlet erindringsmateriale fra de bevægede år, da DUG oprettedes og den sønderjyske ungdom fylkedes under dets banner. Endvidere er det fortjenstfuldt, at et stort billedmateriale er blevet indsamlet, og at der er sørget for, at disse forskellige kilder nu bliver opbevaret for eftertiden. Man kunne lidt fordringsfuldt have ønsket, at man også havde benyttet båndoptager, så at også stemmerne var blevet bevaret.

Knud Fanø har altså haft den ikke videre taknemmelige opgave at skrive DUGs historie på grundlag af sparsomme arkivalier og de

indsamlede beretninger. Men især har han dog bygget fremstillingen på trykte kilder – årsberetninger, piecer og artikler fra aviser og tidskrifter, samt naturligvis på de almindelige historiske fremstillinger af tiden. For dem, der har levet med i denne spændende tid, er der vel derfor ikke de store overraskelser i fremstillingen, men det er lykkedes Fanø på en god og overskuelig måde at skildre baggrunden for foreningens oprettelse og dens virke, så at vi, der var unge dengang, kan nikke genkendende til hændelser og stemninger og måske genfremkalde i erindringen episoder som i særlig grad har gjort indtryk på en. Alle mindes uhyggestemningen i foråret 1933 og de store stævner i Tønder og på Dybbøl, hvor sønderjysk ungdom demonstrerede national besluttsomhed og på værdig vis afviste de fanatiske slesvig-holstenske angreb. Vi mindes den spontane opslutning om DUG, da foreningen blev oprettet i efteråret 1933, hvad enten vi oplevede begivenhederne her i landsdelen eller i uddannelsesårene i kongeriget. Vi mindes også den modstand, som dannelsen af DUG mødte i marxistiske ungdomskredse, og det var ikke blot, som skildret, blandt kommunister, at en sådan modstand til tider gav sig voldelig udtryk ved forstyrrelse af møder. Også de unge socialdemokrater søgte vinteren 1933/34 at forstyrre hvervemøder for DUG, bl.a. i Århus. Selv her i Sønderjylland stillede D.s.U. sig til en begyndelse mere end køligt over for den nye nationale ungdomsbewægelse. Misforståelsen blev dog efterhånden ryddet af vejen her i landsdelen, og ingen anden ungdomsbewægelse har i den grad haft sit tag i sønderjysk ungdom, som DUG fik det i 1930'erne.

Det var en lykke, at man i Peter Marcussen, Ernst Christensen, Chr. Nielsen, Inger Enemark og H. Müller-Kristiansen fik talsmænd, som ikke blot forstod at vække de unge og tolke deres tanker og følelser, men som også havde det praktiske greb m.h.t. at få det nødvendige organisationsapparat oprettet. Den selvskrevne leder og formand var Peter Marcussen, og vel ingen sinde før og ej heller senere har en enkelt mand, som han gjorde det i 1930'erne, forstået at samle og aktivere sønderjysk ungdom. Men også han havde sin begrænsning. Han kunne rejse ungdommen i modstand mod de nazistiske angreb, og han kunne skabe en organisation, men han kunne ikke få de unge med på de lidt uklare nordiske tanker, som han især fra sidst i 30'erne gjorde sig til talsmand for, påvirket som han blev af nynordiske »tænker« som Poul Engberg, Jørgen Bukdahl, C.P.O. Christiansen og H. Haarder. Denne lidt tågede Askov-ideologi stod en mere realitetsbetonet sønderjysk ungdom fjern, og man kan vel derfor også sætte et beskedent spørgsmålstegn ved Fanøs karakteristik af Marcussen som

værende »nøgttern i sin vurdering«. Han tog afgørende og skæbnesvangere for DUG fejl, da han i 1940 trods kvalificerede advarsler gennemførte navneændringen til Dansk nordisk Ungdomsforbund. Besættelsestiden holdt endnu liv i foreningen og dens aktiviteter, men derefter smuldrede den. Både baggrund og idégrundlag for dens virke var væk. En årsag til den skæbnesvangre vedtagelse om navneændringen må sikkert søges i den skæve sammensætning af Fællesrådet – foreningens styrende organ. Langt den overvejende del af rådets medlemmer var lærere og højskolefolk af en meget konform anskuelse, og som ikke havde deres bagland i orden. Macussens indsats i 30'erne skal dog ikke forklejnes. Hans organisationstalent, hans enestående flid og hans evne til at tolke det, der bevægede sig i de unges sind, har indskrevet hans navn med store bogstaver i vor landsdels historie. Vi, der var unge dengang, beundrede ham grænseløst, og vi skuffedes dybt, da han ved navneskiftet og ved sine nynordiske ideer syntes at ville slå den organisation i stykker, hvis oprettelse han havde hovedæren af.

Knud Fanøs skildring er i det hele nøgttern og kan ud fra det anvendte kildemateriale ikke give anledning til mange bemærkninger. Det er en velskrevet og afbalanceret fremstilling af baggrunden for DUGs oprettelse og af foreningens korte historie. Og denne fremstilling suppleres af de mange gode illustrationer med deres udførlige billedtekster, ofte hele indskud med citater, som Inger Bjørn Svensson er mester for. Det har vel herved ikke helt kunnet undgås, at der er gentagelser mellem tekst og billedtekst, måske kan der også skimtes uoverensstemmelser i udgivernes synspunkter. Med enkelte undtagelser er billederne ført »i kant«, og herved har det været muligt at bringe en del store illustrationer, som især er kommet de store stævner til gode. Den fornemme illustrering er med til at højne bogens kvalitet – også i det ydre. Sammen med udgiverne har Dy-Po Tryk ære af et smukt bogværk.

Bogen afsluttes med et udvalg af de mest karakteristiske taler, som blev holdt af lederne ved de store stævner og ved agitationsmøderne, samt med gengivelse af en del af de erindringer, som udgiverne har modtaget efter deres henvendelser til tillidsmænd og medarbejdere. De er med til at gøre 30'erne levende for os – især bør Maren Friedrichsens velskrevne bidrag nævnes. Det er meget typisk for det menige DUG-medlems minder fra den bevægede tid. Også Ingrid Nørgaards bidrag gør indtryk.

Alt i alt et fornemt jubilæumsskrift, som ikke blot vi ældre kan have glæde af at læse. Også de unge og yngre bør have bogen stående på

deres reel. De vil herfra kunne hente viden og inspiration til deres medvirken i det folkelige og nationale arbejde, uanset de ganske ændrede forhold i dag.

Peter Kr. Iversen

Paul Zubek: Schleswig-Holsteinische Fayencen. Bestand des Schleswig-Holsteinischen Landesmuseums

Kunst in Schleswig-Holstein Band 24, 1983.

I årene efter 1755 oprettedes det ene fajancemanufaktur i hertugdømmerne efter det andet. I Slesvig, Kriseby/Ekernførde, Kiel, Stockelsdorf, Schwartau, Rendsborg, Kellinghusen, Itzehoe og Altona startede private investorer fabrikker, og der var planer om noget lignende andetsteds. Et købedygtigt marked var skabt med det velhavende borgerskabs og adelens ønske om repræsentativt, ensartet kaffe-, te- og bordservice og »pyntegenstande«. Fajancefabrikkernes blomstring varede dog kun kort. Fabrikkerne fulgte ikke med tiden, og det var svært at konkurrere med udlandet. Overklassen kunne fra 1780'erne købe porcellæn i mere moderne former end fajancefabrikkernes produkter, som holdt fast ved den umoderne rokokko. Resultatet var, at fajancerne tabte terræn hos den oprindelige købergruppe. Kun manufakturerne i Kellinghusen fulgte med tiden og indstillede sig på et andet publikum, den jævne by- og landbefolkning, som forlangte billige og farvestrålende brugsgenstande. Som bekendt fik disse billigere produkter succes, og Kellinghusen-manufakturerne arbejdede videre indtil efter 1850.

De slesvigske og holstenske fajancer har længe været eftertragtede samleobjekter, og de er behandlet gentagne gange i danske og tyske værker. Den største samling findes i dag i »Landesmuseum« på Gottorp slot. Dens nyopstilling er anledningen til, at museumsinspektør Dr. Paul Zubek har udsendt et pragtfuldt tekst- og billedkatalog. I indledende kapitler redegøres for fajancernes historie. Der er spændende afsnit om fabrikkernes privilegier, personale, salgspolitik, og om hvor varerne blev afsat. Selvfølgelig er der også kunsthistoriske redegørelser for produktionens art og former, for stilpåvirkninger, dekorationer og meget mere. Hele den foreliggende litteratur er inddraget og registreret, og der er foretaget supplerende studier i utrykte kilder. Efter indledningen følger i skemaform nyttige data om de enkelte fabrikkers historie og et biografisk leksikon over fabrikkernes ejere, kunstnere og

andet fagligt personale. Afsluttende følger 632 fotos, som gengiver fajancesamlingen på Gottorp, dog undtaget ovne, ovndele, fliser og jordfund. Hver genstand er ledsaget af en fyldig beskrivelse med oplysning om form, dekoration, signaturer, mål, proveniens m.v. Beskrivelserne bygger på detailstudier, som i en del tilfælde har medført, at genstande har måttet tilskrives andre manufakturer end tidligere antaget. Bogen vil være et hovedværk for al fremtidig fajanceforskning, og den er med sin høje tekniske standard og de smukke farveplancher en fryd for øjet.

Dette betyder dog ikke, at det sidste ord er sagt om de gamle fajancer med denne bog. Dr. Zubek anlægger i indledningen mange interessante synsvinkler, som fører ud over den tidligere forskning, men han fremhæver samtidig, at vor viden er ufuldstændig, og at det trods de skriftlige kilders mangelfuldhed vil være muligt at opnå bedre viden gennem intensive arkivstudier. Dette er særdeles rigtigt, og der skal derfor her anføres nogle få korrektioner til Zubeks oplysninger.

Side 20 antages, at intet fajancemanufaktur i Slesvig og Holsten nogensinde har haft mere end 30 til 35 fastansatte medarbejdere. Som skøn over gennemsnitsforhold er dette sikkert rigtigt. Dog kan tilføjes, at arbejdsstyrken i Ekernførde-fabrikken i januar 1766 angives som 44 personer. I september 1767 siges »etliche 80 Menschen« at arbejde sammesteds (RA komm. koll. 246, jr. 1766-17 og 247, jr. 1767-857).

I et særligt kapitel behandles salgsformer og afsætningsområder. Salget skete gennem direkte bestilling til fabrikkerne, gennem rejsende repræsentanter og gennem købmænd i det fremmede. Det fremhæves, at der kun kendes få eksempler på direkte bestillinger. Nogle kan dog tilføjes. F.eks. bestilte Casper v. Salderns sekretær i Petersborg i august 1764 et tebord fra Slesvig-fabrikken (RA TKUA Rusland 35). Når det gælder fremmede købmænd, som forhandlede fajancerne, kender forfatteren kun oplysninger vedr. fabrikkerne i Stockelsdorf, Altona og Rendsborg. For Ekernførde-fabrikken vides imidlertid, at varer i alle farver gennem 3 år blev sendt til København, hvor købmænd (bl.a. en Iver Sørensen og en Johann Gottfried Bormann) sørgede for salget. Det medførte problemer til brygger Chr. Gierløf, som ejede St. Kongensgade-fabrikken, og som mente at have monopol på blåmalede fajancer (RA komm. koll. 245, jr. 1765-287). Det vides også, at fabriksintendant Adriani i juni 1765 foreslog Kriseby-fabrikken at søge et salg opbygget i Hamborg (RA komm. koll. 245, jr. 1765-787).

Om Stockelsdorf-fabrikken nævnes salg af ovne til Eutin, »men ellers kan eksempler på salg i hertugdømmerne næppe påvises« (side 38).

Hertil kan bemærkes, at der i amtmandsboligen i Haderslev blev opsat en »porcelænsovn« fra Stockelsdorf i årene mellem 1767 og 1784 (Haderslev-Samfundets Årsskrift 1980 s. 8).

Med rette fremhæver forfatteren side 17, at der i 1766 blev ansøgt om, at Ekernførde-fajancefabrikkens direktør måtte få en husherres ret over de ansatte. Der er næppe tvivl om, at dette ønske skyldes den nye, fremragende direktør Buchwald. Det rette perspektiv får ønsket dog først, når man betænker, at fabriksherren Otte allerede i 1762 havde opnået beslægtede fordele for en kammerdugs- og trådfabrik i Slesvig. Dengang blev bestemt, at stridigheder mellem de ansatte op til 10 rdl's værdi kunne afgøres af ejeren. Ekernførde-bestemmelserne er en videreudvikling af sidstnævnte regler og er sikkert også et udtryk for fabriksherrernes, brødrene Ottes, indflydelsesrige position, som gjorde det muligt at opnå særlig vidtgående privilegier.

Ovenstående skal ikke opfattes som kritik. Bogen vil fremover være et vigtigt hjælpemiddel for forskningen. Men der er meget nyt at hente i kilderne. Man vil kunne opnå endnu bedre klarhed over problemerne, end det er sket i bogens indledning – og det er forfatteren vidende om.

Lars N. Henningsen

Løjttavlen.

Løjttavlen. Et sønderjysk alterskab. Udgivet af De unges Kunstkreds, Flensborg. Red.: Poul Svensson. 1983, 173 s.

Denne bog er en pioner på sit felt, og den er en statelig pioner. Fotografierne er fortrinlige, udført af Allan Carlsen, tryk og lay-out er mesterligt varetaget af Poul Kristensen, og teksterne er forfattet af kompetente folk, valgt af Poul Svensson, der er ideens fader, initiativtager og redaktør.

Forfatterne er: H. V. Gregersen: »Løjt sogn i 14- og 1500 årene« (s. 31–34), Otto Norn: »Løjttavlen i rum og lys« (s. 35–39), Elisabeth Kofod-Hansen: »Altertavlens historie indtil reformationen« (s. 41–63), Ulla Hastrup: »Altertavlen i Løjt« (s. 65–98), Merete Geert Andersen: »Løjttavlens hellige mænd og kvinder« (s. 99–127), Søren Kaspersen: »Kirken som en have« (s. 129–142).

Allan Carlsens farvefotografier indleder bogen, og den slutter med referater på tysk og engelsk ved henholdsvis Birthe Marie Pedersen og John Maalø Larsen, og med noter og litteraturhenvisninger ved forfatterne. Indbindingens indre iklædning er aftryk af Meiers kort

over egnen fra 1640, og de er i sig selv pæne, men passer dårligt til bogens stil i øvrigt, som gråt papir til silke. Denne opregning af indholdet viser, at bogen er vidt favnende. Forsynet med både ordforklaringer og noter henvender den sig til både læg og lærd, både til de unge, hvem den fra forlagets side i første led må være tænkt for, og derefter til alle interesserede i øvrigt, hvorfor det også falder naturligt, at der er både tysk og engelsk referat.

Man kan undre sig over, at det netop er en Løjttavle, der er valgt. Ganske vist er den den største i Nordslesvig, og den er også nok en af de bedste; men mon det dog var blevet den mellem mange andre, om ikke ideen var opstået hos redaktøren, fordi han har slægtmæssig forbindelse med Løjt-Kirkeby? I så fald er det et held, men også heldigt, at han ved opdelingen af forfatterkollektivet har sikret sig imod at få blot og bar lokalhistorie ud af det. Alle forfatterne ved, at Løjtkirken er et mellem talløse gudshuse i den middelalderlige katolicismes universalitet.

Skal man prøve på at vurdere bogens helhed, må man nok tage afhandlingerne en for en og se, om de taber helhedens aspekt – fordi ingen af dem har fået dette som sin særlige opgave.

Der var i middelalderens romersk-katolske kirke ikke langt fra Rom til det mindste kapel på en afsides klippe eller en ensom ø. Det hedder sig med rette, at alle veje fører til Rom, men det vil ikke være så fejlt at erindre sig, at alle veje altså også kommer fra Rom.

Nærmest ved dette synspunkt – at alle, når de fingererer ved et alter som i Løjt, ses på fingrene af Lateran-Vatikan, kommer her i bogen, Elisabeth Kofod-Hansen. Hun skriver (s. 50) »at omtrent samtidig med alterskabes opståen (især i Tyskland) standses Nordens europæiske orientering, og vi kommer under næsten enerådende hanseatisk dominans«. »Norden« vil her sige: de nordlige tyske lande, ret dybt mod syd, og Skandinavien. Elisabeth Kofod-Hansen har altså øje for, at der er ved at gå splinter af kirkens uniformitet.

Og dette skete på den tid, da Løjttavlen skabtes og placeredes, hvor den stadig står. Man kan ikke komme uden om at sætte dette i forbindelse med, at reformationen eller reformationerne, rørte på sig også i disse egne. Det kan meget vel tænkes, at Løjttavlen er et bevidst slag mod sådanne tendenser, eller en sidste krampetrækning. Og man kan ikke lade være med at sætte det i forbindelse med, at grænserne smuldrede på romerkirkens europakort netop i den tid. Blot limes - grænsen holdt, som den har gjort til dagen i dag.

Løjttavlen er dog i et og alt katolsk. Og det kan nok gyse i en at

tænke på, at i de samme år, da denne tavle rejstes, stod Luther i Worms over for Karl V, og at blandt dem, der overværede dette verdenshistoriske møde, var også Junker Christian, den senere danske konge Christian III, hvis lutherske tanker først fik form og indhold, da han som hertug styrede så nært ved Løjt som i Haderslev.

Den kostbare tavles opstilling, i netop de dage, kan da næsten ikke tænkes at være de løjtinger-studeprangeres eget værk, og Gregersen ser for sit vedkommende tavlen betinget af, at Løjt i kirkelig henseende hørte til Slesvig stift, så at alle veje nok førte til og fra Rom, men skulle passere Slesvig bispestol og hertugtrone. Og Norn kunne citeres i tilslutning hertil: »Biskoppen havde gods på Løjt«, og »hertug Frederik (I) glemte ikke, at han var den katolske kirkes overherre«.

Der lægges åbenbart op til, at hænder med mere guld, end de velstående kreaturhandlere i Løjt kunne præstere, har været fremme ved altertavlens etablering.

Hvad de reformatoriske rumlerier – i Haderslev og Husum – spirende, men nok mærkbare – har betydet, er det vel umuligt at fastslå. Men der er ikke mere end tre årtier mellem altertavle og prædikestol. En katolsk demonstration mod luthersk røre kunne bispen og hertugen ikke placere nordligere end Løjt. Så biskop Godske Ahlefeldt og hertug Frederik har da nok en betydelig andel i dette værk, som Norn kalder det »kostelige smykke«, – uanset om de har fundet det klogt ikke alt for demonstrativt at sætte navn på det.

Norns fine essay giver sine læsere indskydelser, og når han fortæller, at altertavlen ved normale gudstjenester faktisk ikke eller dog dårligt var at se, fordi menigheden ikke havde adgang til koret, undgår man ikke at tænke på den ortodokse kirkes ikonostas, der helt holder menigheden ude fra »det allerhelligste«. Og løjtingerne fik i hin tid kun et glimt af tavlen, når de gik til nadver eller til skrifte og bad, knælende på korets trin. Tavlen var måske også her, som her og der andetsteds, dækket af et forhæng. Alt dette bliver det allerhelligste ikke mindre helligt af –; mystik virker jo altid dragende, engagerende.

Elisabeth Kofod-Hansen skriver om altertavlens (= altertavlernes) historie før reformationen, men holder sig fornuftigvis ikke så snævert til titlen, at hun ikke får skrevet om »det nøgne alter«. Hun fastslår, at tavler på altre – katolsk set, ikke blot er uforholdne, men direkte generende fremmedgenstande. I århundreder var sådant forbudt i ærefrygt for selve altret, messealtret. Synspunktet er endnu stadig det samme i konsekvent katolicisme. Alterskabe og anden pynt kan føles som en profanation af det hellige messealter, og de er undergravende;

de fanger interessen til skade for det ene fornødne. Da altertavlerne uundgåeligt trængte frem i »Norden«, brugte man som allerede sagt mange steder under messen at dølge billederne med dække af tæpper. Der er en ubestridelig inkonsekvens i dette, for så vidt som altertavlernes billeder er rent bibelske og kun tjener til belæring for jævne kristne.

Men Elisabeth Kofod-Hansen forstår såre vel den anden konsekvens, der udspringer af den lærde teologi, samlet om nadverens mirakuløse ihukommelse.

Hun fører os kyndigt frem i forståelse af, hvordan alterskabene sejrede og ind i de lærdes diskussioner om dette, om bialtre for helgener, om forsøgene på – f.eks. med tæpper – at finde et acceptabelt kompromis mellem »illustrationerne til Biblen« og »det hellige«, der foregik på altret, og som er hver eneste kirkegangs top- og endepunkt. Hun kender synodebestemmelser om dette fra alle kanter af kirkens verden, Köln, Soisson, og hun nævner blandt mange en fra Trier i året 1310, hvori det bestemmes, at det ved et billede eller en tekst udtrykkeligt skal tilkendegives, hvilke helgener et alter er viet til, og så siger hun, at hun går ud fra, at når det ikke præciseres, må det gælde højaltret. Anmelderen ville slutte omvendt: når det ikke er præciseret, må det gælde både højaltre og bialtre.

Der var altså vanskeligheder – i århundreder – ved at stille figurer på højaltrene – indrømmet! – men altrets titularhelgen er jo den, hvem – også et højalter – kan være særlig viet til, og det er da en rimelighed, at en bedende ved, hvem han eller hun henvender sig til i bøn. Dette efterleves netop på Løjttavlen: Herrens alter, viet til Johannes Døberen og Erasmus.

Kyndigt som det hele er, undrer man sig – anmelderen i alt fald – over, at hun ikke går så vidt som at inddrage også de hedenske altre – romerske og græske i sin betragtning, skønt de jo nu engang er forbilleder for de første katolske – som også relikviedyrkelsen og kirkebyggeriet i det hele er det.

Så vidt skal vi omkring for at komme til hovedsagen: Løjttavlens udsmykning. Og så skal vi endda videre – over de »gyldne altre« og altertavler i Frankrig, og via de store malere – Jan van Eyck for eksempel – der har præsteret ideer, der af andre er udformet som modeller for træskærere og andre håndværkere på de værksteder, der udførte tavlerne. Og vi skal se, hvor vidt de spredtes: Gotland, Island, Spanien, alle tyske lande, Skandinavien, – og hvor mangfoldige de var – tusindvis alene i vort snævre Slesvig og Holsten. Og vi skal læse om deres brug: lukkede eller udfoldede i flere stadier til brug ved forskellige

gudstjenestelige former, nu usikkert husket, og vi skal – endelig – forstå, at vor fine altertavle er at ligne ved en liden nål på et enormt cedertræ. Hun har sikret sig, at vi går til betragtningen med behørig beskedenhed, i vor viden om, at Løjt ikke er det eneste sted, der er begavet med en skøn altertavle: mange nævnes, og Frørup, Fåborg afbildes, og Løgumklosters tomme relikvieskab ligeledes, så vi også får fornemmelse for, hvad der gik tabt ved helgenlærens og helgentroens undergang.

Vi skal hos hende – som også hos Norn – ikke glemme, at samtidig med, at denne tavle sattes op, var der en fanatisk iconoclasm, billedhad, billedstorm nede i Tyskland og – mindre voldsomt, men dog også her og der under hjemlige strøg.

Sidst i sin afhandling skriver Elisabeth Kofod-Hansen en introduktion til altertavlen i Løjt, hvorved hun må blive, og faktisk også bliver overlappet af Ulla Haastrup. Det sker der dog ingen skade ved, fordi den første især vil se tavlens historiske placering – sammenlignet med andre: flamske, lybske, sydtyske, og fremhæver, at vor tavle er blevet til i en brydningstid, mens den sidstnævnte holder sig til, hvad man kan læse eller se sig til på denne ene tavle.

Ulla Haastrup lader det være sig magtpåliggende, at det forstås, at denne altertavle nu har stået urørt i 450 år, og at de fire femtedele af alle vore danske kirker er bygget i romansk og gotisk – og det vil sige: katolsk – tid, og at der i dem er bevaret umådelige mængder af inventar – og mange kalkmalerier med religiøst emne – og at, i hele Norden, dette udstyr og dette miljø er i stadig brug og nu – altså – har været det i de samme 450 år, i protestantisk, luthersk tid. Der har ikke været øvet noget videre hærværk imod dette, og det betyder altså mere eller mindre det samme, som det gjorde, da det blev til.

Det er et godt og nyttigt synspunkt at gå ud fra, men man skal jo understrege det »mere eller mindre«, for de synspunkter, kirkegængere – og historikere – må anlægge i dag – kasserer jo da hele helgenlæren og megen pavepanegyrik.

Ulla Haastrup bøjer sig dog herefter ærbødigt for kravet om at se historisk på tavlen og glæder sig over, at den i den lange tid er behandlet med nænsomhed og holdt i god orden med maling og andre reparationer. Hun ved andetsteds fra, at restauratorer – efter vore begreber – er gået hårdhændet frem. Hun ved, at de – som vi – er afhængige af deres tid og har gjort deres arbejde, som tiden bød det, og det gør hun ganske uden det hovmod, der tankeløst glæder sig over, »Wie herrlich weit wir es zuletzt gebracht«.

Det er hende en åbenbar glæde, at historien har haft et så blideligt forløb for Løjtfigurerne. Ikke ødelagt af iconoclasm, ikke fortæret af ildebrand, ikke mishandlet af uforstående kirkemænd eller kluntede håndværkere – i hele sit katolske udstyr og anlæg bevaret »på sit sted«. Både hun og Norn gætter på, at tavlen alene ved sin kostbarhed har beskyttet sig selv. Man kunne da også have ventet det modsatte. De nævner også, at den danske reformation ikke var videre billedfjendsk. og det er rigtigt: både i *almindelighed* – de danske riger og lande, – Palladius har sagt, at man kunne hænge de kønneste billeder op på væggene – og i *særdeleshed* i Sønderjylland, hvor hertug Christian (III) forstandigt og ved regelret embedsmæssigt styre i ro og mag førte den lutherske reformation igennem.

Og dog har vi haft billedstorm i egnen om Løjt. Det vidnesbyrd, som anmelderen kan fremføre er tyndt, men nok sandt, og om det har sammenhæng med, at altret i Løjt også har været viet Anna Mariemoder, som det ses i predellaens midterfelt, er så tvivlsomt, at det faktisk kun kan anføres for det morsomme sammenfalds skyld. Og dog! Der var til Løjt knyttet et præbende til »Anna-altret«, et »embede«, hvori indtægter gik til en klerk, – en kannik vel – i Cammin, der i dag ligger nær Stettin.

Om digtet »Dialogus« tør nævnes i denne forbindelse, er altså tvivlsomt, men det vidner allenfals om billedstorm i egnen. Det er ellers et svejtsisk reformationsdigt af en billedskærer Nicolaus Manuel, oversat til flere sprog, også dansk i 1533, – og det er lokaliseret. Bynavne og helligsteder er danske. Fabeln er denne: »den hellige messe« er blevet syg, har feber og har søgt doktor efter doktor, men ingen har kunnet hjælpe hende af med den svare sved. Og nu foreslår »hr kantor«, at man skal føre hende til Sankt Anna udi Aabenraa. Hun kan hjælpe, hvor andre ikke kan, »thi hun er gjort af en egestok«. Folkets røst, Hans Fisker, svarer hånsk, at dels gør egestolper ikke mirakler, og dels er Sankt Anna ikke mere til. »Det kapel, som var udi Aabenraa, det er nu slet (= udslettet), som (= hvor) det monne stå. De Holste-Bønder kunne det nu mærke, at det var skalkhed af de klerke«. – »De bønder bleve så vrede, – det kapel de brøde nede i grund«.

Lad dette nu hænge mere eller mindre sammen med Løjt, så er det dog værd at mærke sig, at der har været billedstorm i egnen. På omtrent samme tid som altretavlen indviedes i Løjt kirkes kor.

Nået hertil er Ulla Haastrup – og nu også vi læsere – beredt til at gennemgå figurer og malerier på Løjttavlen. Det er hende øjensynligt en kær pligt, og hun opløser med omhu hele korsfæstelsesbilledet, som

hun mener, at kirkegængerne har gjort det i 1520. For så vidt som de i det hele taget har haft mulighed nede fra skibet at gøre det, hvilket nok er tvivlsomt, er det fint og pertentligt gjort, og at selve korsfæstelsen drager opmærksomheden til sig, er klart, og det må være hovedsagen. Hun piller de enkelte episoder ud af dette simultanbillede: 1. Kvinderne omkring Maria og Johannes, der imidlertid ikke, som hun siger, ser op mod den korsfæstede, men lige ud i luften og endda slet ikke synes at se noget, men som hun i øvrigt rigtigt siger, nærmest er »fraværende«. 2. Skriveren, under kommando af Pilatus og en jødisk rabiner, måske Kaifas, samlet om pergamentet med indskriften INRI. 3. Hovedsmanden, der i korsfæstelsesstunden ser, at Jesus er Guds søn, ved siden af en bereden jøde, der øjensynligt modsiger ham. 4. Longinus med lansen. 5. Maria Magdalene ved korsets fod. 6. De to røvere på deres kors. 7. En scene fra Via Dolorosa, Kristus bærende sit kors og slæbt frem af en bøddel. 8. En scene lige før korsfæstelsen med Pilatus – som dommer – der ser til, at hans kendelse effektueres. 9. En scene med soldater, der strides om Jesu kjortel. 10. En lille scene indføjet i et tomrum, viser gravlæggelsen. 11. Engle opfanger blodet, der flyder af Jesu sår.

Ulla Haastrup peger på, at denne simultane opbygning, ligefrem er et skoleeksempel på sin art, på en »herskende billedtradition«. Hun sammenligner i øvrigt med rette denne billedtradition med passionsspil, da billedets hele udstyr – dragter og våben – skal være »nutidige«, for at folk kan forstå det. Det er nok rigtigt, men mon det er forstået i Løjt i 1530? Anmelderen er mere forbeholden. Man bemærker sig, at hele den forreste gruppe – som det er uundgåeligt – har front mod tilskuerne – om man vil: menigheden – og vender ryggen til billedets centrum, den korsfæstede. Men man bemærker sig også, at billedmesteren har forstået dette, thi han er behændig nok til i baggrunden, der »perspektivisk« har mindre figurer, at lade disse vende siden eller ligefrem fronten ud, samtidig med, at de i hovedsagen er vendt mod korset.

Men man må også bemærke, at hele forgrundens mylder af figurer ingen sammenhæng har. De ser ikke mod tilskueren, og de ser ikke mod Jesus. De ser heller ikke på hinanden, end ikke i grupper, der »teatermæssigt« er engagerede i hinanden, således Pilatus og Kaifas og skriveren, således kvinderne, således soldaterne, der kaster lod om Kristi kjortel. Hele billedet har teatermæssig effekt, men ingen af ansigterne bærer præg af den rædsel, de er kommet for at bivåne. Det er prisen for, at billedet er et arbejde af et håndværker-kollektiv, som

de værksteder, der præsterede altertavler jo var og måtte være. Der hører en mester – der hører én mester – til for at skabe et værk af kunst. Og den mester – finder anmelderen altså – at måtte savne i det øvrige flotte og dygtige korsfæstelsesbillede. Det må indrømmes, at om man ser relieffet nede fra skibet, kan disse iagttagelser ikke gøres. De generer således ikke helhedsindtrykket, men relieffet har ingen enhed, end ikke gruppevis, om man ser det på nært hold. Men det gjorde man i alt fald ikke i 1520.

Og man kan her – som på alle malede figurer – savne de ikke malede, men skårne figurers karakteristik; vilkårene er forskellige, men ligner hinanden i, at menigheden på de store tavler – Riemenschneider, Brüggemann og mange andre – ikke kan se detaillerne i de malede, fordi de altså kun i ringe grad er der, i de skårne, fordi det ubevæbnede menneskelige øje ikke kan skelne de fine linier, som kniven har skabt.

I baggrunden – oppe ved Kristi kors – er fire engle flyvende i færd med i bægre at opfange blodstrømmene fra Jesu hænder og fødder og fra spydsåret i hans side. De er ikke dele af selve relieffet, men ophængt i tråde fra Kristi vunder, tråde, der illuderer, ganske fikst, som blodstrømme. Englenes virke skal symbolisere blodets »forvandling« til altervin.

De samme engle findes på andre altertavler (se s. 58).

Men det er et lidt sølle symbol i teologien. Det er så meget mere ærgerligt, som vi i Danmark har et uendelig smukt, såre gennemtænkt, symbolsk billede på det samme. I Spentrup kirkes korbue findes et kalkmaleri – fra 13. århundrede endog - der illustrerer nadvervinens hellighed på denne måde: En kvinde – Synagoga, altså jødedommen, – stikker et spyd i et lam, »det Guds lam«, der er malet i buens top, og blodet strømmer fra såret og opfanges i en kalk – alterkalk – af Ecclesia, altså den kristne kirke, symboliseret ved en kvinde med korskrone, og som med sine fødder træder på »slangen«. Hun blev – som Eva – fristet af den, men nu skal hun søndertræde den. Synagoga har tilbundne øjne: »Herre! Tilgiv dem, thi de vide ikke, hvad de gøre«.

Titularfigurerne på hver side af hovedrelieffet er store – godt og vel en meter –. Det er Johannes Døberen, der på en bog bærer det Guds lam, hvis profet han er. Bogen er en fejl, for Johannes var ikke apostel, ikke evangelist. Mild og god, asket og udvalgt var han. Den, der har malet figurerne, har lagt følelse og kunnen deri. Den anden er Erasmus, den myndige og kejserlige biskop, bærer af kirkens hele autoritet, en forkynnder og en vordende martyr. Man fristes til at tro, at de to titularhelgener er valgt for at fuldende billedet af den milde tro og den

myndige kirke. Det ville jo nok være overfortolkning, men maleren har øjensynligt tænkt i de baner.

Ulla Haastrup går derefter over til apostelfigurerne. De står, hvor de i sin tid stod – blev anbragt - hvilket ses af de tapper, de er sat fast med; men både hun og Merete Geert Andersen mener, at Paulus har taget Judas Ischariots plads, og mener endog, at det er blevet almindeligt i al kirkelig kunst. Det er ikke rigtigt. Da »de 12« ved Judas' forræderi var blevet »de 11«, samledes de og valgte – efter afgørende lodtrækning – Mathias og han er godt nok med i Løjt. Det må være Thaddæus, der er gledet ud til fordel for den apostel, der aldrig havde set Jesus. Thaddæus hed også Judas, men var ikke Ischariot. Måske er han netop gledet ud ved navneforvekslingen. Der er i øvrigt en lang, eventyrlig legende om ham. Det var ham, Jesus sendte til kong Abgerus.

De tolv aposte står i de faste sidefløje, og de er traditionelt fremstillet med de sædvanlige attributter, og alle med en bog – det evangelium, de skal bære ud i verden. Ganske monumentale er de, og nydelige og tydelige.

Det mest ubevægelige, altid synlige billede på tavlen er den lille figurgruppe i predellaens midtpunkt, der skal forestille Jesusbarnet mellem Maria og Anna, kaldet Anna Selvtredie. At barnet skal blive den, der bærer alverdens skyld, symboliseres ved, at Maria giver barnet Evas æble, og det er i altertavlens centrum, lige under Jesu kors!

Den lille figurgruppe er yndefuld, men den er mere end det; Maria ser på sit barn, Anna ser tænksomt og alvorligt over barnet og ud over Maria – øjensynligt ind i den fremtid og det under, som bliver barnets lod og bud. Det er en kunstnerisk præstation, i hele tavlens aldrig dækkede centrum, og det betyder noget!

»Maria Selvtredie« og de billeder, der kommer til syne, når altret helt lukkes, er efter anmelderens mening alt andet i tavlen kunstnerisk langt overlegent. Det er udelukket, at den mand, der har malet disse billeder, har været med i korsfæstelsesbilledet. Der er både overlegen kunst og personlig tanke og følelse i disse billeder. Og dog er de tydeligt nok bestilt efter et program, som ikke har været kunstnerens, men præsteskabets.

Ulla Haastrup siger det ikke, men mener det øjensynligt, så omhyggeligt og indfølt hun beskriver alle billederne: både lidelseshistoriens otte billeder, titularhelgenernes hver to billeder, billeder af de fire kirkefædre, der også er kirkelærere, Gregor den Store, Ambrosius,

Augustin og Hieronimus, to ordensgrundlæggere: Antonius og Benedikt, de fire »virgines capitales« – Barbara, Ursula, Katharina, Margaretha - (= de fire vigtigste jomfruhelgener). Dertil føjes Laurentius, en af de mest kendte: »ham med risten«, som man siger. Og Magdalene – den store synderinde. I predellaens fløje har vi to nordiske helgener: Ansgar og Brigitta af Vadstena, og til højre Dionysos, fra Paris, den i hin tid mest søgte universitetsby, som Apollonia – helgeninden, der hjalp alle mod tandsmerter.

Dette valg er, som det ses, ikke et greb i lykkens pose, men velbetænk, og maleren løser pligtskyldigt sin opgave.

Men det er lidelseshistorien, der har haft malerens altovervældende interesse: Helgenbillederne er noble præsentationsbilleder, godt og præcist udført efter almindelig tradition, øjensynligt ikke efter noget stærkt personligt engagement. Dionysos er nu ukendelig: man har senere givet ham paryk over det afhuggede hoved. Ulla Haastrup overstår da også ret hurtigt disse helgenbilleder, mens hun fordyber sig i lidelseshistorien. Det gør hun altså med rette.

Hun beskriver de enkelte billeders indhold, farver, lys dag, mørk nat. Og det sker med omhu. De virker forbavsende store.

Nadverbilledet er spændende: Judas er iført gul kjortel og er rødhåret. Ulla Haastrup mener, et han er yderligere karakteriseret ved sin pung med de tyve sølvmonter. Jeg vil være så pedantisk at bemærke, at på nadverens tid havde han endnu ikke modtaget dem. Men han var jo også apostelkorets kasserer. Alle ansigterne er præget af alvor: Hvem? Kan det måske blive mig selv? Er jeg stærk nok?

Det er denne *spænding*, som i alle billeder skaber kunstværker: I tornekronebilledet: en af bødlerne tager helt roligt, ganske professionelt på sit hverv, en anden synes forfærdet over, hvad han er med til, en tredje er grebet af raseri. I Gethesemanebilledet sover Johannes i enfoldighed, mens Petrus sover træt og roligt, Jakob endnu i søvne med rynker i panden. Situationen er den, at Jesus lige har bedt: »Herre tag denne kalk fra mig«; hans billedelige tale materialiserer sig i et bæger på klippen. Der er megen fin og varieret psykologisk indføling i de øvrige billeder af lidelseshistorien. Og med samme intensitet præsterer han det ypperlige i de to Johannes- og de to Erasmus-billeder.

I det ene Johannes-billede synes Salome ikke spor forfærdet over at komme med Johannes Døberens hoved på et fad, hvorimod Herodes ser aldeles oprevet ud. Det er altså muligt at male en mand, så man ser, at han i sin oprevethed angrrer sin andel i denne ondskab.

Alle de fire martyrbilleder præges af denne ypperlige karakteriseringsevne. Ulla Haastrup er nok enig heri og pålidelig at følge. Men til to af dem finder anmelderen, at der er behov for nogle betragtninger.

De to billeder af Erasmus adskiller sig nemlig betydeligt fra de 10 andre. Ingen af bogens forfattere er vel uenige med anmelderen, siden ingen rejser spørgsmålet, om det skulle være en protest mod den heroiserende fremstilling af ham som titular ved korsfæstelsesrelieffet, men anmelderen fornemmer disse to billeder som netop en protest: Her er der på begge billeder fremstillet en yngre gulhåret mand – uden nogen som helst rest af den biskoppelige myndighed, han ifølge legenden jo må have udvist før og under martyriet. Det kunne tænkes, at denne svaghed, forbundet med gudgiven følelsesløshed skal fremstilles her, men så er al heroisme i martyriet jo også borte. Det er en yngling, der nærmest synes uden styrke – legemligt som sjæleligt. Han har dårligt nok styrke til at folde sine hænder, mens der er kriblende liv i hans biskoppelige handsker. Anmelderen får den opfattelse, at maleren ikke har været indforstået med at skulle male disse scener af en helgens liv. Og han har næppe heller troet på gryden med den kogende olie, hvad Ulla Haastrup i en lille sætning siger, at hun heller ikke gør.

Hun kan meget vel have ret i, at der er tale om, at malere har fået forskellige modeller at arbejde efter til titularstatuen og til de to martyriebilleder. Og hun kan have ret i, at der endda nok også er to legender bag disse – en med vinden og en med oliegyden. Hun undrer sig altså med en lidt spotsk bemærkning om, at det er »forunderligt, at Erasmus ikke dør af denne kogning«.

Den gruppe af kildekritiske historikere af Jesuitterordenen, som efter deres grundlægger kaldes bollandisterne, har nu i snart 300 år forestået et udrensningsarbejde i legenderne, som de vil befri for »romantisk pynt« og alt for svulmende fortælleglæde; de har forlængst gjort indvendinger mod kogningen, for der er jo flere af dem end Erasmus. Mest kendt er den, der fortæller om Johannes Apostel ved Porta Latina i Rom.

Til Johannes' oliebad har bollandisterne for længst erklæret, at den er uden noget som helst hold i det historiske, og de har derfor protesteret imod, at der i den katolske kalender var henlagt en »festdag«, 6. maj, til dette martyriums ihukommelse, men først i 1960 bekvemmede kirken sig til at slette denne dag af kalenderen.

Man får den dog alligevel præsenteret, om man besøger kirken ved Porta Latina og får fortalt, at den lille rundbygning, der står på gaden

udenfor, midt på kørebanen, er til minde om at Sankt Johannes Apostel kogtes i olie, bly og beg. Bollandisternes forkastelse af denne form for oliebad som uhistorisk kan Løjtmaleren jo af gode grunde ikke have gjort sig bekendt med, for han virkede jo 100 år før bollandisterne begyndte. Men heller ikke han var jo forpligtet på legenderne. Det står også ham frit at gætte på sammenblandinger, f.eks. med Laurentius, om hvem det fortælles, at han overøstes med kogende olie. Det ville i alt fald være praktikabelt.

(Tilfældigt har jeg erfaret, at Poul Svensson har forbindelse til den lille sicilianske by Avola, og så kan jeg ikke dy mig for at fortælle, at denne lille bys værnehelgen er Venera eller Veneranda – der ifølge legenden engang skal være kommet til Avola med et strandet skib, der kom fra Sortehavet. Om hende fortælles det, at hun blev kogt i olie, og der findes på museet i Ascoli Picene, langt oppe i Italien, et maleri, der er helt parallelt med Erasmus! Hun endte i øvrigt med at blive halshugget.)

Al viden om Erasmus – ud over, at han faktisk har levet, er usikker. Historien om, at man trak tarmene ud med en vinde, et stegespid, er vistnok en fortælleglad legendeoplærsers omtolkning. Han var nok fra først af søfolks helgen og havde et skibsspil som attribut. Han kaldes også Sankt Elmo (vistnok en dialektisk omtolkning af hans navn), og Sankt Elmos ild forklares oftest som glimt fra skibsmaster i tordenvejr – her ibogen – daniseret som morild.

Alt dette har øjensynligt været maleren utroligt og usympatisk – og han har da på billederne malet Erasmus nærmest som en slap – måske dog gudhengiven – fyr. Anmelderen kan ikke få andet ud af disse billeder, der kun ligner de andre ved at være godt malede.

Inden Ulla Haastrup slutter, giver hun os en forestilling, bygget på viden og lidt fantasi, om hvordan et værksted i sin tid arbejdede, når altertavler skulle laves. Der var en »maler«, der stod for hele værkstedets arbejde, oftest vel værkstedets ejer. Han stod for arbejdsfordelingen mellem snedker, billedskærer, forgylder, stafferer, der malede figurerne ansigter og klæder; betydningsfuld var tavlemaleren, der lavede malerierne, oftest vel efter forslag, modeller, som »maleren« – værkstedslederen udleverede. Disse modeller kunne gå igen fra værksted til værksted, og man kan bl.a. derfor ofte synes, at billeder i den kirke ligner billeder, som man har set i en anden kirke.

Hun slutter med nogle betragtninger over, hvordan man må antage, at folk har opfattet – eller måske blot helst har skullet opfatte – tavlen i Løjt. Hun synes, at den – som mange andre tavler – er »en grov

udnyttelse« af folks rædsel – helvedesangst, – der bl.a. skal drive folk i afladskræmmernes hænder. Anmelderen tror dog, at man netop i Løjt har haft et andet formål: at hævde den rene katolske lære.

Vi er beriget, når vi er kommet så langt under Ulla Haastrups ledelse, og vi giver os da gerne i hænderne på Merete Geert Andersen, der vil koncentrere sig og vor opmærksomhed om »Løjttavlens hellige mænd og kvinder«. Og det betyder jo, at hun vil fortælle os legenderne. Hun erklærer, at hun ikke, som man sædvanligt gør det, vil støtte sig til *Legenda Aurea*. Og det uanset, at den netop op imod 1500 var blevet trykt og således yderligere udbredt. Uanset altså, at hvad præst og menighed i Løjt i hin tid måtte vide om helgener, er, hvad de har hørt oplæst netop fra *Legenda Aurea*. Den rummer ikke Erasmus, men det kan jo ikke være grunden til, at den skubbes til side.

Men grunden er da i øvrigt også ganske åbenbar: Hun vil læse legenderne i den ældste form, i hvilken de foreligger, og bruge de kommentarer, der er givet dem med på vejen, f.eks. af bollandisterne. Og læse de store samlede værker, som Vatikanets prælater i de seneste år har udsendt. Anmelderen må finde, at det havde været rimeligere at tage *Legenda Aurea* og føje det øvrige til som noter. Det er jo tavlen, det drejer sig om. Men – når det er sagt – må man sige, at afhandlingen, der er overordentlig velskrevet, næsten giver en hel helgendyrkelsens historie, og ud fra tavlens helgener bruger meget af den rigdom på viden, der i vore dage kan rådes over, til at fortælle om kalendarier, martyriologier, helgenlitanier, relikviecult, klosterliv, eremitter, kirkelærere og om legendernes i nogle tilfælde rent fiktive indhold, i andre om en historisk kerne, overbroderet med »fiktioner«, om valfart og anden kirkeskik. Det bliver altså en mosaik af mangfoldig viden. Og så siger man igen: Dette vidste løjtingerne jo ikke meget om! Anmelderen vil gerne her anbefale, at man ændrer den sædvanlige oversættelse af »Legende« fra »noget, der skal læses« til »noget der skal læses op«. Ad den vej har jo de fleste folk i sin tid lært helgenhistorierne at kende.

En kvindelig engelsk legendeforsker har skrevet om legenderne, at de er den katolske kirkes »ammestuehistorier«, og hun spørger i den forbindelse, om nogen kan driste sig til at underkende virkningen af de eventyr og historier, som mødre og ammer har læst op for de små. Megen moral og mange idealer er ført ind i de små sjæle ad den vej. Både de fiktive legender og de »historiske« har i så henseende, mener hun – stået lige i betydning. Man fristes til at citere Holberg: »Hvad vi lære i ung alder, bliver natur.«

Løjtbogens sidste afsnit, drejer sig om »Kirken som en have« og er skrevet af Søren Kaspersen. Han skriver kyndigt og kønt om de maledede ranker i korets hvælvinger. De er – som han siger – en skøn baggrund for altertavlen, og de er fra omtrent samme tid. Akantus-ranken snor sig yndefuldt, her og der med humor og fantasi. I østre hvælv noterer han biskop Ahlefeldts våbenskjold i rankernes central. Kaspersen kender lignende malerier – der ligesom gør kirken til en løvsal – fra mange andre steder. Det har øjensynligt været mode på den tid, da de maledede i Løjt. Og det er nok et vidnesbyrd om, hvilken vægt man har lagt på at få tavlen, og man får mange ideassosiationer ved at betragte dem og læse Søren Kaspersens skildring af den og om f.eks. Jesserod – Jesu stamtavle fremstillet i et rodnet, om end man ikke skal vente sig noget i den retning i rankeværket i Løjt. Den har nok først og fremmest haft et dekorativt formål og har dernæst og derved villet styrke katolicismen, mener Søren Kaspersen, på linie med tavlen.

Anmelderen er enig med ham og charmeret af den måde, han fremfører sin opfattelse på.

I de første linier af denne anmeldelse står der, at bogen om Løjttavlen er en pioner: Pionerer hugger sig igennem det uvejsomme og skaffer plads for den hær, der følger efter. Måske kan man sige, at vejen for bøger som denne er banet. Det burde kunne siges, at det er blevet lettere for efterfølgere. Måtte der komme nogle.

Georg Buchreitz

H.E.Sørensen: Sundeved.

Forlaget Melbyhus 1983. 96 s, ill.

H.E.Sørensen: Als.

Forlaget Melbyhus 1983.96 s, ill.

Den utroligt flittige lærer, arkivleder og lokalhistoriker H.E.Sørensen har, blandt sine mange andre udgivelser, anlagt en topografisk serie på seks bind, der hver skildrer en del af Nordslesvig. Serien indledtes 1982 med bindet »Langs grænsen«, den fortsatte i 1983 med de her omtalte bind »Sundeved« og »Als« og hertil er så planlagt yderligere tre bind, der nok skal komme med vanlig præcision.

Bindene er ens i format, udstyr, opbygning og omfang. Hvert bind er på 96 sider i moderne, næsten kvadratisk format. De indledes med et detaljeret kort over det pågældende område og slutter med en udførlig indholdsfortegnelse. Alle bind er særdeles rigt og ofte opfind-

somt illustrerede, dels med H. E. Sørensens egne gode, klare fotografier, dels med ældre billeder (fotos, tegninger, stik m.v.), der med omhu er valgt fra landsdelens arkiver. Teksten er let læselig i to spalter og både billeder og tekst står godt og klart på papir, der tillader fine billedgengivelser. En enkelt pudsigt trykfejl, hvor »forældet« er blevet til »forældet« (Als, s. 51) understreger blot den gode tryk kvalitet. Det er kort sagt bøger, som det er en glæde at blade igennem.

Det er også en fornøjelse at læse dem. H. E. Sørensen skriver et klart, let læseligt og godt sprog, der kun undtagelsesvis skæmmes af modernismer som »ret så«. Oplysningerne er koncentrerede, som regel til gavn for læseren, men af og til så meget, at det går ud over præcisionen eller klarheden, som når det (»Als«, s. 5f.) om hertugslægterne i Sønderborg og Augustenborg højst summarisk hedder »Den lokale adel forsvandt i 1500-tallet ... og i de kommende tre århundreder var hertugerne stort set enerådende«. Selvfølgelig kan der findes fejl rundt omkring, som når Gunnar Hammerich er blevet til Martin H. (»Sundeved«, s. 10) eller når Gertner nævnes i rækken af Eckersbergs elever, mens han var en ældre god ven og støtte (»Sundeved« s. 84). Som helhed er oplysningerne imidlertid særdeles pålidelige, og det er lykkedes at finde mange ukendte eller glemte træk frem. H. E. Sørensen opliver teksten med talrige, særdeles velvalgte citater, der samtidig vidner om, hvor grundigt han har sat sig ind i en omfattende litteratur. Der er dog ikke tale om et enkelt samlearbejde, udført alene hjemme ved skrivebordet. H. E. Sørensen har været rundt for at se de steder, han fortæller om, og har talt med mange af de personer, han skildrer. Teksten får derved hyppigt præg af førstehandsviden, der medvirker til at gøre bøgerne levende og let læste. De selvoplevede personer skildres som regel med forståelse, venligt og sympatisk, hvad enten der f.eks. fortælles om en socialdemokrat som I. P. Nielsen, Dynt, eller om en mindretalsleder som Hans Schmidt, Oksbøl. De mere usympatiske findes blandt de historiske, for længst afdøde personer.

Det samlede værk vil blive på 576 sider, d.v.s. mindre end Trap-Danmarks bind om Sønderjylland, men mere end det tilsvarende bind i Gyldendals egnsbeskrivelse, for nu at nævne de to mest udbredte topografiske værker. H. E. Sørensens arbejde er dog langt mindre systematisk tilrettelagt end de to andre, selv om det bevæger sig geografisk fremad egn for egn. Oplysningerne er ikke så strengt emnemæssigt opbygget og ofte er der små afsnit af mere anekdotisk karakter. Dette og den rige illustration gør imidlertid H. E. Sørensens bøger mere umiddelbart læselige. De har ikke så meget håndbogskarakter, men er

gode, spændende og oplysende bøger om Sønderjylland, egn for egn. Forhåbentlig finder de mange læsere også uden for landsdelen.

S. Slettebo

Hans H. Worsøe: Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning.

218 s., ill. + teksthæfte 30 s. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 58, Åbenrå 1983.

Denne bog er skrevet i et let forståeligt og engageret sprog. I teksten findes overalt de nødvendige forklaringer af fagudtryk og henvisninger til specialartikler og -værker. Det er rart at finde dem der, hvor man har brug for dem. Men det får den supplerende litteraturliste bag i bogen til at virke noget tilfældig – og det kan være lidt vanskeligt at genfinde en bestemt henvisning. Til gengæld virker ordlisten over ældre udtryk i kilderne samt også sagregistret fyldigt og let at bruge. Bogens typografiske udstyr, format og indbinding gør den også særdeles praktisk og giver læseren lyst til at komme i gang med den.

Efter en indledning, hvori bl.a. henvises til bogens forgængere fra 1948 og 1965 følger syv kapitler. Først tre mere generelle afsnit om slægt og navn, de slægtshistoriske grundbegreber og slægtshistorie i Sønderjylland. Dernæst tre kapitler knyttet til kilder om henholdsvis persondata, ejendoms historie og de enkelte befolkningsgrupper. Til allersidst et afsnit om slægtshistorie over grænserne.

Slægt og navn gør bl.a. rede for de noget anderledes navneregler, der fandtes i Sønderjylland; hvordan f.eks. sen-navne tidligt kunne blive til faste navne og hvorledes man så tidligt som 1771/1790 skulle have faste slægtsnavne. At de karakteristiske dobbeltnavne som Hansen Jessen, Jessen Nielsen etc. kun skyldes denne lovgivning er næppe rigtigt; de kendes også tidligere som en følge af opkaldning efter ældre slægtninge – bl.a. for at skelne søskende med samme fornavn fra hinanden.

Af indledningskapitlerne er Slægtshistorie i Sønderjylland vel nok det væsentligste. Det behandler mundtlig overlevering, billeder, trykt og utrykt slægtshistorie. Her kunne man ønske sig en åjourført trykt udgave af Olav Christensens Bibliografi over sønderjysk slægtshistorie – det nævnes, at et manuskript findes på Landsarkivets læsesal. Til sidst i kapitlet behandles slægtsforskningsorganisationer, sønderjyske slægtshistorikere og arkiverne.

De tre næste kapitler om persondata, ejendoms historie og de enkelte befolkningsgrupper har det til fælles, at fremstillingen begynder med de aktuelle forhold og følger lovgivningen trinvis tilbage i tid. Altså en beskrivelse, der følger slægtsforskerens arbejde og ikke som så ofte administrationshistorien. Man begynder altså f.eks. ved de nugældende personregistre og kommer dernæst til de forskellige slags kirkebøger, der fandtes i landsdelen. Der gøres grundigt og spændende rede for de forskellige muligheder, der findes i de forskellige sønderjyske områder. Det er i øvrigt karakteristisk, at netop disse administrative forskelle er meget grundigt og pædagogisk beskrevet hele bogen igennem.

Kapitlet om kilder til ejendoms historie er naturligvis ikke så stærkt udbygget, fordi der netop om dette område er udkommet en bog af arkivar Lars N. Henningsen. Kapitlet om kildemateriale til de enkelte befolkningsgrupper er først og fremmest præget af et væld af nyttige henvisninger.

Det sidste egentlige afsnit inden registrene »Over grænserne« forekommer mig tyndest. Det kan måske skyldes min personlig baggrund i en 150% lokal dansk familie samt en 100% tysk indvandret embedsmandsfamilie fra Berlin. Det bedste en sådan stillet slægtsforsker kan gøre, er at følge forfatterens henvisning til kapitel 8 »Slægtsforskning uden for landets grænser« i Dansk historisk Fællesforenings håndbog Slægtshistorie (også af Hans H. Worsøe; 3. udg. 1982). Desuden vil jeg slutte mig til forfatterens gode råd, om at sende spørgsmål til relevante tyske tidsskrifter eller deltage i rundsendelserne af anetavler. Det har givet mange værdifulde kontakter på steder, hvor det ellers så håbløst ud.

Bogen er rigeligt forsynet med velvalgte og overvejende teknisk fremragende illustrationer af skriftlige kilder af alle arter samt ganske få billeder af »materielle« kilder som gravsten, gamle billeder og sølv-tøj. Det synes derfor også rimeligt at gengive teksten som læseprøver i gotisk skrift til øvelsesbrug. Men jeg tror dog nok, at jeg ville have foretrukket transskriptionen bragt på tryk direkte ved dokumenterne. Det havde givet en bedre kvalitet og næppe forøget bogen med mange sider. Mens jeg er ved det negative – som vel nok skyldes, at Historisk Samfund (eller forfatteren?) har villet spare – så ville kortet over provstier og sogne i Sydslesvig have vundet betydeligt i anvendelighed og skønhed ved at have passeret en tegners bord. Men alt i alt er illustrationerne et vældigt plus ved denne i øvrigt fremragende nye vejledning.

Finn Grandt-Nielsen

Heinrich Kauffmann: »Mit liv«.

Udgivet og kommenteret af Johs. Nielsen (Odense Universitetsforlag) 1983, 357 s.

Selv om Heinrich Kauffmanns navn er nært forbundet med afgørende militære begivenheder under begge de slesvigske krige, kommer man i en omtale af hans sent udgivne erindringer ikke udenom først at præsentere manden. Det er lige ved, at han i dag skal hente berømmelse fra sønnesønnen, diplomaten Henrik Kauffmann, der som dansk gesandt i Washington efter Danmarks besættelse 9. april 1940 helt alene traf det svære valg at placere Danmark på de allieredes side. Det krævede dog en beslutning af et enkelt menneske at erklære Hitler krig uden om det officielle Danmark.

Den gamle Kauffmann (1819–1905) repræsenterer et helt andet Danmark. Han tilhørte en gammel holstensk slægt, og som officer, en overgang amtmand i Kiel og til sidst hofmand under Christian IX i de berømte Fredensborgdage, havde han sit udspring i enevældens helstat. Symbolsk for denne blev han født i hertugdømmernes stærkeste fæstning Rendsborg som søn af en dansk officer i en blandet dansk-tysk garnison. Selv kom han til at kæmpe på dansk side i de to krige, der var en følge af Helstatens opløsning. Familien Kauffmanns placering under krigen 1848–50 siger noget om opgørets borgerkrigs-lignende karakter. To brødre deltog på dansk side, to på slesvig-holstensk. Faderen var splittet. Anderledes gik det ikke prins Christian, den senere Christian IX. Kauffmann sluttede et begivenhedsrigt liv i 1905 – fire år efter indførelsen af den parlamentarisme, som han ud fra et konservativt grundsyn intet havde tilovers for.

Heinrich Kauffmann var stabschef under begge de slesvigske krige. Med stabschefer går det gerne sådan, at skønt det er dem, der lægger planerne for de afgørende operationer, knyttes sejre eller nederlag alene til feltherrens navn. Det var Bülow, der førte sværdet under udfaldet fra Fredericia, og det var Krogh, der førte hæren til sejren ved Isted. Kauffmann var souchef hos begge disse generaler og således ét af hovederne bag sejrene. I 1864 kom han til at planlægge det skæbnetunge tilbagetog fra Dannevirke, som overgeneralen, Christian de Meza, måtte tage kløene for i offentligheden. Kauffmann valgte at gå af i loyalitet mod sin afskedigede chef, hvis dispositioner han forsvarede. Senere deltog han i forsvaret af Dybbøl og var i ildlinien under stormen 18. april 1864.

Det er hensigten at begrænse denne anmeldelse til de begivenheder,

der knytter sig til sønderjyske forhold med særlig vægt på det, man har kaldt »Dannevirkenatten«. Her spillede Kauffmann en central rolle. I det krigsråd, som de Meza lod afholde om aftenen den 4. februar 1864, førte han som souschef protokollen. General de Meza gav en oversigt over den militære situation og lagde spørgsmålet frem om en omgående rømning af stillingen. Ellers knyttede han ingen kommentarer til de forskellige indlæg for og imod, hvor også politiske og moralske hensyn spillede en rolle. Kauffmann gjorde klart gældende, at en offensiv ud fra Dannevirke-stillingen oversteg hærens kræfter og kunne føre til dens udslættelse. Da enighed om tilbagetog var opnået, insisterede souschefen på, at alle deltagere skulle underskrive protokollen; de Meza havde tilbudt at tage ansvaret alene.

Kauffmanns holdning i skæbnetimen var officersmæssig korrekt og loyal mod den øverstkommanderende, men selv i erindringsformen kan hans holdning, fremstillet som den er i en slags kancellistil, virke overmåde bureaukratisk. Han fremhæver styrken i den kollektive eller frivillige afgørelse, som han tilskyndede til, men hvor var hans egne følelser? Vi erfarer kun, at han selv først kom til en sjælelig afklaring ud på natten efter afslutningen af »de stridende tankers og følelsers bølgeslag«. I et brev til hustruen, der helt og fuldt havde bifaldet beslutningen om rømning, forklarer Kauffmann sig mere nuanceret. Af brevet fremgår, at han i sit sind havde måttet kæmpe med to standpunkter: ét dikteret af forstanden og ét af hjertet. Sagligt holdt han på et ufortøvet tilbagetog. Men i selve krigsrådet havde han forsøgt at fremprovokere et mindretalsvotum imod rømning, ikke af strategiske grunde, men fordi der også skulle være lejlighed til at hejse modets og kampens fane i farens stund. Til dette mindretal ville Kauffmann så have sluttet sig. Dermed ville forstanden have sejret, men afgørelsen ville ligesom have fået en patriotisk ballast.

Oberst Kauffmann omtaler med ubehag et par korte møder i Slesvig og Flensborg de første februar dage 1864 med Danmarks daværende statsminister, D.G. Monrad. Man plejer at sige, at krig er for alvorlig en ting, til at den kan overlades generalerne, men Kauffmann er af den anskuelse, at det forholder sig omvendt. Han finder, at Monrad optrådte arrogant under sit besøg ved hæren, og at han end ikke undså sig for at blande sig i overkommandoens dispositioner. Senere kom det til et sammenstød i København, fordi Monrad i politisk øjemed skulle have fordrejet en samtale mellem Kauffmann og Monrad i Flensborg. Som sagt er Dannevirke-kapitlet holdt i en ret officiel stil,

tilmed tyngt af tysk syntaks, men oplevelserne på Als og ved Dybbøl under de to krige er skildret friere og mere detaljeret.

I forbindelse med en indkvartering på Als i 1848 tegnes portrætter af de to kendte officerer Schleppegrell og Hans Helgesen. De to nordmænd havde indkvarteret sig på Augustenborg Slot, som hertugfamilien havde måttet forlade i flugt, og på trods af landsmandsskabet, eller måske netop derfor, kunne de geråde i drabelige skænderier. De lod dog aldrig solen gå ned over deres vrede, for når Schleppegrell var gået til ro og var faldet i søvn, forsømte Helgesen ikke at lægge tæppet pænt tilrette over ham. Kauffmann lånte en hest af hertug Christian Augusts berømte fuldblodsstald. På vej til Sønderborg tog hesten en gang magten fra ham og med gnister om hovene galoperede den gennem hele byen og standsede først et godt stykke ude i Allsund! Senere fik han general Rye's hest, som flere byer kappes om at have gravlagt. Ikke så få heste har placeret sig i historien.

Kauffmanns erindringer er ikke skrevet med udgivelse for øje. Det ses af en del private oplysninger, som vel er medtaget for at afrunde billedet af en helstatsmand: en aristokratisk, fædrelandssindet og kongetro personlighed. Han var en excellence par excellence.

Udgiveren, Johs. Nielsen, har forsynet bogen med en historisk oversigt over den periode, levnedsløbet omfatter. Det var en epoke i Danmarks historie.

Eskild Bram

Franz Wingender: Mit danske liv – Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920–1950.

Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig; indb. 218 sider (inclusive noter, en tidstavle over perioden 1835–1949 ved Johann Runge samt personregister); Rosenkilde & Bagger, København. 1983.

Levnedsbeskrivelser er ofte spændende læsning, (men de kan være problematiske at anmelde) – og i øvrigt blevet en hyppigt anvendt genre især i grænselandet. Det ligger i sagens natur; her har hvert enkelt menneske i langt højere grad end i 'baglandet' om ikke ligefrem en afrundet historie, så dog et livs lange række hændelser, der presser på for at blive bragt i form.

Bevæger vi os syd for Skelbækken, bliver disse beretninger vævet

ind i en større sammenhæng og er vedkommende på en helt anden måde, end det normalt er tilfældet. I stedet for en individuel indsats i tilværelsen, isoleret betragtet, og det er vel ret beset biografiens sande væsen, leverer de moderne slesvigske levnedsløb på tryk snarere versioner over en fælles skæbne.

Tiden, der skulle gennemleves, er nemlig den samme for dem alle: før og efter 1920 og før og efter 1945. Og temaet, der med egne variationer skal tages stilling til, prøves i tiden, og som der hele tiden arbejdes med, er tilsvarende det samme for alle: identiteten. Kun forfatterernes fortolkninger er så betryggende ens, og dog uventet forskellige, og det er just det fine.

Og så er området ikke større, end at bipersonen i én biografi gerne kan blive hovedpersonen i den næste ...! Det kan godt virke lidt indforstået, det kan desværre hindre en nuanceret karakteristik – også af skribenten selv, der vil kunne føle det som en udlevering, men det må formodes at have en heldig indflydelse på ædrueligheden, og så er det så dejligt familiært, – og det er da en god egenskab for en levnedbeskrivelse.

Fr. Wingenders bog er i mine øjne en sådan typisk sydslesvigsk selvbiografi; på godt og ondt som ovenfor beskrevet. Hvad der gør den positivt atypisk, er indpakningen: Th. Laursens fornemme papir, sats og tryk, der giver læsningen æstetisk perspektiv, og H. Krempins meget smukt komponerede bogbind, der med hans vanligt nænsomme lay-out siger mere end mange ord.

Danmark er grønt på bogbindet; og det er grønt behandlet i bogen, men danskheden er set med dette udefinérbare, som kun en sydslesviger kan bibringe den. Det skyldes jo nok, at for folk hernede er det grønne ikke éntydigt, men opstået i en sammenblanding af flere farver; gult og blåt falder lige for ...

Herbergsstaten er hvid. Det er, som det skal være; det er jo nu engang skallen og dermed den ydre ramme. Det er nok blandt andet det, der gør selvportrættet typisk sydslesvigsk: for den danskhed, der gøres rede for, er ikke importeret fra moderlandet, men udgår fra selve regionen; og så må den nødvendigvis have taget sin næring – også fra de ydre, tyske omgivelser.

På sin pludseligt lune facon bekræfter forfatteren selv denne tingenes tilstand; dels som et kuriosum: »... frygten for autoriteterne har vist altid været en sydslesvigsk svaghed, og har vi mon i dag gjort os helt fri af den?« (side 36), og dels som en stilfærdig beklagelse af forholdene i en farlig tid: »Hvor vi før, når vi drog ud i flok, havde vandret på

typisk dansk vis, indførte vi nu en vis marchdisciplin. Vi holdt takt og retning. Ingen skulle sige om os, at vi var slappe fyre« (side 57 om spejderbevægelsen i 1930'erne).

Men begrundelsen var (dengang som nu): »Indadtil mest mulig fri udfoldelse, udadtil en samlet enig front« (side 57); og det er noget prisværdigt, når reden er placeret på et så udsat sted.

Sydslesvig er gult på omslaget. Og den farve skal i dette tilfælde ikke lignes ved blommen i et æg; – og måske alligevel! Fr. Wingender fik en på mange måder barsk opvækst, men den er genfortalt i en stort set usentimental kærlighed til stedet – og en ærlig tolerance over for stedets befolkning.

Vender vi os nu mere indgående imod det, der er blevet 'udruget', så er bogen med de brogede indtryk, som den formidler, endnu mere farverig end bogbindet. Det er opløftende, når man tager i betragtning, at illustrationsmaterialet er så relativt fattigt og intetsigende; det er i grunden synd.

Efter en meget lang indledning med baggrund i 1864 – og efter beretningen om utallige og oftest udaterede episoder, beskrevet i en blanding af folkeligt fortællende stil, der nu og da truer med at bringe forfatteren på afveje, og næsten tilstræbt nøgtern saglighed, der lader meget forblive usagt, var formålet med dette værk at tale om »spredte glimt af erindringer og oplevelser« (side 154).

Bogen lever ved første blik til fulde op til denne diffuse bedømmelse og kunne velsagtens være blevet strammet lidt uden at have taget skade derved. Heri gemmer sig det nærmeste, jeg kan komme en begrundelse for »dr. J. Runges årstalsliste«, der i øvrigt umotiveret følger med og fylder 1/4 del af bogen!

Den 'eliksir' havde i denne sammenhæng været unødvendig. De mange minder indgår i 'en stigende centrifugalkraft', en dynamik, der bliver mærkbar fra afsnittet »kriseår med nye muligheder« (side 41ff.). Derudover fornemmer man tydeligt en tredeling i bogens indhold – foruden et budskab, der uden at være fast formuleret eller blive fortroligt påtrængende, rækker ud over stoffet – frem til nutiden. Dét er struktur nok, og det er på den facon, man skaber interesse for faget.

Først behandles håbets årti. Det var grundlaget for en danskhed i den knugende epoke efter 1920; her er stemningen på selve afstemningsdagen særlig godt beskrevet.

Dernæst berettes der om overlevelsens årtier. Det var den kontroversielle tidsalder under nazismen. Det er bogens længste og på mange måder bedste afsnit. Specielt må fremhæves den fine redegørelse for

to væsentlige emner: dels problemet vedrørende andre minoriteters 'overvintring' hos mindretallet, dels (og stadigvæk vigtigt) spørgsmålet om sidstnævntes vilkår i krig og som krigsfanger. Til gengæld savnes historien om hverdagen og dens mennesker; f.eks. ville et personligt (skriftligt!) portræt af arbejdsgiveren have været relevant.

Til sidst beskrives atter håbets grønne vækstperiode. Det var re-etableringens ære umiddelbart efter 1945; nu pludseligt med et nyt, og desværre ofte besværligt tredje element: den engelske besættelsesmagt. Foruden det store antal flygtninge.

Det måtte blive et møde imellem modsætninger. Men som forfatteren siger: »Grænselandet ... vil altid kræve et aktivt engagement, en personlig stillingtagen, og da må vi ikke på forhånd afvise et menneskes redelige vilje til at finde sit – eventuelt nye – ståsted i hjemlandets kulturbrydning« (side 128).

Det er en konvertering fra tysk til dansk, der hentydes til her, men det kunne jo også opfattes som en flirt med 'den særlige slesvigske identitet'. Det dukker op flere steder i bogen: i 1920'erne med rygten om 'en slesvigsk kanalstat', i 1940'erne med krav om 'et slesvigsk beskyttelsesområde' og når såmænd frem til 1980'ernes påvirkning til fordel for 'en slesvigsk selvstændighed' i »Slesvigland«, hvor også Fr. Wingender har måttet tage sin turnus.

En rammende konstatering afrunder arbejdet, og der skæres tilsyneladende ret igennem identiternes udbud: »Først når den danske foreningshverdag afløses af en ægte hverdags-danskhed, vil Sydslesvigs skæbne stå over for den skelsættende afgørelse« (side 154). Men hvorfor standse med sådan et udsagn, der rækker langt ind i fremtiden? Fr. Wingender kan da umuligt lade »Sit danske liv« ophøre i 1950 ...! Gemmer der sig her en underfundighed? Eller må man med bogens undertitel i erindring formode, at det har været hensigten at gøre rede for »baggrund og grundlag«, og at en fortsættelse om forfatterens voksne virke til følge ...? Den røde tråd (og de løse ender) fortjener en konklusion.

Hvad Fr. Wingender i dette (første?) bind har skildret, har været den nyere danskheds ungdom sønden skel: både i det historiske forløb, i hans eget liv, i hans arbejde og i hans fritid; især det sidste aftvinger stor respekt: han har hermed trukket sit eget »gyldne spor« (side 106). Det er paradoksalt gjort af en repræsentant for en generation, der ikke selv fik megen ungdom, men det er ganske godt gjort: resultatet er blevet et læseværdigt produkt, som de implicerede parter kan være bekendt.

Christian Skov

Chr. Stenz: Dansk lærer i grænselandet.

180 s. (Historisk Samfund for Sønderjylland), 1983, ill.

Fhv. viceskoleinspektør Chr. Stenz, Åbenrå, hører til den nye generation af lærere, der nordfra søgte til Sønderjylland i 1930'erne for at afløse dem, der havde bragt »genforeningens bedste gave« efter 1920. Stenz havde tilfælles med en del af de gamle skolemestre, at han kom »fra ploven« oppe på Randerseggen, og via den klassiske åndelige formidler mellem nord og syd, Askov Højskole, tog han endnu et langt skridt mod syd. Det var til statsseminariet i Tønder, d.v.s. til en grænseby, hvor genforeningsprocessen endnu gærede, og hvor der tidligst blev lyttet til nazismens grænserevisionistiske reklamebrøl. Det var utvivlsomt spændingen og oplevelserne i disse år, der allerede i 1936 fik Stenz til at søge udfordringen som dansk lærer et af de små steder i Sydslesvig.

Om disse stationer og mellemstationer beretter forfatteren uden at stille sig i positur og ofte lunt i et erindringsværk, der har tidskolorit og er afbalanceret også på den måde, at der på scenen optræder både helte og skurke.

Ved læsning af bogen om Det unge Grænseværn (1983) fik man et stærkt indtryk af den rolle, som Tønder kom til at spille i den nationale ungdomsvækkelse, der som en ikke-voldelig bevægelse ville værne Nordslesvig imod overgreb fra syd. Chr. Stenz' personlige oplevelser bekræfter og udvider denne opfattelse. Men han stak nu også næsen i mange ting. I forbindelse med det store ungdomsstævne i Tønder 10. maj 1933, DUGs »fødselstime«, hedder det i bogen, at nu var Uffe kommet frem af øvnkrogen. De 10–12.000 unge demonstrerede fredeligt over for de tavse og sure hjemmetyskere, at det ikke var så ligetil at forjage danskerne. Endnu udgjorde de danske flertallet. Følgende citat gengiver ganske godt den prægning, forfatteren modtog i skæbneåret 1933: »Det var en urolig tid – og for os unge også en spændende tid – det var alvorens tid, skyerne i syd blev stedse mørkere, men det var trods alt en dejlig tid, som var med til at præge mange for livet og angive deres kurs for fremtiden.«

Stenz, der i sin Åbenrå-tid efter 1957 fik lejlighed til at udvikle sine politiske interesser både som konservativ folketingskandidat og som medlem af Sønderjyllands amtsråd, havde som lærerstuderende i Tønder det fortrin at kunne færdes som en slags plejesøn på domænegården Røj, hvor hans onkel, folketingsmand P. Petersen, var forpagter. Det skabte kontakter til en række af egnens førende personligheder, bl.a.

Hans Danielsen, Gerup, Niels Skrumsager, Visby Hedgård, Hans Beyer, Åsgård, Lorens Filskov, N.J. Gotthardsen, Cornelius Petersen m.fl. Med disse kunne man føre samtaler på et højt plan, dog var det ikke kun »ufejlbarlig sandheder, der blev forkyndt«. Således delte Stenz ikke Gotthardsens anskuelser i grænsespørgsmålet, men Gotthardsens overbevisning om, at kampen for danskheden også måtte føres syd for grænsen, vakte et stille ønske i den unge seminarist om engang at være med i et arbejde dernede. Seminarielærer Claus Eskildsens ekskursioner syd for grænsen kom til at trække i samme retning. Ja, Claus Eskildsen – og ingen ende!

I 1936 blev det alvor. Som den niende danske skole i Sydslesvig oprettedes dette år skolen i Ladelund lige syd for grænsen ved Pebersmark, og Stenz blev dens leder. De træk, han fortæller om danskhedens stilling på denne magre hedeegn, giver et godt indblik i, hvad der fik en lille kreds af dansksindede sydslesvigere til at holde ud trods pres og chikanerier, og uanset familieband kunne sprænges, når det nationale skilte. Dengang var abstraktioner som »identitetskrise« og »intimsfære« ikke opfundne. En mand begrundede slet og ret sin danskhed med, at han ikke ville kunne forsvare andet over for sin samvittighed. Praktisk sans havde beboerne også. I en familie var faderen fra Pomern, moderen fra Nordslesvig. De løste skoleproblemet på den salomoniske måde, at drengene kom i tysk skole og pigerne i dansk skole. Så mærkværdigt kan det gå i et grænseland, at disse børns senere nationale skæbne blev den omvendte af skolegangen!

Chr. Stenz kom til at opleve den tyske opmarch mod Danmark 9. april 1940 i fjendens lejr. Det var både en sorgens og en skuffelsernes dag. En hidtil danskvenlig mand gik nu over til at bruge Heil-hilsen, og folk i Ladelund slugte rått propagandaen om, at besættelsen var sket efter overenskomst med den danske regering. Et håndgribeligt dementi af denne påstand fik man, da en falden tysk soldat fra træfningen ved Bredevad blev ført til Ladelund og begravet dér.

Det er naturligt at blive ved lærergerningen i Sydslesvig, selv om den blev afbrudt i nogle krigsår, da Stenz virkede ved skolen i Nr. Hostrup ved Rødekro og her gik ind i en modstandsgruppe. Han lægger ikke fingrene imellem m.h.t. forskellige mørkets gerninger, der foregik efter 5. maj 1945, da vi fik et nyt ord for tyveri, nemlig »organisering«. Der tages også afstand fra sprængningen af Knivsbjergmonumentet. Efter kapitulationen tog Stenz igen fat i Ladelund sogn, men nu i Vesby, hvor han den første tid måtte undervise i private hjem, i 1947 var elevtallet kommet op på 65 i den lille landsby. Om

disse usædvanlige vækstår for det danske giver bogen en førstehånds beretning, igen meget åben. Det var lærerens opgave at forestå ud-delingen af fødevarer fra Danmark. Ikke alle optrådte lige solidarisk.

På et helt andet område udnyttede Stenz sine år i Sydslesvig til nyttige studier. Han drev en slags sproglig arkæologi i det gamle mellemslesvigske område, hvor det danske folkesprog (sønderjysk) delvis havde holdt sig uden nødvendigvis at have forbindelse med sindelaget. Desværre blev resultatet, at der i grænseegnene var ved at foregå et langsomt sprogskifte, hvor dansk var vigende, men altså kun i mindre grad foranlediget af nationale motiver. Denne udvikling lader sig næppe standse.

Forfatteren er selv opmærksom på, at et erindringsværk som det foreliggende, der bygger på en sammenfatning af spredte træk, ikke kan gøre krav på at være en historisk beretning som sådan. Selv foretrækker han en formulering som den at have leveret en behandling af forhold i grænselandet genoplevet i erindringen. Et menneske kan jo også skifte opfattelse over en årrække. Det er beskedne ord, som læseren gerne kvitterer for i anerkendelse af, at forfatteren har søgt at dele sol og vind lige i en uformel tone. Her er endog originale bidrag til den sønderjyske anekdotesamling.

Eskild Bram

Bognyt

Findbuch des Bestandes Abt. 7. Herzöge von Schleswig-Holstein-Gottorf 1544-1713 Dritter Band, 446 s.

Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs 11, 1983.

I 1977 udsendte landsarkivet i Slesvig en fortegnelse i to bind over de gottorpske hertugers arkiver 1544-1713, betegnet Abt. 7. Disse to bind er anmeldt her i 1979, s. 247f. Siden da er den del af hertugarkiverne, som hidtil har ligget i statsarkivet i Oldenburg, blevet overført til Slesvig, og de er nu registreret som bind 3 af fortegnelsen over Abt. 7. Her finder man vigtige kilder til Sønderjyllands historie, f.eks. sager vedr. den berygtede minister v. Goertz, vedr. Store Nordiske Krig og Tønnings overgivelse 1713. Bind 3 indeholder desuden omhyggelige person-, sted- og sagregistre til alle 3 bind. Mange kræfter ved landsarkivet i Slesvig har medvirket til at skabe dette hjælpemiddel, som på bedste måde letter benyttelsen af det store materiale om de gottorpske hertugers områder (bl.a. Åbenrå, Løgumkloster og Tønder amter og byer).

L.N.H.

Peter Kr.Iversen: Landbrug i gamle dage, træk af sønderjysk landbrugs historie i 1600 og 1700 årene.

Udgivet af Amtscentralen for undervisningsmidler i Sønderjylland, Aabenraa, 1983, 44 sider.

Der er ingen tvivl om, at der igen er omfattende interesse for fortiden; der er mange, der gerne vil vide noget og ofre tid og penge herpå.

Efterhånden som folkeskolen kvittede historie, geografi, hjemstavnskundskab m.m., forsvandt forkundskaberne. Den, der vil igang med fortiden, står i en rådvild situation: Hvor kan man finde enkle, men solide anvisninger på, hvad man skal gøre.

Fhv. landsarkivar Peter Kr.Iversens hæfte: Landbrug i gamle dage er en sådan anvisning. Det kan læses og bruges af enhver uden forkundskaber af betydning.

Forfatteren har tænkt sig hæftet anvendt ved historieundervisningen i de sønderjyske skoler i folkeskolens ældste klasser samt gymnasier og HF.

Jeg tror, eleverne vil gribe efter et værk, der ikke er større, end at det føles, man kan overkomme det. Det giver langt større valuta, end sidetallet antyder, håndfast, klart og i et gedigent sprog.

Indholdsfortegnelsen omfatter naturligvis landsbyer, gårde og huse. Landsbyfælleskabet og udskiftningen forklares, selvejet og livegenskabet belyses. De altid tyngende skatter og byrder beskrives og naturligvis også fortidens store katastrofer. Vor tid kender jo ikke mere kvægpest, misvækst, for ikke at tale om bybrande og vandfloder.

Der er ikke tvivl om, at hæftet er velegnet til skolebrug, men det er også

en uvurderlig håndbog for undervisningen i aftenskolen og i studiekredse, ja for enhver, der interesserer sig for det sønderjyske landbrugs fortid.

H.P.J.

Hans-Christian Steinborn: Abgaben und Dienste holsteinischer Bauern im 18. Jahrhundert.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Band 79, Neumünster 1982, 203 s.

Bogens problemstilling er ambitiøs. Den søger med eksempler fra det gottorpske Holsten i tiden 1700 til 1770 at belyse afgifters og tjenesteydelsers betydning dels for den enkelte gård, dels for statshusholdningen. For at belyse disse spørgsmål er der foretaget stikprøvevis undersøgelse af kilder vedrørende 573 gårde i første årti af 1700-årene og af 462 gårde omkring 1765. De udvalgte gårde er fordelt på Nordditmarsken, gestamterne Neumünster og Bordesholm, østkystamterne Eutin og Cismar samt godser ved Plön og øst for Kiel, således at materialet skulle være repræsentativt for det gottorpske Holsten. Afgifter og tjenesteydelser gennemgås, og gårdenes udbytte søges fastslået. Udgifter og indtægter søges derefter sat i relation til hinanden, alt i eksakte tal. Afsluttende refereres berettende kilder, som underbygger tabellernes vidnesbyrd. Til slut konstateres, at landbruget i hele perioden ydede mindst 70% af den gottorpske stats indtægter.

Bogen er et meget væsentligt bidrag til landbrugshistorien og vil kunne inspirere til lignende undersøgelser vedr. afgrøder, kvæghold, prisudvikling, indtægts- og udgiftsfordeling, gældsforhold, levestandard osv., også i Sønderjylland. Men det må fremhæves, at bogen skal læses med megen kritisk sans. De utallige metodiske problemer ved den talmæssige behandling er næppe behandlet med tilstrækkelig forsigtighed, og forfatteren er sikkert ofte dristig i sine konklusioner. Man må derfor med forfatteren betone, at »den der har gennemført sådanne beregninger ... ved, at deres resultater skal læses med mange »hvis«er og »men«er.« (side 80).

L.N.H.

Aage Jensen: Fra by og sogn. Bolderslev – Bjolderup.

Tinglev bogtrykkeri. 1983, 152 s.

Fhv. førstelærer Aage Jensen, Todsbøl fortsætter sin bogserie fra Bjolderup sogn (jvfr. SJy Årb 1982 s. 241) med en beretning om nogle af de større gårde og slægter i Bolderslev gennem det sidste århundrede. Vigtigst i bogen er fortællingen om Bjolderup kirke og dens restaurering 1973–75 (maleren Jes Jessen leverede her nogle af sine første arbejder), og forsamlingshuset og dets liv under skiftende vilkår, og Urnehovedselskabet og om DSK. Forfatteren har gennem et langt liv deltaget aktivt i sognets liv, og hans bog er en kilde til det danske nationale og kulturelle arbejde på egnen siden Genforeningen. Også foreningsprotokoller og Hans Schultz Hansens værdifulde guldmedaljeafhandling om Det nordslesvigske Landbrug og den danske nationale bevægelse er sammen med lokale interviews og fotos med til at give bogen kvalitet.

L.N.H.

H.E.Sørensen: Skyttegrav og hjemmefront.

Forlaget Melbyhus, Skærbæk, 1984, 144 s., ill.

I denne bog har H.E.Sørensen genoptrykt 12 interviews og artikler, der oprindeligt har været offentliggjort i den lokale ugeavis By og Land. Bogen er bind 2 i en serie Sønderjyder fortæller. I 1. bind lod han førkrigsgenerationen komme til orde; i dette bind er det jævnfør titlen 1. verdenskrigs krav til sønderjyderne, her vestslesvigere, ved fronten og i hjemmene, der berettes om. Med spænding imødeser man, hvad H.E.Sørensen vil lade sine landsmænd i snævraste forstand fortælle om i 3. bind.

Bogens fortællinger ligger til en vis grad på linje med dem, man erindrer fra de hedengangne D.S.K.-årbøger. Det nedsætter ikke værdien af, at der her er samlet erindringer fra 12 vestslesvigere, der i høj grad har åbnet sig over for interviewer og har haft meget væsentligt at fortælle. Indholdet kan og skal naturligvis ikke referes i en kort omtale; bogen afslører i sin stilfærdige tonart krigens grusomhed, og hvor hårdt den ramte de enkelte familier. Olivia Jensens fortælling om, hvordan krigen kostede syv af ti brødre livet, mejslers sig fast hos læseren.

Marie Søgaards fortælling om, hvordan Agnes Smith, Lundsmark, tog sig af hende og fire søstre, da moderen var død og faderen faldet ved fronten, er gribende og tegner tillige et klart billede af malerinden. En kvinde af ganske anden karakter »Stine mæ æ Bivl« skildres nænsomt gennem sønnesønnen Christian Andersens fortælling. – Bogen fortjener at finde mange læsere og må være selskrevet til at få plads i skolebibliotekerne.

K.F.

Gentoftebogen 1982–1983.

Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune, 1984, 64 s., ill.

Redaktør Poul Melgaard har heri, som en af de sidste med primært kendskab til sagen, givet en skildring af Bibliotekskomiteen af 1. november 1933, der blev oprettet til støtte for Tønder bibliotek. Initiativtageren til oprettelsen af komiteen var kommunebibliotekar J.H.Landt, der gennem den daværende leder af Tønder Bibliotek, Arne J.Møller, havde fået forståelse for, at der var et stærkt behov for støtte til det danske kulturelle arbejde som bolværk mod et intensiveret tysk kulturfremstød. Formanden for Gentofte Kommunes biblioteksbestyrelse, rektor Aage Næsted, blev komiteens første formand; Gentoftes mangeårige borgmester Aage E.Jørgensen sluttede op om dens arbejde, der blev støttet af en lang række indflydelsesrige Gentofte-bogere. Tønder Bibliotek blev på hjemmebane båret af en biblioteksforening. Kontingentet erindres at være 2 kr. Hvor nødvendig støtten var, fremgår af, at Tønder Kommunes årlige tilskud var på 700 kr. Byen havde jo endnu tysk borgmester.

Komiteen indsamlede i løbet af sit 35 årige virke 115.000 kr. til støtte for Tønder Bibliotek og skænkede desuden biblioteket en række gode kunstværker. – Melgaard understreger værdien af de personlige kontakter, der gennem komited medlemmernes selvfinansierede årlige besøg i grænsebyen blev skabt.

K.F.

Lawrence D. Stokes: Kleinstadt und Nationalsozialismus. Ausgewählte Dokumente zur Geschichte von Eutin 1918–1945.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Band 82, 1984, 1032 s.

I den strøm af litteratur om »det tredje rige«, som udkommer i disse år, vækker Dr. Stokes' digre kildesamling om Eutin opsigt. Eutin var en af Hitlerbevægelsens højborge – allerede i maj 1932 fik NSDAP flertal i byen. Bogen gengiver fra et utal af arkiver over 1000 aktstykker til belysning af udviklingen i Eutin 1918–45, alle omhyggeligt forklaret med noter og indledninger og med gode registre. Kilderne er tematisk opstillet med særlig hovedvægt på den politiske udvikling 1923–34 – især NSDAP's egne folk kommer til orde. Der er også afsnit om skole, kirke og jøder og materiale om den økonomiske, sociale og kulturelle udvikling. Kontinuiteten til Weimar-tiden fremhæves. Bogen vil muliggøre dybtgående studier over denne triste tidsperiode i et af de mindre bysamfund, hvor NSDAP havde en væsentlig magtposition. Det er tankevækkende, at der fortsat kan skaffes midler til udgivelse af så kostbare kildesamlinger i traditionelt bogtryk.

L. N. H.

Anne-Kj. Jensen-Buhl: De sydslesvigske husmoderforeninger. De første år.
Flensborg 1983, 40 s., ill.

Det lille hæfte er udgivet i anledning af De sydslesvigske husmoderforeningers 35 års jubilæum den 12. marts 1983 og fortæller tillige om Flensborg husmoderforening, der som den første i Sydslesvig blev oprettet i 1937. Anne-Kj. Jensen-Buhl har stået i en vanskelig situation ved udarbejdelsen, idet begge de nævnte foreningers første protokoller er forsvundne. Fremstillingen er derfor i det væsentlige bygget på pressemeddelelser og moderen Ellen Jensens foredragsmanuskripter, mens der bringes glimt af protokollerne fra de senere oprettede foreninger. – Hæftet er et værdifuldt bidrag til belysning af en bestemt side af det danske, folkelige liv og oplysningsarbejde i Sydslesvig. Det giver et stærkt billede af den nød og fattigdom, der herskede ved foreningens oprettelse, og af det mod, der under de gældende vilkår, skulle til for at gå i gang med opgaven.

K. F.

Poul Andersen: Gråsten Handelsstandsforening gennem 50 år – 1934–1984.
Gråsten 1984, 40 s., ill.

Nøgternt berettes der i overskuelig form om foreningens virke i det halve århundrede.

30ernes krise prægede dens start; i de senere år debatteredes E.F.-problematik og grænsehandel; ofte var det rent praktiske forhold, foreningen beskæftigede sig med, fra 30ernes lysuge før jul til nutidens festuger.

Formand gennem 29 år var købmand Alfred Johansen. han interesserede

sig især for Gråstens placering i trafiknettet og gik stærkt ind for en fast broforbindelse over Egersund. Størst almen interesse har det kapitel, hvor Gråstenborgernes reaktion på oberst Paludan Müllers skæbne den 26. maj 1944, fastholdes. Ved efterretningen om oberstens død lukkede alle butikker, og alle flag gik på halv. Fra tysk side krævede man butikkerne genåbnet og flagene taget ned, ellers ville der blive indført belejringstilstand i byen. Handelsstandsforeningens bestyrelse, der var samlet til møde i de afgørende timer, afslog at rette sig efter kravet. Tyskerne måtte bøje sig.

K.F.

Oversigt over årsskrifter og periodica

udgivet af lokalhistoriske foreninger og arkiver i Sønderjylland 1983/84.

Bedsted

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie. Samlet, bearbejdet og udgivet af Henning Haugaard.

Nr. 6. December 1983. Indhold: Et skolebillede – Pastoratets segl og dets betydning – Præsterne ved Bedsted kirke – Præstekaldets indtægter i 1860 – Præstevalg i 1700-tallet – Husbesidderne i Bedsted omkring 1910 – Krigsfangelejren ved Øster Terp 1915–19 – Grænsen mellem konge- og hertugdømmet – Historien om Marcus Marquardsen – To bronzeøksefund – Ordspil om Hellevad, Klovtoft, Bedsted – Sag om præsten Gunge.

Tillæg til nr. 6. December 1983. Indhold: Brorson-slægten – Nicolaj Brorsons kaldelse til præst i Bedsted – Brorsons egen udlægning af hverdagen – Skrift om Anne Christine Brorsons død og begravelse – Et møde mellem Brorson og Spangenberg – Striden mellem Brorson og provst Kock – Brorsons afsked med menigheden i Bedsted 1735 – Nicolaj Brorsons besøg i Bedsted 1739 – Aagaards beskrivelse af Brorson ca. 1825 – Barfoeds roman om »Det rare Treklover«.

Nr. 7. Marts 1984. Indhold: Da Gustav Kaiser kom med tog til Bedsted – Aabenraa Amts Jernbaner 1901–26 – Andre navne for »æ toch«, og hvad det sagde! – Amtsbanens stationer – Historie om Peter Høeck – En strækarbejder ved amtsbanen fortæller – Militærbanen Øster Terp-Branderup 1916–19 – Russiske krigsfanger, der aldrig vendte tilbage – Færdselsvejene i sognet – Postvæsenet – Ginegård – Fire nybyggerfamilier i Øster Terp 1964.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Henning Haugaard, Binderup Villavej 2, 6091 Bjert.

Bov

Fra Bov Museum.

Udgivet af Historisk Forening for Visherred.

Årgang 6. 1983. Indhold: H. H. Bang: Foreningen – Karlo Berkjær Christensen: Holbøl Forsamlingshus. Landbohjemmet – Nis P. Nielsen: Hvad en generation kan opleve. Kollund Østerskov 1912–1940 – Steen Wulff Andersen og Per Ethelberg: Kæmpesten.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Thorvald Larsen, Østerløkke 13, 6330 Padborg. Telf. 67 19 14.

Ensted

Aarskrift.

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

1983-84. Indhold: Et boel. En gård ca. 1800 – Fra gamle aftægtskontrakter – Taterne – En lille kort beretning om mit hjem i Styrptom – Om degneembedet i Ensted – Egnen omkring Stubbæk. Efterslet.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Caroline Walborg Schmidt, Røllum Bygade 41, 6200 Aabenraa. Telf. 66 31 27.

Felsted

Historisk Årbog For Felsted Sogn.

Udgivet af Historisk Forening For Felsted Sogn.

Nr. 1. 1983. Indhold: Ib Andersen: Jørgen Iversen, Felsted sogns første lokalhistoriker – Jørgen Iversen: Af en drengs minder fra 48 – Hans Jørgen Thomsen: Kroer i Felsted sogn – Peter Petersen: Da bønderne brændte tegl – Jørgen Tomzak: Krusmølle og Felsbækmølle – Ib Andersen: En gammel kontrakt fra landsbyen Kiding – Peter Petersen: De stejle og stædige sønderjyder – Urban Schrøder: Sanct Dionysius – Felsted kirkes og sogns skytshelgen – Jørgen Tomzak: Historisk Forening For Felsted Sogn. Foreningens start.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Felstedmark, 6200 Aabenraa. Telf. 68 51 19.

Gråsten

Historisk Forening For Gråsten By og Egn.

1983. Indhold: Annemarie Munk Hansen: Barn og ung i Rinkenæs – Fiskeri – Interessentselskabet – Kosak-vinter i Gråsten – Fra Kværs sogn – Glimt fra 1982.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten. Telf. 65 82 44.

Kliplev

Fra Kliplev sogn.

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Kliplev sogn.

1983. Indhold: Jørgen Hansen: Den befolknings- og bebyggelsesmæssige udvikling i Kliplev og nærmeste omegn – Jørgen Hansen: Mørks kro og dens beboere gennem 250 år – Jørgen Hansen: Slægten omkring Carstensens kro – P.M.Petersen: En regnskabsbog fra Søgaard 1744 – Jørgen Hansen: Fra Kliplev sogns fattigprotokol – Marie Philipsen: Andreas Petersen, Bremsmaj – Jørgen Hansen: Den sidste henrettelse – Fra Bjergskov Skole. Jørgen Hansen: en ansøgning anno 1817. M. Philipsen: Lærerkår i gamle dage. P.M.Petersen: Den første skoledag af J.K.Basse – M. Philipsen: En hjemmedåb i 1710 af P.H.Moos – J.H.: Da vildgæssene fløj med skrædderen.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Børge Diemer, Bjerndrupvej 36, Bjerndrup, 6200 Aabenraa. Telf. 64 44 66.

Løjt

Det gamle Løjt.

Udgivet af Løjt Sogns lokalhistoriske forening.

Nr. 6. 1983. Indhold: Udsnit af Caspar Dankwerths atlas 1652 – Bent Rosenkilde Nielsen: Jes Tofts djunkefart over Stillehavet – Petrea Schmidt: »No rumle vi a te Børs« – Marcus Lauesen: Løjt Land – Sophie Berg: En del nyttige råd, »som visseligen hjælper« – Hans M. Krag: Mit levnedsløb – Mads Lildholdt: To bindebrev – Karl Lildholdt: En kæntringsulykke ved Agersø – Petrea Schmidt: Mett Marie Bødker – H.P. Wilhelmsen: Historien om et forlis – Jes M. Holdt: I »æ gloend gaf« og i »Kanaans Land« – Grethel Lildholdt: Sømandsbrev fra Taivanfoo – Jens Bruun: Jes Jessens malerier i Løjt Kirke – Sophie Berg: Betroede naboen alt – F.H. Lassen: Løjt kro – Povl Reuter Jespersen: Fuldskipet »Canton's« skæbne – Petrea Schmidt: Boel, smedekone og sypige i Løjt – H.H. Toft: En journalists skildring af Løjt sogn – Anne Bundesen: Mit barndoms »goi nabolav« – Urban Schrøder: Lille Laue fra Stollig og hans skrivhæfte – Troels Fink: Den ældste udskiftning i Danmark – Jes M. Holdt: En kirkebog med storpolitik – Mads Lildholdt: Genforeningsstenen – Petrea Schmidt: Brev fra frk. Grønnebæk – Bent Thomsen: Huse, der er forsvundet.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til M.J. Lildholdt, Barsøvej 89, Løjt Kirkeby, 6200 Aabenraa. Telf. 66 73 83.

Rødding

Historisk årbog for Rødding kommune.

Udgivet af Rødding bibliotek.

1983. Indhold: Hans Falkenberg: Erindringer fra Jels før den 1. verdenskrig – Margrethe Schmidt: På en gård ved Øster Lindet under den 1. verdenskrig – Niels H. Kragh Nielsen: Møller på Rødding-egnen – Lokalhistorisk forening og udvalg i Rødding kommune.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til N.H. Kragh Nielsen, Rødding bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding. Telf. 84 12 88.

Sottrup

Årsskrift for Sottrup Sogn.

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Sottrup sogn.

1983. Indhold: Jens K. Lampe: Rids af Sottrup skoles historie – Rigmor Petersen: Minder fra min barndom og oplevelser i Snogbæk skole – Inge Adriansen: Sandbjerg-kogebogen – om et usædvanligt fund i Sottrup kirke – Olav Bonefeld: Kirkeskipet i Sottrup kirke – og historien omkring det – Jørgen Paulsen: Bidrag til Sottrup sogns landbohistorie i 1700-årene II – Laurids Nielsen: Tiden som præst i Sottrup 1940–76 – Christian Jessen: Et husmandshjem i tyverne – Frida Lyck: Skovfogderne i Sottrupskov – Peter Michelsen: Snogbæk Jagtforening gennem 50 år – Dinne Aagesen Aamand: Lei slægtsbogen – Kirsten Dall: Året der gik.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Olav Bonefeld, V. Snogbæk 33, 6400 Sønderborg. Telf. 46 71 36.

Varnæs

Varnæs Birk.

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening.

Nr. 9. 1984. Indhold: Hans Chr.Rasmussen: Alene juleaften i fjendeland sammen med bulgarske soldater – Frederik Hattesen: Den stolte tyske flådes endeligt – Peter M.Agertoft: Frits Clausen – Ib Andersen: Hejmdal 1910–11 – Ib Andersen: De gamle slægtsbol i Varnæs – Urban Schrøder: Hvad junker Vigge-sagnet afslører om vort sogns ældste historie – Henning Wollsen: Erin dringer fra Varnæs i tiden op til og under første verdenskrig – Peter Petersen: Venderoverfaldet på Varnæskøbing – Jes Chr.Clausen: Varnæs Birks Borger forening 1982–83.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Arne Videbæk, Lærkevej 1, Varnæs, 6200 Aabenraa. Telf. 68 05 72.

Ib Andersen

Noter og nyt

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1983

Året 1983 blev præget af, at landsarkivet den 2. juni 1983 kunne fejre 50 års jubilæum for ibrugtagningen af den gamle arkivbygning. Selve dagen blev fejret med en festlighed, som blev indledt med koncert af regimentsmusikken foran indgangen til landsarkivet. Foruden en repræsentant fra Kulturministeriet deltog en række lokale embedsmænd, lokalpolitikere samt fagfæller fra museer og historiske organisationer i Nordslesvig. Arkivvæsenet var repræsenteret af rigsarkiver Vagn Dybdahl, hovedsamarbejdsudvalgets medlemmer samt lands- og overarkivarene. Specielt indbudt var fru Marie Juhl, der var ansat ved landsarkivet fra juni 1933, fru Gribsvad og fhv. landsarkivar Peter Kr.Iversen med frue. Formiddagens hovedbegivenhed var professor Troels Finks forelæsning om landsarkivets betydning for udforskningen af Sønderjyllands historie. Til udsendelse ved jubilæet havde arkivar Lars N.Henningsen udarbejdet en kildevejledning vedrørende ejendoms historie i Nordslesvig, og i forbindelse hermed var arrangeret en udstilling af originalarkivalier. I radioen, først lokalradioen senere program 1, markeredes jubilæet ved en 3 kvarters udsendelse »Historiens vingesus«. Blandt de modtagne gaver kan nævnes midler til udgivelse af en kortfattet vejledning om landsarkivet (Sønderjyllands amtsskuffe) og til en lysbilledserie (Historisk Samfund).

Jubilæet afsluttedes med »åbent hus« lørdag og søndag, hvor over 100 personer benyttede lejligheden til at se arkivet, hvorved landsarkivet opnåede et af sine primære formål med at fejre jubilæet, nemlig at markere sig i befolkningens bevidsthed som en udadvendt forskningsinstitution.

Besøgmæssigt satte året 1983 ny rekord med 3.816 besøgende eller 149 mere end året før, hvorimod ekspeditionstallet til læsesalen igen var faldende takket være opstilling af yderligere et antal kopier af kirkebøger og af folketællingen 1855.

Udlån til administration er steget kraftigt, nemlig fra 123 til 209 enheder, udlånet til andre er faldet fra 92 til 77 enheder. Sidstnævnte tal modsvares af et indlån fra andre arkiver til forskere på landsarkivets læsesal på 81 enheder. Øget arbejdsbyrde har det stigende antal tilførsler og rettelser i kirkebøger og personregistre givet, nemlig 992 mod 888 i 1982. Også arbejdet på værkstedet udviser stigning. Kopieringsarbejdet har været præget af den store bundne opgave med kirkebogskopiering, og det har derfor været nødvendigt at begrænse kopiering til private. En fortsættelse af xerokopieringen for lokalhistoriske arkiver har af økonomiske grunde måttet udsættes.

Årets tilvækst har været 128 meter fordelt med 2/3 på aflevering og 1/3 på gaver, hvilket viser den betydelige interesse private glædeligvis har lagt for dagen med hensyn til aflevering af private person- og foreningsarkiver. Her er særlig grund til at nævne en stor aflevering af Skoleforeningens arkiv, som blev aftalt med sekretær Niels Gotthardsen inden dennes død. Det kan også nævnes, at der er indkommet en række DSK-arkiver, og at landsarkivet lægger stor vægt på at indsamle disse, medens de sidste dansksindede sønderjyske

krigsdeltagere fra 1. verdenskrig endnu er i live. Blandt de større private arkiver kan nævnes historikeren Gottlieb Japsens samlinger og blandt virksomhedsarkiverne Aabenraa rederi 1922–1970. En særlig historie har Sønderborg Skibsværfts arkiv, som landsarkivet i sidste øjeblik måtte redde efter firmaets ophør.

Med hensyn til afleveringer fra embeder følger landsarkivet en fast turnus, således at alle embeder bliver taget op til overvejelse inden for en 5 års periode. Blandt de embeder, der i 1983 blev taget under behandling, var statsskovvæsenet og toldvæsenet. For toldvæsenets vedkommende har landsarkivaren været medlem af en arbejdsgruppe, der på landsbasis har gennemgået toldvæsenets forretningsgang og udarbejdet kassationsbestemmelser, således at kun de vigtigste 10% af toldvæsenets papirer bevares og afleveres til landsarkivet.

I en del af det forløbne år har en af landsarkivets medarbejdere, arkivar Lars N. Henningsen, haft orlov til videnskabeligt arbejde. I hans sted har arkivar Klaus Egeberg været ansat siden 1. september 1983. Som et led i det nordiske arkivsamarbejde gjorde arkivar Kjell Hofmann fra landsarkivet i Östersund, Sverige, i november måned 1983 tjeneste på landsarkivet, hvilket gav anledning til livlig udveksling af synspunkter og erfaringer. Endelig kan det nævnes, at samarbejdet med den nordelbiske landkirkes arkiv i Kiel er fortsat med henblik på udveksling af kopier af kirkebøger fra sognene langs den nuværende grænse.

Hans H. Worsøe.

Ved jubilæumsfestligheden overrakte formanden for amtets kulturudvalg Dyche Hoff amtets gave til landsarkivaren.

Historiske Samlinger for Sønderjylland, 1983.

Lokalbibliografien: Et forsøg på at få arbejdet påbegyndt ved hjælp af arbejdsløse bibliotekarer mislykkedes, idet der ikke i landsdelen fandtes langtidsledige bibliotekarer. Man fortsætter bestræbelserne for at få arbejdet igangsat.

Båndsamlingen: Denne er i årets løb øget med 25 bånd. Der er overspillet 6 bånd til brug for andre, og en del bånd er aflyttet på stedet. 12 bånd har været udlånt til Radio Syd.

I samarbejde med Sanghistorisk Arkiv ved Århus Universitet er der på dette udarbejdet et kartotek over Karl Clausens originale optagelser af sange i Sønderjylland. Foruden Karl Clausens båndsamling findes en betydelig samling af trykte og utrykte viser, sange og noder. Denne musikalske samling udvides stadig, sidst af Aage Primdals kompositioner og optegnelser vedrørende hans musikalske virksomhed.

*Fra Historiske Samlingers
billedsamling:*

*Pastor Christian Schwensen,
f. 16.11.1764, d. 26.11.1845.*

Præst i Hørup 1795–1845.

Blandt de billeder af biskop Jørgen Hansens slægt, som er i overingeniør C. C. Zittings besiddelse, er der også to velbevarede tegninger af Jørgen Hansens svigerforældre, sognepræst i Hørup Christian Schwensen (1764–1845) og Lucie, født Jensen (1774–1809). Chr. Schwensen var en af de fremtrædende præster, der 1841 blev udnævnt til konsistorialråd, og som havde været medudgiver af en betænkning om ritualsangen i Als Sdr. Herred. Efter hans død blev nogle af ham indsamlede gamle bønner og sange udgivet.

Billedsamlingen: Den vigtigste aflevering er 7 albums, der har tilhørt fru Thoma Jacobsen, f. Fischer, Åbenrå, og som er afleveret af datteren, fru boghandler P.N.Andresen. Disse albums indeholder mange ældre portrætter fra fremtrædende slægter i og uden for landsdelen. Af andre betydningsfulde afleveringer kan nævnes et stort billedalbum fra Hejmdals redaktionsarkiv. Det er afleveret af landsretssagfører Lorenz Tofft. Endvidere kan nævnes, at amtsrådsmedlem Helge Jacobsen har afleveret 50 fotos af personer fra Bov og Åbenrå, og at kontorchef K.D.Rossen, Rungsted har afleveret 27 ældre billeder fra Tønder, medens fuldmægtig Faaborg, Åbenrå har fortsat afleveringen af billeder, der viser ændringer i det åbenråske gadebillede. Vigtige nyerehvertelser er opnået ved affotografering af 59 billeder, der tilhører overingeniør C. C. Zitting, Ekenäs, Finland, og som vedrører biskop Jørgen Hansen og hans slægt. Der er også taget 209 kopier af Karen Bagge Hansens negativsamling af gårde og huse i Sillerup, Fjelstrup sogn. Takket være et tilskud fra H.P.Hanssens Mindefond er kopiering af de i de to sidste årsberetninger omtalte Schack'ske plader påbegyndt. Mikrofilmingen af den Sundbøl'ske pladesamling omfattende 2500 billeder af sønderjyske gårde og huse taget i 1920'erne er afsluttet, og dermed er billedsamlingen i 1983 ialt øget med ca. 5000 stk. Benyttelsen af billedsamlingen er voksende. I 1983 har 65 personer set på ca. 3150 billeder. Der har været et udlån til andre samlinger og institutioner samt af dubletter til private på 227 stk., 1 æske billeder og 2 film.

Jens Ravn Jensen har taget sig af den tekniske side ved overspilning af bånd og affotografering af billeder. Han har endvidere registreret de nytilkomne bånd. Fru Birthe Wiwe har registreret billeder og deltaget i ekspeditionen.

Peter Kr.Iversen.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1983

1983 har været et spændende og godt arbejdsår med mange krævende opgaver.

Studieafdelingens leder, der er medlem af hovedkomitéen for kildeskriftrækken om den dansk-tyske grænseregions historie, har siden 1974 deltaget i en lang række dansk-tyske redaktionsmøder, som engang skal resultere i en kildesamling med særligt interessante »knudepunkter« i de tysk-danske relationer efter 1800. Den 22. april 1983 udkom »Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie II: Påskeblæsten 1933«. Kildehæftet blev udarbejdet af tidligere stipendiat ved Studieafdelingen lic.phil. Carsten Mogensen og Peter Hopp.

Flensborg by fejrer sit 700-års-jubilæum i 1984. I den anledning skal der udgives et festskrift. Studieafdelingens leder, der er medlem af festskriftredaktionen, har i løbet af efteråret 1983 oversat og redigeret tre danske bidrag til denne jubilæumsbog, deriblandt et manuskript af museumsinspektør Ole Ventegodt, tidl. stipendiat ved Studieafdelingen. Desuden skriver bibliotekslektoren en afhandling om »Den danske Menighed i Flensborg« til festskriftet.

Cand.phil. Bjørn Rosengreen, stipendiat 1974-75 og 1977-80, har afleveret et omfangsrigt manuskript med titlen »Stat, parti og provins. Træk af den politiske udvikling i Slesvig-Holsten 1925-35«. Fremstillingen bygger på et råmanuskript, som B.Rosengreen afsluttede i juni 1980. Afhandlingen skal gøres trykklar i løbet af 1984.

Lærer Nils Vollertsen, stipendiat fra juli 1981 til maj 1983, har tilendebragt

sit arbejde med »Striden om Sli-silden 1805–1935«. Hans manuskript er blevet arkiveret.

Cand.mag. Bjørn Poulsen tiltrådte sit stipendium her 1. februar 1983. Hans emne er »Sydslesvigs bebyggelse i middelalderen«. Formålet med hans undersøgelse er at belyse bebyggelsen, erhvervsstrukturen, de økonomiske forhold og socialstrukturen i Sydslesvig i 1400-tallet, dog uden fast grænse nordpå. De første resultater viser, at der så tidligt som i middelalderen fandtes en meget differentieret bondestand i Sydslesvig. B.Poulsens artikel »Den slesvigske bonde i 1400-tallet« (i: Slesvigland 1984, s. 15ff) gengiver visse af de spørgsmål, der skal tages op i den endelige afhandling.

Arkivar Lars N.Henningsen, der tiltrådte sit stipendium den 1. september 1983, vil skrive om »Familien Otte i Egernførde 1695–1760«. Han har allerede gennemgået et betydeligt materiale i de gottorpske hertugers, det tyske kanceliis, rentekammerets, statholderens, landrettens og overrettens arkiver samt andet nyt kildemateriale. L.Henningsens mål er et tegne et billede af menneskene bag Otte-familiens firma og mange fabrikker.

Bibliotekslektoren har udover stipendiaternes, enkelte tyske studenters og doktoranders vejledning samt redaktionsarbejde med Studiefdelingens udgivelser holdt 6 foredrag på dansk og på tysk og skrevet enkelte boganmeldelser. Artikelserien om bondeurolighederne i Sydslesvig i 1920'erne (i: Slesvigland 1983, nr. 1–8) blev afsluttet. Desuden forfattede han en tidstavle på over 50 sider til F.Wingenders bog »Mit danske liv«. Indsamlingen af kildestof til manuskriptet »Den danske Menighed i Flensborg« er næsten afsluttet.

Den 15. november 1983 udkom Franz Wingenders erindringsbog: »Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920–1950«. Denne skildring af et dansk liv, der i Flensborg måtte føres på de tyske omgivers præmisser, har fået en meget god modtagelse i både dansk og tysk dagspresse. Salgstallene røber, at bogen allerede nu har fundet ud til en bred læserkreds.

Det afsnit af F.Wingenders erindringer, der omfatter anden verdenskrig, vil udkomme tidligt på efteråret 1984.

Desuden er redaktionen af det 3. bind sydslesvigske barndoms- og ungdoms-erindringer i fuld gang.

En række danske og tyske studerende og historikere har igen trukket på Studiefdelingens gode muligheder for adgang til information gennem Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Johann Runge

Institut for Grænseregionsforskning, 1983.

Igen i 1983 er aktiviteten blevet øget væsentligt på Institut for grænseregionsforskning. Takket være tilskud i form af kontraktforskning har det været muligt at sætte nye projekter igang og intensivere arbejdet med flere af de gamle. Hermed har der også været grundlag for at øge medarbejderstaben.

Det er specielt arbejdet med den regionaløkonomiske model for Sønderjylland – kaldet SØREN, og de herved forbundne projekter, som er blevet styrket ressourcemæssigt og mandskabsmæssigt. I forbindelse med dette arbejde blev der i 1983 bl.a. foretaget undersøgelser af de sønderjyske erhvervssammenhænge, udbudet af arbejdskraften og dennes fleksibilitet samt af de regionale

beskæftigelsesforanstaltninger. Hertil kommer udarbejdelse af kortsigtsprognoser for den regionale konjunkturudvikling i Sønderjylland og en undersøgelse af de regionale effekter i landsdelen af en fast Storebæltsforbindelse.

Inden for uddannelsesforskningen er undersøgelsen af de unges uddannelsesvalg samt arbejdskraftens fordeling på uddannelsen og de hermed forbundne beskæftigelsesmuligheder blevet fortsat. Det samme gælder også projekterne om detailhandlen, den offentlige sektors regionale betydning, folkesangen i Sønderjylland, mødet mellem sprogene og det tyske mindretals historie. Nye er derimod to projekter om TV-Syd og tyendets levevilkår i forrige århundrede. Førstnævnte er et led i Danmarks Radios 2-årige forsøg med regionalt TV i Syd- og Sønderjylland, mens sidstnævnte udføres i samarbejde med arkivar Jørgen Witte, Landsarkivet i Aabenraa.

I 1983 udsendte instituttet to bøger om folkesangen i Sønderjylland. Den ene var et visehæfte med tilhørende kassettebånd, mens den anden er en afhandling, der belyser forskellige sider af sangtraditionerne i Sønderjylland. I samarbejde med Institut für regionale Forschung und Information i Flensborg udgav Instituttet endvidere en tosproget kildesamling om den såkaldte »påskeblæst« i 1933. Her skildres den uro, som opstod på begge sider af den dansk-tyske grænse i kølvandet på den nazistiske magtovertagelse i Tyskland.

Inden for serien af arbejdsrapporter er der udsendt publikationer om detail- og engroshandel, erhvervenes uddannelsesprofil, kønsroller og uddannelsesvalg samt det offentlige og beskæftigelsen i Sønderjylland. Tilsvarende er der inden for serien af modelrapporter udsendt 4 publikationer, hvoraf to omhandler arbejdskraftefterspørgslen og de to sidste er af en mere teknisk modelmæssig karakter. Endelig er der igen i 1983 udsendt 3 numre af instituttets lille tidsskrift PLUK, som i en kortfattet form orienterer om forskning i eller om Sønderjylland.

Foruden forsknings- og udgivervirksomheden har instituttets personale også været engageret i mange andre aktiviteter. Instituttet har således været repræsenteret ved adskillige konferencer om grænseregionernes problemer. Flere af disse konferencer er blevet afholdt i instituttets bygning på Kalvø. Til glæde for en bredere kreds af interesserede blev der også her i det forløbne år afholdt et arrangement om folkesangen i Sønderjylland.

I 1983 blev der truffet beslutning om at flytte instituttet fra Folkehjem til Arbejdstilsynets hidtidige bygning i Persillegade 6. Flytningen, som finder sted maj 1984, er nødvendiggjort af de hidtidige store pladsproblemer, der har bevirket en spredning af instituttets virksomhed til flere forskellige bygninger. Ved flytningen til Persillegade skulle alt nu kunne samles under et tag.

»Herefter har instituttet ingen udvidelsesplaner. Ambitionen er at konsolidere aktiviteterne og et forskningsmiljø af høj kvalitet«.

Henrik Becker-Christensen

Museer

Haderslev Museum

I forhold til tidligere år var udgravningssæsonen 1983 kun i mindre grad præget af nødudgravninger. Selv om anlægsaktiviteten stadig er lav, er det ikke fordi, der mangler opgaver. Hvert år graves der nogle få cm af de ca

Vraget af en 1600-tals båd under udgravning i Slivsvø v/Hoptrup.

3-4000 sønderjyske gravhøje, der ligger i dyrket mark, og der skal ikke gå mange år, før højene er forhenværende. Ja, mange er idag allerede helt udjævnede. Ifølge Naturfredningslovens gode intentioner skal alle fortidsminder, der trues af ødelæggelse, undersøges, så man i det mindste kan få videnskabeligt udbytte af dem. Men Rigsantikvaren, som ifølge loven skal betale for udgravningerne, har haft så få midler til rådighed, at kun en brøkdel af de mest nødvendige udgravninger har kunnet gennemføres. Vi må desværre tit se fortidsminder langsomt gå til uden at kunne gribe ind.

Men trods alle gebrækkeligheder har der i det forløbne år været mange spændende udgravninger på programmet: undersøgelsen af rensdyrjægerbopladsen ved Jels blev afsluttet på fornem vis med, at der dukkede en ny, næsten samtidig boplads op. Fra en noget senere tid har vi et stort usædvanligt gravanlæg, som blev udgravet ved stenalderbopladsen i Harreby (Rødning Kommune). Fra tiden lige efter Kr.f. kan fremhæves en stor urnegravplads ved Frørup og fra sidste del af jernalderen stammer den omfangsrige Enderupskovgravplads samt årets mediebegivenhed – det 195 gr tunge guldfund fra Anslet Hage, nord for Haderslev. Slutningen af det arkæologiske spektrum er repræsenteret af en mindre klinkbygget båd fra 1600-tallet, udgravet i Slivsvø ved Hoptrup.

Endvidere har der i 1983 været gennemført undersøgelser af bebyggelsen i Nordslesvig i den ældre bronzealder, af oldtidsfund fra Løjt land samt af jernalderfund i Vadehavsregionen. Sidstnævnte, der er en delundersøgelse under det fælles amtsslige »Vadehavsprojekt«, har til formål at registrere jernalderbebyggelsen i området med henblik på at klarlægge, hvordan og i hvilket omfang marsken har været udnyttet i jernalderen.

Der har desuden i årets løb været gennemført 2 større etnologiske undersøgelser. I samarbejde med Forskningsprojektet »Industriens Bygninger og Boliger« er der foretaget en registrering og gennemfotografering af ældre industribygninger i Haderslev by og i Gl. Haderslev amt. Endvidere er Torning gamle smedie ved Christiansfeld gennemregistreret og opmålt med henblik på en flytning af bygningen til Frilandsmuseet.

Museets største tilvækst af genstande er som sædvanligt kommet fra de arkæologiske udgravninger, men også i 1983 er der indgået en lang række gaver til den lokalhistoriske samling. Blandt disse skal især nævnes et klunketids

Bo Madsen, Randers, demonstrerer flinthugning på Haderslev Museum i efterårsferien 1983.

møblement, som stammer fra Sdr. Vilstrup, en større samling tekstiler fra Haderslev, samt et karetmagerværksted fra Over Jerstal.

Konserveringsarbejdet har i lighed med tidligere år været koncentreret om genstande, der er kommet direkte fra udgravningerne. Af disse skal især nævnes en række fine metalsmykker fra vikingegravpladsen Træhede (Bevtoft sogn) samt fra jernaldergravpladserne Frørup og Enderupskov. Desuden er der løbende behandlet genstande til brug i museets udstillinger. Endvidere skal det nævnes, at der er ydet konserveringsfaglig bistand til amtets øvrige museer.

Udstillingsarbejdet og det øvrige formidlingsarbejde er fortsat den del af museets virksomhed, der beslaglægger de største ressourcer. I 1983 blev der afholdt 10 særudstillinger, som sædvanlig med en meget stor emnemæssig spredning. At museet fortsat kan holde dette høje aktivitetsniveau skyldes for en stor del et godt og konstruktivt samarbejde med Haderslev Kunstforening, som tegner sig for ikke mindre end 5 af årets udstillinger.

Årets samlede besøgstal var ca 25.000 eller omtrent det samme som i 1982. Det største besøgstal fik sommerudstillingen »Ikonernes Verden«, som var arrangeret i samarbejde med Museet Holmen, Løgumkloster, men også »Glas fra Holmegård«, og »Vinden og Møllerne« havde meget fin tilslutning.

I den permanente udstilling er arbejdet støt gået fremad. Der er i årets løb lavet adskillige ændringer og forbedringer; bl.a. kan nævnes indretningen af montrer om vikingetiden og middelalderen samt opsætning af et karetmagerværksted i Ridehuset.

Snart sagt traditionen tro arrangeredes i efterårsferien en lang række aktiviteter specielt rettet mod børn, ligesom der første søndag i december blev afholdt det årlige, velbesøgte julemarked. Herudover har der været en stribe andre arrangementer af vidt forskellig karakter: foredrag, studiekredse, koncerter, folkedanseropvisning, demonstration af husflidsarbejde m.v. Desuden har der været arrangeret flere mindre udstillinger udenfor museet, og som sædvanlig har museets medarbejdere flittigt været benyttet som foredragsholdere rundt omkring i landsdelen. I en tid, hvor publikums bevægelighed er mindre som følge af de høje transportomkostninger, er det vigtigt for museet at få lejlighed til på denne måde at komme ud.

Steen Wulff Andersen

Aabenraa Museum

Nyheder i Museets drift

Efter sidste års grundige overvejelser af, hvilke muligheder der var for at give museet bedre pladsforhold, enten ved flytning eller ved nybyggeri, så blev 1983 året, hvor betingelserne for museets videre arbejde faldt på plads. Det gælder ikke alene bygningen, men også personalesammensætningen.

Da bestyrelsen tidligt på året måtte indstille sig på, at de politiske muligheder for nybyggeri blev skubbet længere og længere ud i en uvis fremtid, besluttede man at få det bedst mulige ud af de givne rammer. Den kustodebolig, der året før var blevet ledig, kunne omdannes til at give det udstillingsareal, som man havde haft planer om at tilbygge i 1977-78, men opgav dengang. Et foreløbigt åndehul kunne sikres uden dog at løse andre følelige savn af magasinplads og plads til undervisning, foredrag o.lign. Efter omhyggeligt forarbejde fik man puslespillet af funktioner til at gå op, så bygningen fra 1937 kan udnyttes

Forhus og fabriksbygning til Dansk Glødelampefabrik fotograferet under registreringen af ældre industrier i Aabenraa. Billederne viser, at bygningerne i Nygade er et af de mest intakte og bevarelsesværdige eksempler i byen. De blev opført 1865-66 til Tonderings store garveri og blev efter til- og ombygning af produktionsfløjen ændret til glødelampefabrik i 1930.

bedst muligt, og derefter kunne en langsigtet plan for nyopstilling af den faste udstilling lægges.

På grund af besparelserne på de offentlige udgifter kunne der imidlertid ikke opnås en regulær anlægsbevilling, men som følge af en revision af museumsloven fik et flertal af landets museer reguleret sit statstilskud, så det nåede op på det lovmæssige. I 1983 fik Aabenraa Museum således ekstra 216.000 kr. fra staten, der blev anvendt til ombygning, hvorimod det regulerede

starttilskud er inddraget til kommunale besparelser i 1984. Forudsætningen for at ombygningen overhovedet kan gennemføres er derfor, at arbejdskraften i vidt omfang ydes af langtidsledige, og at arbejdet udstykses over halvandet til to år. I den periode vil væsentlige dele af samlingen bl.a. om Jomfru Fanny, laugsvæsenet og sølv være borte fra udstillingen, ligesom den forestående nyopstilling vil give midlertidige mangler.

I 1983 er arbejdsrum og kontorer flyttet fra den efterhånden alt for lille skurvogn til tre rum i stueetagen af hovedbygningen. Her ligger de lige bag kiosks- og billetsalg, hvorved forbindelsen til publikum er blevet meget tættere, ligesom adgangen til værksted og magasin i kælderen er blevet lettere. Skurvognen er omdannet til en enkel »skolestue«.

Hen mod årets slutning blev ved siden af bygningen den anden hovedbetingelse for museets virke personalesammensætningen nydannet. Baggrunden var, at flere stillinger ved et uforudseeligt sammentræf var blevet ledige næsten samtidigt. Her må i sær fremhæves, at museets kustode fru Margrethe Callesen, bl.a. af helbredsmæssige grunde ønskede at trække sig tilbage. Hun havde på enestående måde præget museet med hele sit engagement i åbenråegnens særprægede historie og forstået at formidle den på en både god og folkelig måde. Dette tab gjorde, at museets få normerede stillinger måtte ændres, så folk med en mere specialiseret uddannelse kunne ansættes. På halvtid er ansat en museumspædagog, Helle Denckert, en teknisk assistent, Eskild Beck, der af fag både er konserveringstekniker og grafiker, samt på heltid museets sekretær og den første publikum møder, Connie Christiansen. Sammen med museets leder udgør de det faste personale.

Udstillinger og anden formidling

Trods det at året var præget af personalemangel, idet flere stillinger var ubesatte, lykkedes det med hjælp udefra at gennemføre det sædvanlige udbud af særudstillinger m.m.

I marts måned afløste en kulturhistorisk udstilling »Vinden og møllerne« fra Langelands Museum, forrige års store særudstilling om Jomfru Fanny. Både den, og især sommerudstillingen i serien »Søkortenes verden« kunne suppleres med bidrag fra museets samlinger. Denne sidste var et led i et omfattende samarbejde mellem danske og nordtyske museer på den ene side og SAS' kortsamling samt andre bidragydere fra erhvervslivet på den anden. Særligt var det interessant, at museets samling af navigationsudstyr, og genstande som barktæpper, fantastiske bemalede træskæringer og fotoalbums fra Sydhavsøerne på udstillingen blev sat ind i en ramme, hvor opdagelsesrejser og søkorttegnning var kædet sammen.

I forbindelse med indvielsen af Aabenraa havns nye kaj åbnede museet tre nye udstillinger; en historisk fremstilling af havnen, dens form og de mange funktioner som trælast, fiskeri, værfter, vinterhavn og fritidsfornejelse, der har fundet sted her. Videre blev det første skridt i nyopstillingen af den permanente udstilling, en beskeden museumscafé, taget. Den er indrettet med støbejernsinventar fra århundredskiftet, som skulle fjernes fra huse i byen. Endelig udstillede Henrik Have tegninger og akvareller samt digte.

Af årets øvrige kunstudstillinger kan nævnes mindeudstillingen for Paul Sørensen og Ise Eggerts seperatudstilling. Begge er lokale kunstnere, der har

udstillet på museet før, og det var især opmuntrende at se den store udvikling, som Ise Eggerts fotos og tekstilkunst afspejlede.

Som led i den lokalhistoriske formidling nåede museet at have den 90 årige sadelmager Fritz Riege siddende og demonstrere sit håndværk i Ringriderdagen. Videre indledtes et samarbejde med Signe Laursen, hvor hun stod for to ugers kniplekursus for børn i sommerferien, der afsluttedes med en udstilling. Samarbejdet medførte, at Signe Laursen i vintersæsonen afholdt AOF's kniplekursus i museets skolestue. I årets løb har to af museets egne særudstillinger været lånt ud. Til »Minimuseet på Kalø« blev de dele af udstillingen om skibsreder Jørgen Bruhn, der vedrørte hans værft på Kalø, uddeponeret, ligesom hele Jomfru Fanny-udstillingen var udlånt til Skive Museum.

Endelig må det fremhæves, at den gode tradition, som fru Callesen havde skabt med »oldemors juletræ« kunne videreføres. Det skete i en let ændret form, hvor museets dygtige langtidsledige håndarbejds lærerinde Hanne Boe fortalte om, sang og gennemgik gamle julelege med børnegrupper.

Undersøgelser og indsamling

Udover forberedelse af to særudstillinger og indhentning af baggrundsoplysninger om de gaver, som museet modtager, så har undersøgelsesvirksomheden været yderst begrænset. I forlængelse af planen for nyopstilling af den faste udstilling er der lavet indledende arkivundersøgelser om de menige søfolk i Aabenraa i søfartens blomstringstid. Til fredningsplanlægningen er der ydet bidrag om de kulturhistoriske interesser i Aabenraa kommune. Den type arbejde, der hviler på både iagttagelser og kulturhistoriske undersøgelser, er en meget væsentlig side af museernes bevarende virksomhed. Under dette hensyn kører også den registrering af ældre industrivirksomheder, som blev foretaget for projektet »Industrialismens Bygninger og Boliger« under det Humanistiske Forskningsråd. Endelig benyttede en ulønnet studerende sadelmagerdemonstrationen til at lave et grundigt interview med Fritz Riege om hans livsforløb og håndværk.

Gaver og erhvervelser

En anden side af museets bevarende arbejde er hjemtagelsen af bygningsinventar, der er ved at forsvinde ved nedrivning. I 1983 betød kommunens årvågenhed og velvilje således, at en stor grønglaseret kakkelovn af meisnerporcelæn blev givet til museet. Den bærer en skibsdækoration, der har passeret godt ind i århundredskiftets kaptajnmiljø. Fra samme hus blev også mere almindelige døre, gelændere, og en udvendig granittrappe erhvervet.

Et problem i den passive gavemodtagelse, der præger museets indsamlingsvirksomhed, er i øvrigt, at gavegiverne er tilbøjelige til at sortere det mindre gode fra, de slidte ting og de ting, der virker gængse. Disse fortæller imidlertid bedre end andet om almindelige menneskers hverdag, og det var derfor et held, at museet ved to store gavemodtagelser i 1983 fik lov til at gribe ind, før ting blev kasseret. Derved sikrede vi bl.a. vasketøjskurve, en zinkbalje, noget køkkentøj og fra et dødsbo bl.a. nogle dragter og tilbehør, der gik tilbage til 1860-70-erne. Disse genstande indkom sammen med de mere iøjnefaldende stykker, som et Peter Nicolajsen portræt, en 1600-tals egekiste og et klaver fra 1880-90-erne.

Ligesom tidligere år er kunstindkøbene især gjort hos kunstnere, der har udstillet på museet. Nævnes kan en stor firben-dekoreret gulvvase af Inger Marie Fruelund, en stofcollage af Ise Eggert, og en oliekriddtegning af Henrik Have.

Birgitte Kragh Rasmussen

Museet på Sønderborg Slot

Slottet

Også i 1983 fortsatte arbejderne ved den nordøstre bastion i forborgsanlægget. Den gang, der har ført under volden ind i bastionens nedre etage, er nu rekonstrueret og forsynet med en kraftig gitterlåge. Denne låge vil i sommersæsonen blive åbnet i museets åbningstid, så det bliver muligt at gå gennem den lange, overdækkede gang ind i bastionen. Her kan man få et indtryk af det rum, der, siden det blev bygget omkring 1525, fungerede dels som ammunitionstdepot, dels som standplads for de 5 kanoner, der stod i de 5 skydeskår. Herfra har man, så længe forborgsanlægget var i brug, kunnet skyde lavt hen over vandet.

Den nærmere udformning af bastionens øverste del er desværre knap så kendt. Ikke engang bastionens oprindelige højde kan fastslås med sikkerhed. En rekonstruktion er derfor både af historiske og af økonomiske grunde opgivet. I stedet er bastionen blevet forsynet med et lavt kegleformet tag til beskyttelse af den indre tårnmur. Samtidig er forborgssystemets anden bastion, den sydøstre, blevet overdækket med jord. Den kommer derved til at fremtræde som en græsklædt forhøjning i den sydlige ende af den vold og mur, der i sin tid kom til at beskytte borgen mod øst, ind mod Sønderborg. Derved er ruinerne af denne bastion beskyttede, til der engang bliver råd til en egentlig udgravning og restaurering og samtidig undgås den knap så pæne indhegning.

Med denne færdiggørelse af anlæggets hovedtræk er også vejforholdene om slottet lagt om. En »ny« tilkørselsvej, der følger den ældre fra 1600- og 1700-tallet, er blevet retableret med adgang over broen til den gamle midteråbning gennem volden. Kørende trafik bliver derved ensrettet med adgang fra øst og med udkørsel ved slottets nordøsthjørne til havnepladsen. Desuden er der lagt en adgang for gående på det sted, hvor den ældste vindebro lå i læ af nordøstbastionen.

Museet

Museets bestyrelse og det fastansatte personale har i årets løb været uændret. Desuden har museet beskæftiget 2 civile værnepligtige, 3 langtidsledige og 2 andre henviste, en ekstra arbejdskraft, der muliggør det aktivitetsniveau, som museet nu gennem nogle år har søgt at fastholde.

Museet fyldte, sammen med Historisk Samfund for Als og Sundeved, i foråret 1983 75 år. Dette er blevet markeret bl.a. med en række særudstillinger, der har medvirket til det gode besøgstal på over 100.000 – for tredje år i træk. Museets aktivitetsniveau har i 1983 ligget i overkanten af det mulige, selv med den nævnte ekstra hjælp.

Selve jubilæumsdagen blev fejret den 12. marts i slottets riddersal med en lang række taler og overrækkelse af gaver.

I tilslutning til jubilæet arrangeredes på museet en dag, hvor alle ansatte

viste frem og forklarede, hver på sit sted i huset. Ikke bare de faste udstillinger, men også værksteder og arkiver blev vist frem for et interesseret publikum, ligesom der blev serveret kaffe og hjemmebagt kage i slotskøkkenet.

På grund af jubilæet var også planlagt et usædvanlig stort antal særudstillinger, fordelt over hele året. December-udstillingen fra 1982, om legetøj, forlængedes ind i februar. Som forsommerudstillingen fulgte derpå en C. W. Eckersberg-udstilling, hvortil der var lånt arbejder fra Statens Museum for Kunst, Den kgl. Kobberstiksamling og fra en privat. Anledningen var 200-året for Eckersbergs fødsel og af samme grund afholdtes også særudstillinger andre steder. I årets løb udlånte museet derfor fra sin efterhånden meget fine Eckerberg-samling billeder til udstillinger på Statens Museum for Kunst, Aarhus Kunstmuseum og Thorvaldsens Museum. Årets store sommerudstilling viste gamle søkort fra Middelhavsområdet. Det var en del af den meget store samling, der ejes af SAS og som nu vistes, fordelt på 10 steder, 5 i det sydlige Danmark og 5 i Nordtyskland. Hvert museum havde fået sit område og p.gr. af den tidligere hyppige sejlads fra Sønderborg til Middelhavet, var dette område tildelt Sønderborg. De smukke kort, der i tid gik fra 1500-tallets slutning til i dag, blev supplerede med talrige billeder og genstande, dels fra museets egne samlinger, dels lånt fra Orlogsmuseet, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Grafisk Museum og fra private. Udstillingen, der var åben fra 1. juli til slutningen af september, var fint besøgt – museets besøgstal var i disse 3 måneder ca. 43,500.

Tildels samtidig med søkortene vistes i gobelinsalen en finsk kunsthåndværksudstilling, »Finsk Form«, der selvfølgelig også bidrog til det gode besøg. I efterårsferien vistes så, i samarbejde med Sønderborg Kunstforening, en række af billedhuggeren Henry Morres grafiske arbejder. I efteråret vistes desuden en vandredstilling om dansk mejeri-brug, fremstillet i anledning af 100-året for det første andelsmejeri.

Endelig åbnede midt i oktober en stor udstilling i anledning af 500-året for Martin Luthers fødsel. Den var oprindeligt arrangeret på Aarhus Universitet og flyttedes derpå til Sønderborg, hvor det blev muligt at supplere den med en østtysk plancheudstilling om Martin Luther.

Foruden særudstillingerne har der i årets løb været flere andre arrangementer. En stor succes blev et besøg af fire kunsthåndværkere, hvor en sølvmed, en keramik og en væver i 8 dage arbejdede i den kulturhistoriske samling, så man så både deres moderne arbejder og museets gamle ting sammen. Det gav liv i rummene og bidrog til det meget store oktober-besøg. Sønderborg Musikforening havde som sædvanlig henlagt 3 koncerter til riddersalen, og i forbindelse med et nordisk kadetstævne i Sønderborg afholdtes kadetbal på slottet. Nyt og spændende var slotsspillene, der opførtes i parken op ad sydturen som et imponerende flot og levende Christian II-spil. Endelig havde Danmarks Radio henlagt en af tre udsendelser »Tøm kommodeskuffen« til slottet.

Der har således været liv og aktivitet på museet i 1983. Det har imidlertid ikke mindsket personalets indsats på andre områder. Skoleomvisninger, kurser, vejledninger, foredrag og besvarelser af mundtlige og skriftlige spørgsmål er gennemført i sædvanligt omfang. Blandt kurserne må nævnes et turistguidekursus med foredrag af I. Adriansen, P. R. Madsen og J. Slettebo. Til Eckers-

berg-, søkort- og Lutherudstillingerne forelå kataloger, men det største publikationsarbejde var udgivelsen af et katalog for hele museet. Det blev udgivet i 4 hæfter og i et samlet bind, som dog først forelå i 1984. Forfattere var Inge Adriansen og J.Slettebo. Begge har desuden publiceret artikler andre steder, således i »Nordslesvigske Museer«, bd. 10, Inge Adriansen om »Forviste fonte« og J.Slettebo om Jeppe Madsen Ohlsens arbejdsmetode. Blandt Inge Adriansens øvrige arbejder kan nævnes en større afhandling om Fjerfuglebilleder i årbogen »Arv og Eje« og et hæfte om »Emnekasser« (sm.m. M. Bro-Jørgensen).

J.Slettebo har leveret en historisk indledning til byfornyelsesplanen for Søndergade-Sdr. Havnegade og har redigeret »Arv og Eje« og »Fra Als og Sundeved«, men er efter 15 år udtrådt af redaktionen for »Fortid og Nutid«.

Det i tidligere nævnte beretninger teglværksprojekt fortsatte i 1983, hvor Inge Adriansen især har deltaget i arbejdsudvalgene vedr. udstilling, vedr. undervisning og vedr. publikationer. Desuden fortsatte materialeindsamlingen, dels af genstande til museet, dels – og især – af oplysninger om benyttelsen af prydtegl i teglværksområdet. Teglværksprojektet har krævet en enorm arbejdsindsats af mange mennesker, men det har været en stor oplevelse at være med og deltagelsen i dette omfattende arbejde har været til stor gevinst for museet. Museet har fortsat sin indsamling af oplysninger om ældre tiders kostforhold, især under 1. verdenskrig og om gamle bygninger i Sønderborg.

Museets samlinger er blevet forøget med talrige gaver og en del indkøb. Den fornemste gave var 12 farvelagte stik over danske og slesvigske-holstenske byer, udgivet 1585 i et værk om europæiske byer af G. Braun og F. Hogenberg. Denne storslåede og kostbare gave blev skænket af fabrikant Mads Clausens fond og den meget smukke indramning bekostedes af byens pengeinstitutter.

De øvrige gaver omfatter talrige teglstensprydelser, der er indkommet i tilknytning til teglværksprojektet, en del legetøj, mange tekstiler og flere uniformer, både militære og civile. Til billedarkivet er skænket en samling glasplader og mange fotografier, herunder et spændende album fra Den internationale Kommission i 1920. Den sjældneste gave er nok en meget fin renaissance-kiste, der er modtaget som testamentarisk gave, og som er blevet opstillet i østre forgemak.

Gaverne er suppleret med enkelte køb til den kulturhistoriske samling, men især med køb til kunstafdelingen. Her er købt malerier af C.A. Jensen og Viggo Kragh Hansen, akvareller af Connie Andersen, W. Birckner og Inger L. Dubois, og raderinger af Marie Lüders Hansen samt to træsnit af Melchior Lorek.

J. Slettebo

Tønder Museum

I slutningen af 1983 påbegyndtes på museet i Tønder en gennemgribende kontrolregistrering af hele museets samling, dels i museets 34 udstillingsrum, dels i magasinerne. På basis af den grundlæggende accessionsfortegnelse og det systematiske kortkatalog anlægges et nyt pladskatalog, også på kort, således at hvert rum så at sige får sit eget kartotek, så det til enhver tid kan kontrolleres, hvilke af museets objekter der befinder sig hvorsomhelst, og i givet fald om noget er fjernet. – Siden museums konsulent Halkjær-Kristensen

i slutningen af 1940'erne gennemgik samlingen, har en så grundig kontrol ikke været foretaget. Undersøgelsen, der forestås af cand.mag. Preben Hansen, forventes afsluttet juni 1985.

I overensstemmelse med Tønder Museums traditioner har også for perioden 1983/1984 betydelige og værdifulde nyanskaffelser af vanlig kunsthåndværksmæssig karakter været det afgørende.

Som en storstilet gave modtog museet fra gårdejer Sven B. Bleeg og frue i Juvre på Rømø i 1983 to af de meget sjældne gobelin-vævede bryllupspuder, der i slutningen af 1600-årene med så stor kunstfærdighed udførtes på øen. Motivet er Ester foran Ahasverus (Xerxes). Efter en kostbar restaurering er puderne udstillede ved museets stue fra Rømø.

Med et betydeligt tilskud fra Konsul Georg og hustru Emma Jorcks Fond kunne anskaffes en fornem cylindrisk sølv-tekande fra 1816 af Tønder-guldsmeden Martin Petersen Hommelhoff, og for egne midler erhvervedes et smukt graveret glas-krus med søvlåg af Tønder-guldsmeden A. C. Boetewadt, dateret 1786.

Fra museets sølvsamling.

*Martin Petersen Hommelhoff
Tønder*

*Anders J. Maler
Skærbæk*

*Andreas Nissen
Tønder*

*Paul Hansen
Tønder*

Af andre nye korpusarbejder kan anføres en stor sukkerbøsse af Paul Hansen I fra 1805 samt to kandisbakker af Andreas Nissen fra 1855 (en gave fra borgmester Hans Carstensen samme år) og A.J. Maler fra Skærbæk.

Endelig er anskaffet to potageskeer og en række spiseskeer til forøgelse af museets sølvsamling, som også er under nyopstilling.

En meget væsentlig nyerhvervelse er et stort oliemaleri af Tønder-maleren Urban Nansen fra 1776. Det var tidligere i Tønder-guldsmeden J. A. Bødewadts besiddelse. Det forestiller en alkymist i sit værksted og er formentlig en kopi efter David Teniers d.Y. (originalen solgtes april 1984 for 200.000 pund i London).

I sommermånederne 1983 vistes SAS-udstillingen »Søkortenes Verden«, hvor museet havde det relevante materiale fra Grønland og Island, som belyste det område, der spillede så stor en rolle for den lokale hvalfangst. Principielt arrangeres ingen udstillinger i Tønder Museums regi, da museet hverken har lokaler til at vise dem i eller personale til at tilrettelægge dem med. Men med støtte af kunstmuseet kan undtagelsesvis foranstalles enkelte kulturhistoriske udstillinger.

Sommeren 1983 maledes porthuset af museets eget personale, og haveanlægget er omsider bragt helt i orden. Efter at amtet har overtaget vedligeholdelsen af slotsmarkeringen på slotsbanken er det værste forfald fjernet, men anlægget er stadig ikke gjort færdig fra fortidsmindeforvaltningens side.

Med stadige forbedringer og nyopstillinger i samlingerne kan Tønder Museum stadig hævde sig som landets smukkeste provinsmuseum, og selv om der generelt var en nedgang i museumsbesøgene i 1983 lå det stadig på en andenplads blandt museerne i Sønderjylland.

Omvendt kan det ikke skjules, at museet for så vidt angår kommunale tilskud er på en klar sidsteplads blandt landsdelens øvrige. Både absolut og i forhold til indbyggertal har den lokale kommune rekord i minimaltilskud, et tilskud, der er så lille, at museet efter den nye museumslov ikke kan oppebære statstilskud. Dette forklarer også, at Tønder Museums lønomkostninger af de samlede lønudgifter inden for det sønderjyske museumsvesen kun udgør godt 4%. Men det er naturligvis glædeligt, at Tønder kommunes kulturudvalg har kunnet fastslå, at man har et billigt museum.

S.S.

Sønderjyllands Kunstmuseum

I den forrige beretning anførtes det, at pladsforholdene på Sønderjyllands kunstmuseum var trykkende, ja nær katastrofale. Med nærværende kan det fastslås, at de er katastrofale. Vi er kommet i den situation, at kun ét af museets tre faste udstillingsrum, når der arrangeres større udstillinger, kan undgå at skulle ryddes, noget, man efter anneksets tilbygning i 1975 ikke havde drømt om. I museets bestyrelse har miseren været drøftet, men foreløbig må man affinde sig med beskedne nødløsninger. Vi må se i øjnene, at den rolle museet spillede blandt de store i et kort åremål, indtil videre er forbi, ikke mindst på baggrund af den vældige ekspansion i kunstmuseumsbyggeriet, der de sidste år har fundet sted i andre danske provinsbyer.

På den anden side bør man trods dette fremhæve, at Sønderjyllands Kunstmuseum i kraft af kvalitetsbevidste indkøb og udstillinger af høj kunstnerisk

kvalitet, hvor man indtil nu har undgået at vælge billige kompromisløsninger, har kunnet hævde sig pænt og uindskrænket har de betydelige kunstneres bevågenhed.

Ét af udtrykkene for dette er vor gode ven, Svend Wiig Hansens flotte gave bestående af 145 grafiske arbejder fra tiden mellem 1955 og 1983, hele hans grafiske værk indenfor sort-hvid grafikken. Et andet, at vi fik lejlighed til i forbindelse med Wilhelm Freddie's 75-års dag at erhverve stort set hele *hans* grafiske værk og fremvise det ved en stort anlagt udstilling i februar og marts i år.

I den anledning udarbejdedes også af museets medarbejder, Ove Mogensen, en fornem oeuvre-fortegnelse over Freddie's grafik, en publikation som må anses for en af museets hidtil bedste.

Af Freddie selv modtog museet 10 arbejder som gaver og yderligere 25 erhvervedes ved køb, hvormed vi næsten har alle hans arbejder samlede.

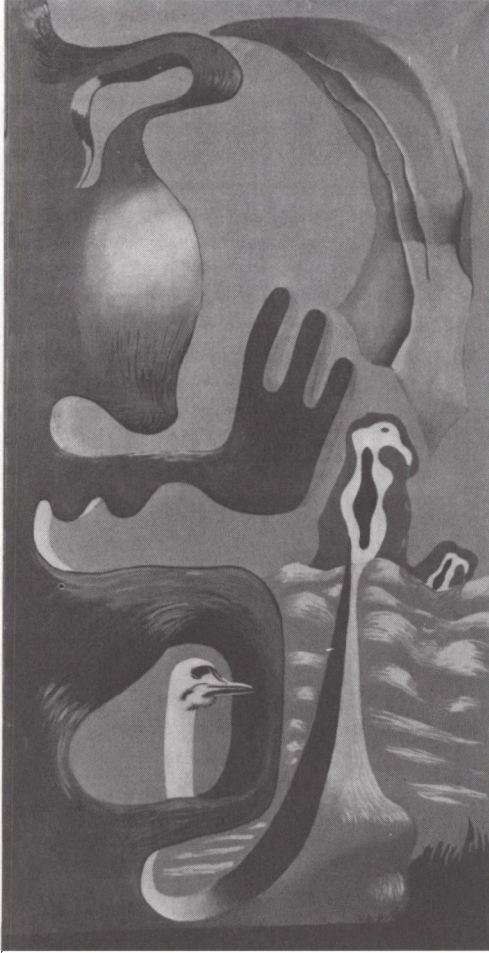
Samlingen er yderligere forøget med to centrale oliemalerier af Freddie, ét af Jens Adolf Jerichau, ét af Vilh. Bjerke Petersen og to af Jeppe Madsen-Ohlsen. Af den sidste har vi – bedre sent end aldrig – efterhånden en ret omfattende repræsentation.

Antallet af udstillinger har været det samme som sidste beretningsår. Bemærkelsesværdig var udstillingen Ung sovjetisk kunst, som arrangeredes i samarbejde med Dronninglund Kunstcenter og USSR's ambassade i september/oktober 1983 og åbnedes af ambassadens elskværdige kulturattaché. Umiddel-

Finn Lynggaard–Allan Scharff–Ann-Mari Kornerup. Kunsthåndværk udstillingen 14. april–13. maj 1984.

På væggen: tekstiler af Ann-Mari Kornerup. 6-kantede podier: glas af Finn Lynggaard. Voliere i midt: sølvarbejde af Allan Scharff.

*Vilhelm Bjerke Petersen, uden titel.
1935 olie på lærred 152 × 78 cm,
SK 771.*

bart efter vistes en stor og kostbar nordisk udstilling BOREALIS, tilrettelagt i samarbejde med Nordisk Kunstcentrum i Sveaborg. Vi var det eneste museum uden for København, der påtog os opgaven endelig at formidle nordisk kunst, og vi måtte nok erkende, at engagementet her i landet ikke var overvældende.

Derimod har vi haft megen succes med to mindre og én større udstilling af dansk kunsthåndværk. »Linier i broderi«, hvor fem kvindelige kunsthåndværkere viste nye muligheder inden for broderiet, var en udsøgt sag, og præsentationen af Wegners nye kantine møblement hørte også til det eksklusive.

Men mest beundret – og betegnet som museets hidtil smukkeste udstilling – blev triumviratet Ann Mari Kornerup (tekstil), Allan Scharff (sølv) og Finn

Lynggaard, der udstillede i april og maj 1984. Medgives må det billigvis, at det er lettere for den såkaldte »almindelige« udstillingsbesøgende at opleve begrebet kvalitet i forbindelse med kunsthåndværk end med bildende kunst, men det var virkelig en delikat præsentation.

Kunstmuseets pædagog har medvirket ved udgivelsen af skolemappen »Sønderjyske museer i undervisningen« og holdt talrige foredrag om kunst og kunsthåndværk for skoler og foreninger, ligesom museet også i denne periode har været ramme om årlige lavssammenkomster og musikforanstaltninger.

S. S.

Midtsønderjyllands Museum

Det forgangne år har især stået i formidlingens tjeneste, idet der specielt er brugt megen tid på opbygning af de permanente udstillinger.

På museets loftsetage åbnede i april måned »lergravsudstillingen« i ny og mere tiltalende skikkelse. Den gennemgående farve er naturligvis havblå, og alle hidtil kendte fossilgrupper fra Gramleret er præsenteret ofte sammen med eksempler på nulevende slægtninge. I rummets midte er opbygget en 7 m lang glasmontre, der indeholder det færdigpræparerede skelet af »helikopterhvalen«, der blev udgravet i 1981. Til udstillingen knytter sig to publikumsbetjente lysbilledforedrag.

På andenetagen påbegyndte museet i efteråret opbygningen af den hidtil eneste i Danmark værende udstilling om pladetektonik. Denne udstilling fortæller om, hvordan Jordens overflade består af plader, der driver rundt mellem hinanden, og om hvordan denne viden i de senere år har kunnet forklare hyppigt forekommende processer som jordskælv og vulkanudbrud.

I årets løb har været afholdt en række udstillinger herunder to maleriudstillinger med henholdsvis Ulrich Kvist og Hørup, en keramisk skulpturudstilling af kunstnerne Steen Dybdal og Klavs Weiss, og en keramikudstilling fra kunsthåndværkerskolen i Kolding. I juli åbnede en udstilling om lægeplanter indsamlet i midtlandet af museets ansatte. Ialt 100 almindeligt forekommende arter med udførlig beskrivelse blev vist, og i forbindelse hertil kunne købes »hjemmeblandede« téer mod alskens dårligdomme. Den sidste særudstilling i 1983 hed »Inspiration« og viste en række kunstneres naturinspirerede arbejder.

I Gram leret er der fortsat foretaget indsamling og undersøgelser i samarbejde med studerende ved Københavns Universitet, og museet har udgravet et stort antal hvirvler fra en 14 m lang brugde (en hajtype).

Konservierungsarbejdet på museets knoglemateriale er fortsat, og blandt andet til dette formål har museet lejet et stort fabrikslokale på 450 m² i Gram tæppefabriks gamle bygninger. Dette lokale er under indretning og vil foruden præpareringsværksted komme til at indeholde laboratorium, arkiv, snedkerværksted og mandskabsrum. Ombygningen forventes færdig i løbet af 1984.

Der har været afholdt en lang række foredrag på museet herunder en del i museumsforeningens regi. Denne har desuden oprettet tre aktivitetsgrupper under sig: en plantegruppe, lergravsgruppen og en lokalhistorisk gruppe, som via indsamling og udstillinger skal hjælpe museet i dets arbejde. Vi håber at grupperne vil fortsætte deres virke med lige så stor entusiasme i det kommende år som i 1983.

Flemming Roth

Fra åbningen af lægeplanteudstillingen på Midtsønderjyllands Museum.

Museet Holmen

Udstillinger

I løbet af 1983 viste museet 7 forskellige udstillinger rundt omkring i landet. I museets egne lokaler åbnedes sæsonen med en kulturhistorisk udstilling om Draved skov og mose gennem 10.000 år, udarbejdet i samarbejde med elever fra Løgumkloster Højskole, Haderslev Museum og Danmarks Geologiske Undersøgelser. Endvidere vistes en mindre kunstudstilling koncentreret om Olivia Holm-Møllers kvindeportrætter i træsnit, oliemaleri og skulptur. I skolernes efterårsferie ophængtes eksemplere på moderne kniplinger, skabt af Esther Jegind Winkel. Endelig udstillede Esther Kappelgaard oliemalerier og Marianne Permin batikbilleder og keramiske arbejder i forbindelse med museets »bogløppemarked« i november. Årets besøgstal: o. 4.000. I 1981 producerede museet og højskolen en udstilling om det middelalderlige Løgum Kloster i klostrets dormitorium. Atter i 1983 kunne denne ses af klostrets ca. 20.000 besøgende. Også en anden af museets udstillinger, nemlig »Ikonernes Verden« lavet i 1982, kunne ses i '83: på Jens Nielsen og Olivia Holm-Møller Museet i Holstebro, i Vestervig kirke, på Haderslev Museum og endelig i Næstved Museum. Hermed har udstillingen været vist i 7 danske byer, inden den endeligt afsluttedes i november. Det skønnes, at mellem 20 og 30.000 har set den i løbet af de 1½ år, den har vandret.

I juni 1983 fik museet lejlighed til på en to-døgns særudstilling at præsentere Nordisk Kirkeprojekt – museets initiativ til at opbygge en samling af skitser

og modeller af moderne nordisk kirkekunst og -arkitektur. Det skete på foranledning af og med støtte fra Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer på foreningens årsmøde på Nyborg Strand. Udstillingen blev besøgt af o. 700 mødedeltagere.

Øvrige aktiviteter

I forbindelse med de enkelte udstillinger har museet udarbejdet forskelligt oplysende materiale. Endvidere afholdtes i oktober en foredrags- og filmaften med Draved Skov og Kongens Mose som emne. Løgumkloster Folkemusikskole ved Bente Moesmann gav flere koncerter i museets sal i sæsonens løb – et initiativ, som fortsættes i dette år med en række søndagsmatineer.

Gaver

Foruden gaver i form af genstande, bøger og billedmateriale til museets samling er der i årets løb modtaget en række kontante bidrag til museets drift og fremtidige publikationer.

Museets drift og organisation

Museet Holmen Løgumkloster er en selvejende institution, hvis forpligtelser vedrørende drift og vedligeholdelse af bygninger sikres gennem et årligt tilskud fra Løgumkloster kommune. I museets bestyrelse sidder repræsentanter fra amt og kommune, Løgumkloster Refugium, Refugiets Støttekreds samt Historisk Forening for Løgumkloster Kommune, med hvem museet har et nært samarbejde i henseende til udstillinger og publikationer.

Det økonomiske grundlag for museets arbejde udgøres alene af de midler, der kan komme ind ved drift af forlag og kiosk på museet og i klostret – samt ved de tilskud, der gives fra museets vennekreds og institutioner og fonde. Det er derfor med stor glæde vi i årets løb har modtaget de mange kontante beviser på interesse for museets arbejde.

Det daglige arbejde varetages af en arbejdende bestyrelse, en deltidsansat, honorarlønnet leder samt et stort antal frivilligt arbejdende Klosterboere, der har samlet sig omkring løsning af opgaver som kustodevirksomhed, forlags-ekspedition, bog- og billedregistrering og udstillingsopbygning. Ikke alene er denne organisationsform en nødvendighed for et museum med så spinkelt et økonomisk grundlag – det skaber også et dejligt arbejdsmiljø til gensidig inspiration.

Birgitte Wistoft

Lokalhistoriske foreninger, samlinger og arkiver

Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland (LASS)

På foreningens årsmøde i 1983 talte museumsinspektør Birgitte Kragh Rasmussen, Aabenraa om museerne og de lokalhistoriske arkiver.

Foreningen har afholdt tre kursusdage i årets løb: En i Haderslev med emnet Arkivets udstillinger og anden udadvendt virksomhed med Anders Friedrichsen og Georg Gregersen som instruktører. En i landsarkivet i Aaben-

raa, hvor landsarkivets konservator Barner Olsson fortalte om, hvad vi selv kan gøre for at bevare vore arkivalier. Desuden et grundregistreringskursus, der afholdtes i Tønder.

I årets fotokopieringskampagne blev der lavet ca. 30.000 kopier til 16 arkiver af arkivalier i landsarkivet i Aabenraa. Negativkopier fra glaspladerne i fotograf Sundbøls samling på Haderslev Museum er solgt til foreningens medlemmer.

Fra Kreditforeningens Danmarks fond har foreningen modtaget en gave på 10 000 kr. til fotokopieringsarbejdet. Fra Dansk Kultursamfund af 1910 har foreningen modtaget en gave til kursusformål, som er udnyttet til, at to bestyrelsesmedlemmer har gennemgået registreringskursus for at kunne fungere som instruktører for foreningens medlemmer.

Foreningen har 37 medlemmer, d.v.s. at to mere har indmeldt sig i årets løb.

Krista Lyngby

Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler på Jacob Michelsens gård i Kolstrup.

Den 5. juni fejredes gårdens 25års jubilæum med en reception i øsende regnvej. Den havde samlet ca. 80 gæster. Efter at der var givet en redegørelse for samlingens formål og baggrund, talte borgmester Camma Larsen-Ledet, der medbragte en gavecheck fra byen. Selskabet besøgte derefter den udstilling af tekstiler, der var skabt i dagens anledning.

Fra septemberudstillingen: Syltetøj af alle arter, klar til vinterens komme.

Særudstillingen i 3. weekend i september om »Bondegårdens vinterforråd fra skov og have« vakte megen interesse hos de 360 besøgende.

Samlingen har i årets løb fra Aabenraaborgere modtaget en række gaver: Fra fhv. gårdejer J. Borg, gamle melsække, fra tømrer Math. Mathisen en brandhage og et håndmedet kedelophæng, fra fru Sigrid Rasmussen, gamle lagner og pudevår og fra fru Ingeborg Nielsen forskellige arbejdstekstiler.

N. C. Michelsen

Historisk forening for Vis herred. Bov museum.

I sommeren 1983 har Bov museum haft en særudstilling om afdøde dr. Hans Lorenzen, Bov. I nært samarbejde med hans datter, overlærer Signe Bach, Augustenborg var arrangeret en udstilling, der fortalte om hans virke som dansk læge i grænsesognet Bov. På udstillingen kunne man se mange ting med tilknytning til hans liv, bl.a. fotografier – for størstedelen hans egne – der fortalte om hans liv fra fødsel til død. Han var en habil fotograf allerede som militærlæge i Rusland under 1. verdenskrig. Blandt de mange ting var også en stor del af hans gamle lægeinstrumenter. Flere af de udstillede genstande er iøvrigt blevet skænket til museet. Der var stor interesse om udstillingen, og museets besøgstal er steget stærkt i 1983.

Blandt de mange gaver, museet har modtaget, er inventaret fra to af de sidste skomagerværksteder i Padborg. Man har nu materiale nok til et komplet skomagerværksted.

Foreningens årlige sommerudflugt gik til Løgumkloster, hvor man så museet Holmen og kirken. I efteråret holdt fhv. højskoleforstander N. Bøgh Andersen foredrag på Frøslev kro om emnet »Min barndom i Aventoft«. I marts holdt museumsinspektør Steen Andersen lysbilledforedrag om »Oldtiden i Bov kommune«. Den 24. april afvikledes foreningens generalforsamling. Her kunne formanden fortælle om stigende medlemstal. Man er nu passeret 300. Efter foredraget holdt fhv. gymnasieoverlærer Poul Svensson lysbilledforedrag om emnet »Fra hedenskab til kristendom. 600 års kunst vist i billeder«.

Foreningen har haft stor succes med sit årsskrift. De to sidste årgange er blevet helt udsolgt. I 1983 var der bl.a. artikler om de store gamle villaer ved Sønderhav og om Holbøl Landbohjem.

H. H. Bang

Historisk forening for Gråsten by og egn.

Sommerudflugten 1983 gik til vor nabo, Vis herreds historiske forening, hvor vi besøgte Bov museum, som foreningen har indrettet i den gamle gård, Valdemarstoft, som Bov kommune har overladt foreningn til dette lille egns-museum, der spænder fra oldtiden og op til vore dage. Vi fik fortalt gårdens historie, og efter at vi havde beset museets mange spændende genstande, tog vi hen på Bov kro, hvor bibliotekar Jørgen Maagaard fortalte træk fra Bov sogns historie.

Fritidsnævnet havde inviteret alle kommunens foreninger til i uge 34 at deltage i et arrangement, hvor de forskellige foreninger skulle vise, hvad de arbejdede med. Vi indbød til to historiske cykleture og havde også en udstilling af nogle af det lokalhistoriske arkivs billeder og arkivalier.

Til efterårsmødet havde vi museumsinspektør Jørgen Slettebo som fore-

dragsholder. Hans emne var Sønderborg slots historie, og han ledsagede sit foredrag med en række fine lysbilleder. Selv om de fleste af vore medlemmer har gæstet Sønderborg slot og mener at kende en del til det, så fik vi den aften alle megen ny viden både om slottet og de mennesker, der havde færdedes der.

Vort årsskrift 1983 forelå færdig til udlevering ved dette møde, og bragte atter en erindringsartikel, hvor fru Annemarie Hansen beskrev sin barne- og ungdomstid på Benniksgård. Det er både personal- og kulturhistorie, vi får gennem den slags artikler, og de har stor interesse for vore læsere.

Som »julekort« – de kan bruges hele året – havde vi ladet fremstille 2.000 kort med et motiv af Gråsten slot efter et stik fra 1850. Foreningens generalforsamling holdtes den 26. april 1984. Den blev indledt med en videooptagelse foretaget af unge studerende fra Institutet for Folkeminder. Vi så og hørte, hvorledes kvinders tilværelse havde formet sig som arbejdere på egnens mange teglværker i årene 1910–40. Det var en oplevelse at høre, hvor djærvt og uforknyttet de havde taget besværet under de primitive og beskedne forhold, de havde levet under.

I sin beretning på generalforsamlingen kunne formanden oplyse, at foreningen var i stadig vækst, og at medlemstallet nu var 309.

Poul Andersen

Lokalhistorisk Arkivforening for Dybbøl-Ulkebøl-Sønderborg.

På generalforsamlingen den 20. marts 1984 kunne bestyrelsen berette om et travlt år i begge foreningens arkiver, hvor der især på Kirke Allé er problemer med at give publikum den rette omhyggelige modtagelse, når tilstrømningen er stor. Derfor stilles der store forventninger til »Den gamle Præstegård« fra 1643 i Kirkegade 8, som kommunen nu går i gang med at restaurere for – ifølge uofficielle politikerudtalelser – efter færdiggørelsen at stille den til rådighed for Lokalhistorisk Arkiv.

Foreningen har nu 175 medlemmer, og der udfoldes ihærdige bestræbelser på at tegne flere, bl.a. ved hjælp af en ny brochure, og en række udstillinger af billeder m.v. i forretningsvinduer, biblioteker o.s.v. er afviklet. Den tidligere omtalte affotografering af tilgængelige kirkebøger for områdets tre gamle sogne med efterfølgende indbinding er endelig afsluttet, og enhver slægtsforsker kan nu benytte materialet i arkivernes normale åbningstider.

Der har været så stor tilgang af nye arkivalier, at det ind imellem kniber at nå den nødvendige registrering i rimelig tid, men også i den forbindelse håber man på bedre arbejdsforhold. Det er lykkedes at få en del ældre medborgeres personlige erindringer optaget på bånd, ligesom der er afleveret et par kopier af gamle radio-reportager.

Tre såkaldte »slentreture« i Dybbøl og Kær samt omkring Øvre Perlegade havde 50–75 deltagere pr. gang, et fællesarrangement med Dagcentret Alleen det samme, og til et møde i samarbejde med hovedbiblioteket om »Sønderborg før og nu«, hvor den bekendte lokalhistoriker, malermester Chr. Paulsen fortalte, og kommunegartner Niels Mortensen viste nye og gamle billeder på to apparater samtidig, taltes ca. 140 besøgende.

Jens Asmark

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland.

Aprilmødet blev holdt som fællesmøde med Lokalthistorisk Forening for Tønder. Viceskoleinspektør Werner Christiansen holdt et fængslende foredrag om Vestslesvigske Slægter. I oktober var der møde på Lokalthistorisk Arkiv, Nordborg, hvor mag.scient. Jørgen Wangel talte om: Slægtens Arv, biologisk og juridisk. I november talte registrator Bjørn Fabricius i Sønderborg om: Arkiverne som kilder til slægtshistorie.

I januar talte arkivar Lars Henningsen på møde i Gråsten om emnet: Ejendomshistorie. Efter det interessante foredrag foreviste lederen af lokalhistorisk arkiv dette for de udenbys deltagere, der blev behørigt imponerede over det store arbejde, Poul Andersen lægger i denne sin hobby.

Borgersalen i det gamle rådhus i Ribe dannede rammen om februarmødet, der var fælles med Antikvarisk Selskab Ribe. Skoleinspektør Børge Eyvind Hansen berettede på en yderst levende måde om: De gamle kaptajns-slægter og træk af livet på en søfartso.

Derudover har foreningen afholdt to samarbejds- og kontaktaftener i Sønderborg, hvor det har vist sig, at »Vore fælles aner« ikke blot er teori: en halv snes af medlemmerne har – efter at være blevet medlemmer – opdaget, at de har fælles aner. Dette er resultat af, at slægtinteresse i nutiden ikke alene drejer sig om den lige anerække på mandssiden, men at kvindelige aner og deres forfædre er af lige så stor interesse. Foreningens virke hjælper således ikke alene med oplysning om metoder og midler til slægtsforskning, men også ved kontakten mellem medlemmerne, til at lette den enkeltes arbejde med udredning af slægtens historie.

Generalforsamlingen blev afholdt på Sønderborg Slot, hvor museumsinspektør Jørgen Slettebo ikke alene virkede som vært og dirigent, men også fremviste museets afdeling med tekstiler og dragter. Derpå talte Agnes Jørgensen fra Danske Folkedanseres Dragtudvalg om gamle dages dragter, og medlemmer af Sønderborg Amts Folkedansere, iført folkedragter, dansede de gamle danse til musik af Alsiske Spillemand, der ligeledes var iført folke-dragter.

Foreningen har deltaget i samarbejdet med de lokalhistoriske foreninger i landsdelen og i Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger. Medlemmerne får »Hvem Forsker Hvad« hvert år, og medlemmer deltager i slægtshistorisk week-end, arrangeret af SSF.

Jørgen Wangel

Historisk Samfund for Sønderjylland

Amtskredsens arbejde.

Haderslev amtskreds

Amtskredsen har i sommerens løb arrangeret to aftenudflugter, den første den 21. juni, formede sig som en byvandring i en del af det gamle Haderslev under ledelse af H.P.Drescher fra Byhistorisk Arkiv. Vi sluttede af på kasernen, hvor presseofficer, kaptajn Moesmann, fortalte Slesvigske Fodregiments historie og viste os mindestuerne. Der var ca. 60 deltagere.

Den anden aftenur, den 12. august, gik til Harreby, hvor museumspædagog Erik Jørgensen, Haderselv, fortalte om udgravningerne ved Lasbjerggård. Her er en 50 meter lang og 4-6 meter bred langhøj blevet udgravet og reetableret. Der var godt 80 deltagere.

Vi havde planer om en tur til Slivso, hvor en båd fra 1600-tallet blev draget frem af den gamle søbund. Men da der nu var en god hvedemark, ønskede ejeren ikke en samlet forevisning. Men mange medlemmer har enkeltvis fulgt udgravningen.

Den 14. januar havde vi i lighed med de seneste år et orienteringsmøde for tillidsmænd for Historisk Samfund og bestyrelser for de lokalhistoriske arkiver og foreninger. Vi samledes i det nyoprettede lokalhistoriske arkiv for Nørre Rangstrup herred i Dansk forenings tidligere bygning i Toftlund. Forhenværende borgmester Ejnar K. Friis, Toftlund, fortalte om husets historie, og ingeniør Hilmer Madsen, Toftlund, gjorde rede for den beskedne begyndelse.

Efter kaffen på Froschs hotel blev der udvekslet erfaringer de forskellige foreninger imellem. Til trods for meget dårligt føre, var der mødt godt 30 deltagere.

Den 25. april holdt amtskredsen generalforsamling på Øster Lindet kro, med omkring 40 deltagere. Der var genvalg af Jørgen Svane, Haderslev og Chresten Madsen, Vojens.

Anker Eriksen, Halk, ønskede ikke genvalg. I hans sted valgtes Verner Jensen, Halk.

Efter generalforsamlingen var der foredrag af forhenværende medlem af folketinget Johannes Skråppenborg Nielsen, Middelfart. Hans emne var »Hvilke værdier bekender vi os til, og hvilke burde vi bekende os til?«

S. R.

Åbenrå amtskreds

Den 6. juni blev medlemmerne indbudt til en aftenur til Kliplev sogn. En køn sommeraften kørte vi en tur i Kliplev sogn og besøgte historisk interessante lokaliteter under kyndig ledelse af Jørgen Hansen, Lykpold, Kliplev. Derpå var vi inde i Kliplev kirke, hvor provst Niels Møller Sørensen fortalte om den interessante kirkes historie. Derefter var der lejlighed til at bese den smukke og statelige præstegård fra 1747. Aftenturen sluttede med kaffebord på Mørks kro. Ca. 80 deltog i den vellykkede aftenur, der var arrangeret i samarbejde med den lokalhistoriske forening for Kliplev sogn.

Den 3. oktober holdtes det årlige fællesmøde med repræsentanter fra amtskredsens lokalhistoriske forening samt tillidsmænd. Denne gang foregik mødet på Bov Museum, som blev forevist. Formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, Poul Andersen, Munkemølle, orienterede om lokalhistorisk arbejde.

Traditionen tro har amtskredsen været medindbyder til de to årlige hjemstavnstænder i Varnæs sogn, i samarbejde med de lokale foreninger. 1. december holdt professor, dr. phil. Troels Fink, Aabenraa, på Varnæs skole foredrag om udskiftningen i Sønderjylland. Ca. 90 deltagere var mødt frem. I Bovrup, på Johansens Gæstgivergård, den 29. marts 1984, fortalte ældre mennesker erindringer.

Den årlige generalforsamling holdtes 25. april 1984 i billedsalen på Folke-

hjem. Formanden udtalte mindeord over mangeårigt medlem af amtsstyrelsen, lokalhistorikeren, Jes M. Holdt, Genner, der afgik ved døden 28. jan. 1984. Til amtsstyrelsen blev H.H. Bang og Ib Andersen genvalgt. Efter generalforsamlingen holdt museumspædagog Inge Adriansen, Sønderborg, et interessant foredrag om emnet »Livets højtider – skik og brug før og nu«, om skikke og ritualer knyttet til fødsel, dåb, konfirmation, vielse, død og begravelse.

I.A.

Sønderborg amtskreds

Den årlige generalforsamling holdtes den 10. maj i Hørup. Alle valg var genvalg. Gårdejer Hans Tækker, Mjang, fortalte om »minder fra Hørup Sogn«. I forbindelse hermed vistes den lokalhistoriske forenings lysbilledsamling med motiver fra sognet. Desværre var der, som det tidligere har været tilfældet ved generalforsamlingerne, kun mødt få deltagere.

Den 5. oktober holdtes der møde i Nybøl Skole med bestyrelserne fra de lokalhistoriske foreninger. Der var mødt i alt 52 medlemmer fra 13 foreninger. Mødet blev indledt af formanden for Historisk Samfund, Poul Andersen. Mødets taler var gårdejer Peter Petersen, Stenderup, der fortalte om Nybøl Sogn og viste lysbilleder, hvoraf flere med motiver, der ikke findes mere. Der er en del af de lokalhistoriske foreninger, der er begyndt på at opbygge billedsamlinger, så der var mange ideer at hente for de tilstedeværende. Der var ligeledes mulighed for at udveksle erfaringer og redegøre for det lokale arbejde.

I løbet af foråret 1984 blev der optaget kontakt med »Selskabet for Nydamforskning« med henblik på et nærmere samarbejde. Det resulterede i et fælles møde den 26. april på Sønderborg Slot, hvor Nydamselskabet skulle have lejlighed til at præsentere sig. Overlærer Peter Petersen, Ny Skovbøl ved Aabenraa, holdt foredrag om Nydam-fundene, og selskabets formand, Hans Peter Rasmussen, Sønderborg, fortalte om Nydamselskabet. Der var mødt 75 deltagere, og dette vidner om, at der på egnen er interesse for arbejdet med at få udgravninger sat i gang.

AR

Tønder amtskreds

Det var i 1983 Tønderkredsen, der arrangerede Historisk søndag – den 12. juni.

Det program, som vi i bestyrelsen havde foreslået, kom til dels til at falde sammen med den store egnsvandring, og vi fik så opgivet andre udflugtsmål. De kom til delvis at ligge lidt uden for Tønder amt, og følgende 6 historiske steder blev forevist: Bedsted kirkegård med Th. Lundbye's grav, Løgumkloster kirke, museet Holmen, Vongshøj, Bovlund kirke og Roost fogedgård. Vejret var fint, og der var rimelig god tilslutning, ca. 100 betalende gæster foruden børn, der havde fri adgang.

Den 18. juni var bestyrelsen med ægtefæller inviteret af Carsten Boysen, Risum til et besøg på det frisiske institut i Bredsted, hvor lektor Tams Jørgensen fortalte.

Den 27. januar 1984 var Historisk Samfunds Tønderkreds indbyder til et møde for vore tillidsfolk og bestyrelsesmedlemmerne i de lokale historiske

foreninger og arkiver inden for kredsen. Vi mødtes på Lokalhistorisk arkiv for Tønder kommune i den gamle amtsbygning, Jomfrustien 8, hvor vi besøgte samlingen, og formanden Thorbjørn Heick og den daglige leder Ingolf Haase fortalte om arkivet. Derefter gik vi over til »Tønderhus«, hvor vi over en kop kaffe drøftede samarbejdet mellem de lokale foreninger og Historisk Samfund. Formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland Poul Andersen indledte, og vi fik en god udveksling af meninger og erfaringer. H. E. Sørensen foreslog, at næste års møde blev holdt i Skærbæk i det nye egnsmuseum, der til den tid skulle være færdigt.

Igen i år var vi medindbydere til afstemningsfest i Skærbæk den 10. februar. Der var stuvende fuldt hus. Knud Fanø, Flensborg holdt festtalen.

Årsmøde og generalforsamling afholdtes den 28. marts på Hostrups hotel i Tønder. På valg var Ellen Jepsen, Jejsing, Iver Kristensen, Rudbøl og Ingolf Haase, Møgeltønder. De blev alle genvalgt. Efter generalforsamlingen viste skotøjshandler Karl Nissen gamle film fra Tønder og Vesteregnet. Der deltog 30 i mødet.

E. P.

Sydslesvigs amtskreds

1983 har været et år med en række vellykkede møder, selv om vort arbejde prægedes af trange økonomiske kår. Vor kasse har kun råd til højst fire møder uden honorar. Men vi klarede skærene, idet vi kunne trække på vore egne folk.

Amtskredsens årlige generalforsamling holdtes den 21. marts 1983 på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Den afvikledes som altid gnidningsløst. Amtskredsen tæller 175 medlemmer, at kun de 22 deltog i generalforsamlingen afslører imidlertid ikke nogen overvældende stor interesse i at være med til at planlægge amtskredsens arbejde.

Ved de turnusmæssige valg til bestyrelsen blev Lars Schubert og Paul Tappe genvalgt.

Efter kaffebordet fortalte redaktør Alex Herz, Slesvig, om »De slesvigske jernbaner«. Han demonstrerede ved hjælp af lysbilleder, at arronderingsarbejder, vej- og vandbyggeri og andre moderniseringer med stor fart fjerner de historiske minder fra vort hjemlige landskab. Hans foredrag viste, hvor vigtigt det er ved samling af fotografier og dokumenter at bevare så meget som muligt af minderne også fra den nyere tids historie.

Den 9. juni var 24 medlemmer på aftenvandring gennem Frederiksstad. Efter en kort tur gennem den gamle smukke by mødtes vi på »Paludanushuset«, hvor skattekonsulent Karl Michelson holdt et meget stofmættet og engageret foredrag om jøderne i Frederiksstad. Han fortalte om et tolerant bysamfund i Sydslesvig.

Den 11. september gik turen igen vestpå. Sommerudflugtens mål var herregården Hoyerswort. Her tog den nuværende ejer, Peter-Gonne Hamkens, hvis slægt nu på syvende generation sidder på den godt 400 år gamle gård, imod og gennemgik godsets historie. Herefter var der lejlighed til at se anlægget udefra og flere af herregårdens rum. Ved det efterfølgende kaffebord på Skipperhuset i Tønning fortalte pastor Flemming Møller om staller-hvervets

betydning i det gamle Ejdersted. 63 interesserede deltagere oplevede en indholdsrig eftermiddag.

Efterårsmødet holdt vi – traditionen tro – i Slesvig by. Den 3. november talte Johann Runge om »Slesvig-Holstenismen« historie fra Knud Lavards tid til i dag. Den yderst livlige diskussion, der fulgte efter foredraget, viste, at emnet havde været en udfordring for en del af de 29 deltagere.

J.R.

Årsberetning 1983–84

Ved Poul Andersen.

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt sit årsmøde den 13. maj 1984 i Gråsten på Hotel Gråsten, og ca. 130 medlemmer var mødt frem. Efter sangen: »Der er sol over vang –« bød formanden velkommen og oplyste, at salen, hvor man var, var et historisk sted, idet den i tiden før genforeningen havde været rammen om valgmandsvalg, af hvilket et i 1903 havde været ret dramatisk og endt med tumulter, da der fra dansk side blev udbragt et leve for H.P.Hanssen, da han var valgt. De tyske valgmand besvarede dette leve med at råbe: »Zum letzten Mal« og istemte Schleswig-Holstein visen. Peter Grau, Pøl gav sig så til at pifte i fingrene, hvorpå en tysk valgmand slog ham i hovedet med en stol, så blodet flød, men Peter Grau greb ham i skægget, væltede ham og blev stående med en tot skæg i hånden. Behjertede mænd greb ind, og gemytterne faldt til ro.

Formanden udtalte håbet om, at dette årsmøde måtte forløbe mere fredeligt, og rettede en velkomst til Historisk Samfundt æresmedlemmer, professor Troels Fink, fhv. landsarkivar P.Kr.Iversen og fhv. viceskoleinspektør Chr.Stenz, og til mødets foredragsholder rektor Knud Fanø, der beredvillig havde sagt ja til at tale om Det Unge Grænseværn, der et halvt år tidligere havde kunnet fejre 50-årsdagen for sin stiftelse.

Man gik så over til generalforsamlingen, og som første punkt valgtes skatterådsformand Svend Lyck til dirigent, og han gav straks ordet til formanden, der aflagde nedenstående beretning:

Sidste år kunne jeg berette om festlighederne i forbindelse med vort 60-års jubilæum. I år er beretningen mere i de traditionelle baner. Vi har således ikke haft jubilæumårets mange bogudgivelser, og dog er det blevet til tre nye bøger. Kort før jul forelå landsarkivar Hans H.Worsøes bog: Slægtsforskning i Sønderjylland. Interessen for slægtsforskning er i stadig vækst, og da tidligere litteratur om de særlige forhold i Sønderjylland længe har været udsolgt, var

der et stort behov for en ajourført bog, henvendt til såvel nye som mere rutinerede slægtsforskere. Worsøes bog giver mange fortrinlige oplysninger om, hvilke kilder man med fordel kan benytte, og de mange gengivelser af arkivalier giver sammen med det ledsagende teksthæfte mulighed for et selvstudium i skriftlæsning. Bogen er stærkt efterspurgt.

Omtrent samtidig forelå Chr. Stenz's erindringsbog: Dansk lærer i grænselandet. Stenz fortæller med lune om sin seminarietid i Tønder og om sine oplevelser ved dansk skolevæsen i Sydslesvig. Før krigen ved den nyoprettede skole i Ladelund og efter krigen ved skolen i Vesby. Beretningen giver et stærkt indtryk af de primitive forhold, den danske skole på det tidspunkt måtte arbejde under.

Bogen er udkommet i serien: »Sønderjyske levnedsløb«. I denne serie er der tillige sket det ret enestående, at vi har ladet amtslandmåler Andresen's prisbelønnede bog genoptrykke. Bogen, »Den gamle landmåler fortæller«, blev meget hurtigt udsolgt. Det er en varm og levende fortælling med et værdifuldt nationalpolitisk, kultur- og kirkehistorisk indhold. Det er vort indtryk, at vore medlemmer kan lide disse levnedbeskrivelser, der er letlæselige, billige og velegnede til gavebrug.

For en måned siden udkom et stort værk på næsten 800 sider om Herrnhutersamfundet i Christiansfeld, en bog i to indholdsrige bind, der belyser Herrnhuternes liv og virke, deres internationale baggrund, og det præg de satte på by og egn. Den rigt illustrerede bog er udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd, og uden denne støtte havde vi ikke povet os i kast med så stor en udgivelse. Men på den anden side følte vi en forpligtelse til at være med til at udgive dette afsnit af Sønderjyllands historie, og jeg vil her gerne takke Forskningsrådet for dets bistand.

Bogen er blevet en større succes end vi havde regnet med, og jeg kan idag meddele, at den er udsolgt, og at vi, når vi har set, om der stadig indgår bestillinger, må tage stilling til et genoptryk. I selve Christiansfeld har bogen fået en meget begejstret modtagelse, og jeg vil gerne citere fra et brev, jeg lige har modtaget: » – det har betydet meget for værkets modtagelse her i Christiansfeld, at så mange værdifulde billeder er blevet tilgængelige for os alle. For os, der lever i menigheden, er bogen en værdifuld kilde, og vi er meget taknemmelige for, at Historisk Samfund som forlægger har skabt så smuk en ramme om »Christiansfelderprojektets« forskningsresultater. –«

Endnu en bog havde vi håbet at få ud her i foråret, men der har været lidt tekniske vanskeligheder. Det er Grau Møller's bog om udskiftningen på Nordals. Det er et stykke landbrugshistorie, som langt mere detaljeret, end det er sket tidligere, belyser, hvordan udskiftningen påvirkede landbefolkningen, dens økonomiske og sociale vilkår og landbrugsbedriften på mange områder. Vi håber meget, bogen kan foreligge i forsommeren.

Endnu et stort projekt har vi planer om. Det er udgivelsen af et register for Sønderjyske Årbøger, der skal udkomme i 100 året. Vi har været så heldige, at tidligere skoleinspektør Børge L. Barløse har påtaget sig den meget store opgave, og han er godt begyndt og foretager sit arbejde med den omhyggelighed, der præger alt fra hans hånd.

Sønderjyske Årbøger 1983 blev udsendt i god tid, og i samme gode kvalitet, som der er tradition for. Artiklerne kommer vidt omkring og spænder fra

vikingerne færden til vore dage. Foruden de mere videnskabelige afhandlinger er der tillige en artikel, der fortæller om livet i et sønderjysk arbejderhjem. Og som tidligere er bogens sidste del helliget anmeldelser af historisk litteratur. Det er et meget værdifuldt indslag i årbogen, ligesom de mange beretninger fra landsdelens museer, lokalhistoriske foreninger og arkiver giver et godt indblik i den betydelige aktivitet, der er på den historiske ager i Sønderjylland.

Redaktionen har lov til at glæde sig over veludført arbejde, og det samme har redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift, der atter i 1983 har leveret en alsidig årgang af høj kvalitet på 432 sider. Om en månedstid kan månedsskriftet fejre 60-års jubilæum. Fra en beskeden start i 1924 er det vokset op til et stort, smukt og fornemt tidsskrift. Danmarks eneste historiske månedsskrift. Vi er en lille smule stolte af, at Historisk Samfund har formået at opretholde og udvikle Sønderjysk Månedsskrift, og vi ser derfor – næsten – med milde øjne på, at det giver underskud. Skulle nogen tænke på en jubilæumsgave til månedsskriftet, så ville det være en god ide at tegne et abonnement. Iøvrigt vil jeg da også nævne, at gaver til Historisk Samfund må fradrages på selvangivelsen.

Men Historisk Samfund er andet end publikationer. Vi har i afvigte år afholdt tre kurser i slægtsforskning. De er afholdt på landsarkivet, hvor flere af arkivets medarbejdere har undervist. Interessen for disse kurser er så stor, at de straks blev fuldtagne, så til efteråret vil vi fortsætte med dem.

Egnsvandringen 1983 var atter vellykket. Turen gik langs landegrænsen af 1920. Vi begyndte ude mod vest, hvor vi i den smukke gamle marskgård, Kiers gård, hørte skoleinspektør Folmer Christiansen fortælle om stormfloder og digebygning. Med ham som fører beså vi det ny dige, og derfra kørte vi ad smalle veje gennem kogene til gården, Vesteranflod. Her fortalte ejeren, la Cour Madsen, om gården og dens bygherre, den særprægede Cornelius Petersen og hans skæbne.

Så gik turen over grænsen ved Rudbøl og til den nye ungdomsskole i Ladelund; den er smuk både ude og inde. Forstander Jørgen Petersen gav et kort overblik over skolens tilblivelse og dens arbejde. I Ladelund var der middagspause i kroen, hvorefter Troels Fink fortalte fornøjeligt om selve grænsedragningen i 1920. Turen sluttede ved Kobbermøllen, hvor skoleleder Daetz var vejviser, og hvad han ikke ved om Kobbermøllen og dens produkter er ikke værd at vide. 300 medlemmer var med på udflugten, lørdag og søndag.

Den historiske søndag havde ganske god tilslutning til de udflugtsmål, Tønder amtskreds havde udvalgt, hvor H.P.Jensen, Agerskov og andre gode folk fortalte om lokaliteternes historie.

I år er det Sydslevig, der skal stå for Historisk søndag, og som det fremgår af indbydelsen til årsmødet, bliver den arrangeret i forbindelse med dansk-tyske dage i Flensborg. Historisk Samfund er af Flensborg by indbudt til at være med i et af de mange jubilæumsarrangementer, der afholdes i anledning af byens 700-års jubilæum. Et nærmere program for Historisk søndag vil blive udsendt samtidig med indbydelse til egnsvandringen.

I lighed med foregående år har Historisk Samfund ude i amtskredsene indbudt til møder med samtlige lokalhistoriske foreninger og arkiver. Tilslutningen til disse møder har været stigende, her har været lejlighed til at drøfte arbejdet på lokalt plan, og det er nyttigt og kan give inspiration at se, hvorledes

andre foreninger griber arbejdet an. Iøvrigt er der i amtskredsene afholdt foredrag, byvandring og lokale udflugter ofte i samarbejde med de lokalhistoriske foreninger. Det kan nævnes, at amterne har haft 18 arrangementer med 957 deltagere.

Og så skal jeg slutte med en hjertelig tak for den store hjælp, vi får til vort arbejde, fra det offentlige, fonds og institutioner. Jeg kan sige, at vi ikke kunne gennemføre de opgaver, vi har påtaget os, hvis vi ikke modtog denne værdifulde økonomiske håndsrækning. Ligeledes vil jeg sige tak til vore medarbejdere på kontoret. Her sker der sidst på sommeren det, at Erland Møller, der i 16 år har ledet vort kontor, nu ønsker at trække sig tilbage, og jeg vil gerne her sige ham en varm tak for den tid og for det store arbejde han har udført. Også en tak til de frivillige medarbejdere, der træder til, når der er topbelastning. Til styrelsen skal lyde en tak for et rart samarbejde og for den indsats, der ydes i de forskellige udvalg. Alle er medvirkende til, at vi kan gennemføre de mange aktiviteter, forhåbentlig til glæde for vore medlemmer, som jeg sidst, men ikke mindst vil takke, fordi de slutter op om vor forening og dermed giver os arbejdslyst.

Herefter aflagde kassereren, fhv. bankdirektør H. Lildholdt det reviderede regnskab. Både beretning og regnskab blev enstemmigt godkendt.

Inden valg til styrelsen rettede formanden en varm tak til de tre styrelsesmedlemmer, der efter mange års god indsats for Historisk Samfund nu ønskede at træde tilbage. S. N. Christensen, Ravsted, der i mere end 25 år havde siddet i styrelsen og næsten lige så længe havde været formand for Tønder amtskreds. H. P. Jensen, Agerskov, der i ti år havde været med i årbogsredaktionen, og i skrift og tale havde formidlet landsdelens historie til den sønderjyske befolkning. og til Historisk Samfunds kasserer gennem 16 år, tidligere bankdirektør Hugo Lildholdt. Det havde været en stor hjælp og betryggelse, at denne krævende post blev varetaget af ham, og altid havde det været en fornøjelse at samarbejde med ham, og hans hjælpsomhed havde været ubegrænset.

På valg var Inger Bjørn Svensson, Lars Henningsen, Dorrit Andersen og S. N. Christensen. Sidsnævnte ønskede som nævnt ikke genvalg. De tre førstnævnte genvalgte. Som nye medlemmer til styrelsen valgtes Jane Bossen, leder af den slesvigske samling på Dansk Centralbibliotek i Flensborg, afdelingsleder i Sydbank, Åbenrå, Rasmus Callensen, museumsinspektør Steen Wulff Andersen, Haderslev og advokat Sven Oksen, Skærbæk.

Under eventuelt måtte formanden beklage, at årsmødets program med et besøg i slotsparken og slotskirken ikke kunne gennemføres, da Hds. Majestæt opholdt sig på Gråsten, men han kom med andre forslag til at se sig om i byen.

Styrelsen, samlet på trappen til Sandbjerg Slot, november 1983. Inger Bjørn Svensson ses desværre kun partielt under venstre lygte.

Tillige anbefalede formanden medlemmerne at deltage i et møde den 1. september ved Klvensieck ved Ejderkanalen, der i år kan fejre 200 året for dens indvielse. Mødet er arrangeret af Sydslesvigsk forening i Egernførde, Rendsborg og Husum. Da ingen andre ønskede ordet under eventuelt sluttede dirigenten generalforsamlingen.

Efter generalforsamlingen var der kaffebord, hvor snakken gik livligt. Derefter sang man: »Som dybest brønd«, og rektor Knud Fanø fik ordet.

Knud Fanø opridsede på fortrinlig vis den dystre baggrund, nazisternes truende holdning over for Nordslesvig, som foranledigede, at den unge lærer Peter Marcussen tog initiativet til oprettelsen af Det Unge Grænseværn. Vi fik også et billede af personen Peter Marcussen, hans ildhu og store indsats for at belyse nazismens sande væsen. Det var et interessant tilbageblik til den tid, hvor de nationale modsætninger stod skarpt over for hinanden.

Foredraget blev påhørt med stor interesse, hvilket også forsamlingens kraftige bifald vidnede om. Som afslutning på årsmødet sang man til sidst: »Du skønne land med dal og bakker fagre —«

Regnskab

Ved H. Lildholdt

Driftsregnskab for året 1. januar til 31. december 1983.

Indtægter

Medlemsbidrag incl. porto	194.985,00
Sønderjysk Månedsskrift:	
abonnementer	123.941,00
Annoncer	13.603,00
Tilskud	38.000,00
Skrifter: salg	210.641,00
Skrifter: tilskud	101.000,00
Tilskud: øvrige	131.500,00
Renter	51.090,85
Egnsvandring og	1.103,09
Hist.Søndag	
Slægtshist. kursus	4.034,21

869.898,95

Overførsel pr. 1/1.83 321.833,59

1.191.732,5

4*Udgifter:*

Sønderjyske Årbøger	170.492,00
Sønderjysk Månedsskrift:	
Trykning	154.423,00
Forsendelse	24.585,00
Honorarer	12.755,00
Skrifter	226.277,15
Porto	10.133,65
Kontorhold	15.354,02
Lønninger	62.356,14
Møder	10.727,08
Repræsentation	5.527,00
Telefon	3.044,39
Forsikringer, ATP o.l.	5.051,08
Amtskredse	8.748,00
Foredrag	1.600,00
Brochurer	5.518,57
Kontingent S.L.F.	6.378,00
Honorarer	5.025,45
Skrivemaskine	6.893,18

739.890,29

Beholdning pr. 31/12.83. 451.842,25

1.191.732,5

4

Status pr. 1/1 1984

Aktiver:

Beholdning:	451.842,25
Tilgodehavende for salg. . .	33.961,00
Tilgodehavende lønrefusion	17.940,71
Tilgodehavende moms. . . .	4.048,44

506.792,40

Passiver:

Egnsvandringsfond:	11.343,46
Henlagt til:	
Åbenrå Bys Historie . . .	173.947,71
Biografier	15.000,00
Grau-Møller.	4.000,00
Udgivelser.	100.000,00
Årbogsjubilæum.	100.000,00
Overførsel til næste år. . . .	103.501,23

507.792,40

Aabenraa, den 1. marts 1984.

H.Lildholdt

Foranstående regnskab har vi revideret og fundet i overensstemmelse med bilag, giro-, bank- og sparekassekonti.

Aabenraa, den 15. marts 1984.

sign. Sv.Lyck

sign. C.O.Henningsen

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1983 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afganglisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle de nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge, indmeldt i tiden 1. januar–31. december 1983.

Pr. 31. december 1983 udgjorde medlemstallet 3040, der fordelte sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	233
Haderslev amt	390
Sønderborg by	145
Sønderborg amt	195
Tønder by	124
Tønder amt	261
Åbenrå by	277
Åbenrå amt	349
Sydslesvig	165
Øvrige Danmark og udlandet . . .	901

Rasmussen, T., fhv. overlærer, Horsens
Ratzer, Andr., lærer, Rødekro
Rosenberg, Margrethe, Flensborg
Rostgaard, Kirsten, Svinninge
Schmidt, Karl, Nustrup
Sieverts, Ruth, Tønder
Speggers, Chr., gdr., Miang
Thomsen, Thomas, Eckernförde
Vosgerau, Richard, Pinneberg
Østerbo, Ingeborg, Middelfart

Afgang ved død

Andersen, Svend Aage, gdr., Guldborg
 Christensen, Peter, Guderup
 Enevoldsen, L., lærer, Vordingborg
 Frølund, Erik, civiling.L1. Skensved
 Godthardsen, Niels, sek., Ribe
 Hansen, fr. gdr., Haderslev
 Hinrichsen, P., direktør, Tønder
 Iversen, H.C., pastor emer., Hjordkær
 Jensen, K. Chr., Haderslev
 Jensen, Ulrikke A., fhv. lærer, Gram
 Juul-Jørgensen, Agnete, Åbenrå
 Jørgensen, P., gdr., Bovrup
 Knudsen, Erik, konsulent, Broager
 Kæstel, Hans, sognefoged, Dybbøl
 Lorensen, H., overlærer, Brødstrup
 Lærkes, Johs., pastor emer., Sønderborg
 Magle, Hans, pastor emer., Ballerup
 Michelsen, Erik, assurandør, Munkebo
 Moos, Holger H., Holbøl
 Nicolaisen, Peter, Bredebro
 Nørgaard, Jørgen, Bevtoft
 Obel, Thorkil, boghandler, Hvalsø
 Orlík, Knud, lektor, Haderslev
 Petersen, Alfred, overlærer, Åbenrå
 Petersen, Henrik, landmand, Tønder
 Petersen, Maren, Skærbæk

Nye medlemmer

Abildgaard, Kaj, bankfuldmægtig, Sønderborg
 Andersen, Edith, tandlæge, Haderslev
 Andersen, Poul, Brønderslev
 Bach, Kirsten, lærer, Løjtkirkeby
 Barasenski, Rigmor, Haderslev
 Borgstrøm, E., København Ø
 Brask, Aase, Broager
 Brink, Lisbeth, lærer, Glostrup
 Brusck, Thorkil, landbrugslærer, Rinke
 Christensen, Karl Erik, Grindsted
 Christensen, P., højesteretspræsident, Virum
 Clausen, Georg, gdr., Pøl
 Dam, Ole, Valby
 Davids, Henry, Åbenrå
 de Waal, Jess, Holbæk
 Det Sønderjyske Landsbibliotek, Åbenrå
 Fink, Mogens, Havndal
 Fritzbøger, Hans, Højer
 Hansen, Preben, servicekonsulent, Holte
 Hansen, Willy, Århus
 Hattesen, Gunnar, Århus
 Haugaard, Jacob, Toftlund

- Henriksen, Elisabeth, Haderslev
 Helleberg, Th., arkitekt, Tønder
 Hjerrild, Tove, Esbjerg
 Holm Rasmussen, S., overlærer, Åbenrå
 Ibsen, Eugene, kontorchef, Tønder
 Hendes Majestæt Dronning Ingrid's Hof,
 Amalienborg
 Holbæk bibliotek, tekn. afd, Holbæk
 Jellingsø, Ole E., rektor, Sønderborg
 Jensen, Inger, Vojens
 Jensen, J, Ravn, Åbenrå
 Jensen, Valborg, Brønderslev
 Jessen, Gerhard, politibetjent, Flensborg
 Jessen, Henrik Holsteen, adjunkt, Århus
 Johannsen, Erik, ingeniør, Åbenrå
 Jordt, Dieter, Flensborg
 Jørgensen, Birgit, stud.mag., Århus
 Jørgensen, Chr., landinspektør, Herlev
 Kamphövener, Laura, Åbenrå
 Ketelsen, Valdemar, dyrlæge, Stepping
 Kjeldsen, Helle, Løgumkloster
 Kleemeyer, Steen Fog, Ribe
 Larsen, Chr., major, Haderslev
 Larsen, Menne, Tønder
 Larsen, Rolf, litograf, Skovlunde
 Lind, Niels, Marstrup
 Lindholm, Niels, bogholder, Tønder
 Lorenzen, Carl, kontorchef, Vanløse
 Lorenzen, Svend, Sønderborg
 Løfholm, Carl, Hasle
 Madsen, Andreas, Skærbæk
 Mathiesen, Peter, dyrlæge, Rødovre
 Michelsen, Jens, Hellevad
 Munksgaards Boghandel, København K
 Myrtue, Erik, dyrlæge, Åbenrå
 Møller, Sten Slot, Vejle
 Møller, Torben, Smedeby
 Niebuhr, Lotte, Åbenrå
 Nielsen, Jan, Tinglev
 Pedersen, Kristian, Åbenrå
 Petersen, Niels Aa., Barsmark
 Petersen, Peter M., Åbenrå
 Poulsen, Christine, Rødekro
 Præst, Eli, overkontrollør, Løjt Kirkeby
 Rasch, Jens Ole, Kollund
 Rasmussen, Cathrine, Kalundborg
 Rosendahl, Else-Marie, Sisimut, Grøn-
 land
 Rostgaard, Flemming, sølvsmed, Espe
 Schildt, Marius, Åbenrå
 Schmidt, Anders, Skjern
 Schmidt, Petra, Løgumkloster
 Steenholdt, Signe, overlæge, Højbjerg
 Stage, Rudolf, Horsens
 Schrøder, Birgit, Christiansfeld
 Sterndorff, Bent, Risskov
 Svane, Susanne, politifuldmægtig,
 Haderslev
 Thaysen, Erika, Haderslev
 Thomsen, Anna, Lyngby
 Thomsen, Herluf Schmidt, Åstrup
 Thuesen, Alma, Marstal
 Træger, Bent, Skodborg
 Tygsen, Jacob L., bankprokurist, Tønder
 Walter, Fritz, København S
 Wandall, Hans Haug, dir., dr. med.,
 Møgeltønder

SØNDERJYDSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet

- Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Udsolgt.
Morten Kamphövener Skrumsager: En sønderjysk fører. Udsolgt.
Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.
Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.
Frederik Høyber. Gennem 80 år. Udsolgt.
Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.
Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.
H. Gjessing: Drengear og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen.
Indb.
I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.
J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb.
Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb.
Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Indb.
Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.
Peter Beck; Ung mand fra Sundeved. Udsolgt.
J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Indb.
Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb.
Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Indb.
Nr. 19: Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Indb.
Nr. 20: Hans J. Muusmann: Stavedskov – Ejstrup Kragelund. Indb.
Nr. 21: Marius Schildt: Et jævnt og virksomt liv. Indb.
Nr. 22: A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Indb.
Nr. 23: Chr. Stenz Dansk lærer i grænselandet. Indb.

Nr. 22 og 23 koster kr. 45,-, normalpris kr. 70,-

Enhedspris for medlemmer indtil nr. 19 incl. 25,- kr. pr. bd.

Normalprisen er 45,- kr. Nr. 20 og 21 koster for medlemmer kr. 30,-, normalpris kr. 50,-. Priserne er incl. moms.

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition

Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83

